

อัตลักษณ์ของพลเมืองไทยสำหรับรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง

**THAI CITIZEN CIVIC IDENTITIES FOR
CIVIC PUBLIC ADMINISTRATION**

คุณฐิณีพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์
คณะรัฐประศาสนศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรังสิต

ปีการศึกษา 2561

**THAI CITIZEN CIVIC IDENTITIES FOR
CIVIC PUBLIC ADMINISTRATION**

BY

JARUCHA SAHUDRUNGSI

A DISSERTATION SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT

OF THE REQUIREMENTS FOR

THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY

IN PUBLIC ADMINISTRATION

FACULTY OF PUBLIC ADMINISTRATION

GRADUATE SCHOOL, RANGSIT UNIVERSITY

ACADEMIC YEAR 2018

คุษฎีนิพนธ์เรื่อง

อัตลักษณ์ของพลเมืองไทยสำหรับรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง

โดย

จรรยา สหสัมพันธ์

ได้รับการพิจารณาให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปรัชญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์

มหาวิทยาลัยรังสิต

ปีการศึกษา 2561

ศ.(พิเศษ) ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์
ประธานกรรมการสอบ

ศ.(กิตติคุณ) ดร.สุเทพ เชาวลิตร
กรรมการและผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

ศ.ดร.สมบูรณ์ สุขสำราญ
กรรมการ

รศ.ดร.จุมพล หนิมพานิช
กรรมการ

ศ.ดร.ติน ปรัชญพฤทธิ
กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษา

บัณฑิตวิทยาลัยรับรองแล้ว

(ผศ.ร.ต.หญิง ดร.วรรณิ สุขสาตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

6 มิถุนายน 2562

Dissertation entitled

THAI CITIZEN CIVIC IDENTITIES FOR CIVIC PUBLIC ADMINISTRATION

by

JARUCHA SAHUDRUNGSI

was submitted in partial fulfillment of the requirements
for the degree of Doctor of Philosophy in Public Administration

Rangsit University
Academic Year 2018

Prof. Anek Laothamatas, Ph.D.
Examination Committee Chairperson

Prof. Suthep Chaovalit, Ph.D.
Member and External Examiner

Prof. Somboon Suksamran, Ph.D.
Member

Assoc. Prof. Jumpol Nimpanich, Ph.D.
Member

Prof. Tin Prachyapruit, Ph.D.
Member and Advisor

Approved by Graduate School

(Asst.Prof.Plt.Off. Vanee Sooksatra, D.Eng.)

Dean of Graduate School

June 6, 2019

กิตติกรรมประกาศ

คุษฎีนิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงได้ ด้วยความกรุณาและความช่วยเหลือเป็นอย่างดีจาก ศาสตราจารย์ ดร.ดิน ปรัชญพฤทธิ อาจารย์ที่ปรึกษา ที่กรุณาให้คำแนะนำ และตรวจแก้ไข ข้อบกพร่อง ด้วยความเอาใจใส่ตลอดมาตั้งแต่ต้นจนเสร็จเรียบร้อย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ไว้ เป็นอย่างสูงและขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ประจำคณะรัฐประศาสนศาสตร์ทุกท่านที่ให้ความช่วยเหลืออย่างดี

ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.สมบูรณ์ สุขสำราญ คณบดีคณะรัฐประศาสนศาสตร์และ กรรมการสอบคุษฎีนิพนธ์ ที่ได้ให้คำแนะนำในการจัดทำงานคุษฎีนิพนธ์เล่มนี้

ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์(พิเศษ) ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ประธานกรรมการสอบ คุษฎีนิพนธ์ อาจารย์ผู้สอนศาสตร์ความรู้ในสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ซึ่งจุดประกายให้เกิด งานวิจัยฉบับนี้

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์จุมพล หนีมพานิช และศาสตราจารย์(กิตติคุณ) ดร.สุเทพ เชาวลิต กรรมการสอบคุษฎีนิพนธ์ ที่ได้ให้คำแนะนำและชี้แนวทางในการทำงานวิจัยชิ้นนี้ได้รับความ สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณมารดา บิดา ครูอาจารย์ทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาท วิทยาการ วางรากฐานแก่ผู้วิจัย และขอขอบคุณคุณสุชาติณี คุณชนัญนันท์ คุณเอกพจน์ เพื่อนรัฐ ประศาสนศาสตร์รุ่นที่ 7 เพื่อน ๆ และท่านอื่น ๆ ที่ไม่ได้กล่าวนามไว้ ณ ที่นี้ที่ได้กรุณาให้ความ สะดวก ความร่วมมือ ข้อเสนอแนะและอื่น ๆ ในการทำคุษฎีนิพนธ์ครั้งนี้

จรรยา สหสร้างมี

ผู้วิจัย

5607777 : สาขาวิชาเอก: รัฐประศาสนศาสตร์; ปร.ค. (รัฐประศาสนศาสตร์)

คำสำคัญ : อัตลักษณ์ของพลเมืองไทย, พลเมือง, รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง

จรรยา สหัสรังษิ: อัตลักษณ์ของพลเมืองไทยสำหรับรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง(THAI CITIZEN CIVIC IDENTITIES FOR CIVIC PUBLIC ADMINISTRATION) อาจารย์ที่

ปรึกษา: ศ.ดร.ติน ปรัชญพฤทธิ, 134 หน้า.

การวิจัยเรื่องอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยสำหรับรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง เป็นการวิจัยเพื่อศึกษาอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยที่จะเข้ามาทำหน้าที่พลเมืองดี มีบทบาทร่วมในการบริหารภาครัฐ มีพลังนำไปสู่การขับเคลื่อนประเทศไทยเพื่อบรรลุประโยชน์สาธารณะตามความต้องการของพลเมือง นอกจากนี้ยังศึกษากรณีผลสำเร็จของรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองซึ่งก่อให้เกิดการพัฒนาประเทศไทย ทั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยแบบคุณภาพ (Qualitative) การวิเคราะห์ห่อภิมาณ (Meta-analysis) โดยการรวบรวมข้อมูลงานวิจัยต่าง ๆ จากการทำการวิจัยเอกสาร (Documentary research) นำมาเปรียบเทียบสิ่งที่สัมพันธ์กันเพื่อเพิ่มกำลัง (statistical power / data power) ของข้อมูล ใช้การให้เหตุผลแบบนิรนัย (Deductive reasoning) เพื่อสังเคราะห์ข้อมูล (Synthesis) นำไปสู่การสรุปอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยภายใต้รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองที่ก่อให้เกิดการขับเคลื่อนของประเทศไทยในการบรรลุประโยชน์สาธารณะ ผลการศึกษาสังเคราะห์อัตลักษณ์ของพลเมืองดีที่ควรจะมีได้ ดังนี้ 1) การเป็นผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษา และความสามารถในการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา 2) เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม 3) เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และร่วมแก้ไขปัญหา 4) เคารพความแตกต่าง คือมีความเข้าใจ ยอมรับ และอดทนที่จะเคารพความแตกต่าง 5) เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ 6) เคารพหลักความเสมอภาค คือการเห็นทุกคนเท่าเทียมกันในแนวระนาบ (horizontal) 7) เคารพสิทธิ เสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม 8) เคารพและเชิดชู เชื้อพืงพระมหากษัตริย์ 9) มีความอดทนและเพียรพยายาม มุ่งมั่นตั้งใจในการทำหน้าที่ให้บรรลุผลสำเร็จ 10) มีความเป็นผู้นำ 11) มีความละเอียดเกรงกลัวต่อความชั่ว และมุ่งทำความดีร่วมกัน (Common goods) 12) มีความภูมิใจที่เป็นคนไทย

5607777 : MAJOR: PUBLIC ADMINISTRATION; Ph.D.(PUBLIC ADMINISTRATION)

KEYWORDS : THAI CITIZEN CIVIC IDENTITY, CITIZEN, CIVIC PUBLIC ADMINISTRATION

JARUCHA SAHUDRUNGSI: THAI CITIZEN CIVIC IDENTITIES FOR CIVIC PUBLIC ADMINISTRATION. DISERTATION ADVISOR: PROF. TIN PRACHYAPRUIT, Ph.D., 134 p.

The research on Thai citizen civic identities for civic public administration aimed to investigate appropriate identities of ideal Thai citizens who could take part in the public administration of Thailand and drive the nation towards public interest needed by the citizens and to explore case studies of successful civic contributions to the national development. This research used qualitative research methodology which included meta-analysis. The data obtained from documentary research were gathered and synthesized via deductive reasoning leading to the conclusion of the preferred civic characteristics. The result showed that an ideal citizen should be: (1) a knowledgeable, educated, and capable person who could solve the problems, (2) a person responsible for himself, others, and the society, (3) an active participant who engages in problems and resolution, (4) a person who respects and accept differences and heterogeneity, (5) a person who respects human dignity, (6) a person who stands on egalitarianism and accepts horizontal equity, (7) a person who respect the human rights, liberty, the fair regulation of the society, (8) a person who pays respect for the king and maintain his loyalty to the king, (9) a person who possesses patience and endeavors to work on his duties to achieve the goals, (10) a person who possesses leadership, (11) a person with morality who focuses on common goods, and (12) a person with pride in being Thai.

Student's Signature Dissertation Advisor's Signature

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญรูป	ช
บทที่ 1	
บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย	9
1.3 คำถามการวิจัย	9
1.4 กรอบแนวคิดการวิจัย	9
1.5 นิยามศัพท์	11
บทที่ 2	
แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	13
2.1 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับอัตลักษณ์	13
2.2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับพลเมือง	16
2.3 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับรัฐประศาสนศาสตร์ และ รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง	25
2.4 แนวคิดการมีส่วนร่วม	32
2.5 แนวคิด และทฤษฎีผู้นำ และภาวะผู้นำ	33
2.6 แนวคิด อัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองในต่างประเทศ	43
2.7 แนวคิด ทฤษฎี พุทธปรัชญาเกี่ยวกับการเป็นพลเมืองดี	46
2.8 แนวคิด และงานวิจัยอัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองในประเทศไทย	60

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 3	
อัตลักษณ์ของพลเมืองไทย และต่างประเทศ	67
3.1 อัตลักษณ์ของพลเมือง	67
3.2 อัตลักษณ์ของพลเมืองต่างประเทศ	70
3.3 อัตลักษณ์ของพลเมืองไทย	77
3.4 อัตลักษณ์ของพลเมืองไทยกับรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง	80
บทที่ 4	
อัตลักษณ์ของพลเมืองตามแนวรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง	84
4.1 อัตลักษณ์พลเมืองไทย	84
บทที่ 5	
แนวทางการพัฒนาอัตลักษณ์ของพลเมืองไทย	92
5.1 แนวทางการพัฒนาโดยหลักพุทธปรัชญา	92
บทที่ 6	
สรุปผลและข้อเสนอแนะ	123
6.1 สรุปผลการวิจัย	124
6.2 ข้อเสนอแนะ	127
บรรณานุกรม	128
ประวัติผู้วิจัย	134

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
3.1	สรุปอัตลักษณ์ของพลเมือง	68
3.2	ตารางเปรียบเทียบอัตลักษณ์ของแต่ละประเทศ	75
3.3	ตารางเปรียบเทียบนักรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองกับอัตลักษณ์ของพลเมืองไทย	80

สารบัญรูป

รูปที่		หน้า
1.1	กลไกประชารัฐที่ดี	8
1.2	แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย	11

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

รัฐประศาสนศาสตร์ยุคใหม่ ได้มีวิวัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างมาก เพื่อค้นหาความเป็นตัวตนที่จะทำให้เกิดองค์ความรู้ที่เป็นรัฐประศาสนศาสตร์อย่างแท้จริง เนื่องจากองค์ความรู้ที่ใช้ในรัฐประศาสนศาสตร์นั้นประกอบด้วยความรู้ที่มาจากหลากหลายสาขาวิชาไม่ว่าจะเป็น กฎหมาย การจัดการ รัฐศาสตร์ สังคม เศรษฐศาสตร์ เป็นต้น หรือที่เรียกว่าสหวิทยาการ (Interdisciplinary) จนบางครั้งทำให้มีความสงสัยหรือเลอะเลือนถึงตัวตนที่แท้จริงของรัฐประศาสนศาสตร์ จากรัฐประศาสนศาสตร์ยุคคลาสสิกจากที่มุ่งเน้นในเรื่องของระบบในเรื่องของการบริหาร และการจัดการ แต่ในรัฐประศาสนศาสตร์ยุคใหม่ได้มีการเปลี่ยนแปลง โดยเน้นการนำพลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น ต่างจากเดิมที่มุ่งเน้นไปที่นักการเมืองและข้าราชการ

โดยวิวัฒนาการของรัฐประศาสนศาสตร์นี้ ทำให้เห็นว่าบทบาทของพลเมืองในยุคสมัยนี้ ไม่ได้เหมือนกับในอดีตที่ผ่านมา ที่เป็นเพียงแค่คนในสังคม เป็นประชาชนของแต่ละประเทศ หรือเป็นแค่ราษฎร แต่คนได้เปลี่ยนเป็นพลเมืองที่เข้ามามีส่วนร่วมภายในสังคม ไม่ได้เป็นเพียงแค่ผู้ที่คอยรับคำสั่งจากเบื้องบนหรือจากภาครัฐ แต่เปลี่ยนสถานะเป็น “พลเมืองที่ทำหน้าที่ของรัฐบาลที่พึงกระทำ โดยมิได้นิ่งเฉยรอให้ผู้ใดมาสั่ง” ซึ่งอาจจะไม่ใช่เรื่องแปลกในยุคสมัยกรีกและโรมันที่พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วม โดยจะเห็นได้จากการที่พลเมืองได้ผลัดเปลี่ยนเข้ามาบริหารเมือง หรือนครรัฐ ดังที่ปรากฏอยู่ภายใต้งานเขียนของเพลโตที่ชื่อว่า “กฎหมาย” (Laws) ที่ได้กล่าวถึงความสำคัญของการศึกษา รวมทั้งได้เสนอแนวคิด พลเมืองที่สมบูรณ์ (Perfect Citizen Concept) และศิษย์ของเพลโต ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักได้แก่ อริสโตเติล ซึ่งเป็นนักคิดที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นนักรัฐศาสตร์คนแรกของโลก มีแนวคิดเกี่ยวกับพลเมือง คือ มนุษย์จะเข้าถึงศักยภาพเต็มที่ของชีวิตและบุคลิกภาพของเขาได้ (To reach the full potential of his life and personality) จากการที่เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของโพลิส(Polis) หรือชุมชนการเมือง หรือ นครรัฐ หรือกิจกรรมสาธารณะเท่านั้น (Only by participation in the affairs of a polis) ซึ่งอริสโตเติลเห็นว่าคนที่เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมเหล่านี้ คือ พลเมือง (Citizens) (wikipedia, 2017)

ประวัติศาสตร์ในอดีตที่ประชาชนในยามปกติก็มีหน้าที่ในการประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงดูครอบครัว และปฏิบัติตามกฎหมายหรือนโยบายของชนชั้นปกครอง แต่เมื่อพลเมืองไม่ได้รับความยุติธรรมถูกเอาเปรียบ พลเมืองก็จะลุกขึ้นมาประท้วงทางการเมือง อย่างเช่นในการปฏิวัติฝรั่งเศสระหว่างปี ค.ศ. 1789-1799 ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมครั้งยิ่งใหญ่และทำให้มีผลกระทบต่อระบบการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ปกครองฝรั่งเศสมาหลายศตวรรษ ที่ต้องล่มสลายลง จากการที่ประชาชนรวมตัวกันล้มล้างระบบกษัตริย์ อันเนื่องมาจากผลการปฏิวัติอเมริกา ซึ่งจากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่าประชาชนเริ่มเข้ามามีบทบาทในการบริหารประเทศ

นอกจากนี้ยังมี Machiavellian นักปรัชญาชาวอิตาลี ที่ได้ถูกขนานนามว่าเป็นบิดาของรัฐศาสตร์ได้เขียนหนังสือ “The Prince” ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปกครองของกษัตริย์หรือผู้นำว่าควรจะทำเรื่องอะไรบ้างในการปกครอง ซึ่งมีส่วนหนึ่งของหนังสือที่ได้กล่าวไว้ว่า ผู้นำที่ดีต้องคำนึงถึงประชาชนเป็นหลัก ไม่ใช่ให้ความสำคัญแต่ข้าราชการผู้มีอิทธิพล เพราะสุดท้ายแล้วข้าราชการ ผู้มีอิทธิพลที่ต่างจะแย่งชิงอำนาจและหาผลประโยชน์ให้กับตนเอง จากแนวคิดนี้จะเห็นว่าประชาชนก็เป็นส่วนสำคัญของการปกครอง (สมบัติ จันทรวงศ์, 2560)

จากองค์ความรู้ในการศึกษาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ เราเรียนรู้เพื่อที่จะทราบถึงหลักการในการนำองค์ความรู้ต่าง ๆ เข้ามาประยุกต์รวมกัน เพื่อที่จะนำองค์ความรู้ที่ได้นั้นไปใช้ในการบริหารประเทศ โดยได้มีการอธิบายถึงพัฒนาการในช่วงต่าง ๆ ของรัฐประศาสนศาสตร์ไว้หลายแบบ อาทิเช่น การแบ่งตามพัฒนาการของกระบวนทัศน์ (Paradigm) ของรัฐประศาสนศาสตร์ในซีกโลกตะวันตกตามที่ Nicholas Henry (Henry, 2006) ที่ได้แบ่งแยกช่วงต่าง ๆ ของรัฐประศาสนศาสตร์ไว้ เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจว่ารัฐประศาสนศาสตร์มีพัฒนาการเป็นเช่นไรในตลอดเวลาที่ผ่านไป

จากกระบวนทัศน์แรกของรัฐประศาสนศาสตร์โดย Woodrow Wilson ที่แยกการบริหารออกจากการเมืองอย่างชัดเจนโดยมองว่าฝ่ายบริหารมีหน้าที่ที่แน่นอนนโยบายไปปฏิบัติ และฝ่ายการเมืองมีหน้าที่ในการออกนโยบาย กระบวนทัศน์ที่สองเน้นหลักการบริหารที่ทำให้ปลอดจากการแทรกแซงทางการเมืองเน้นใช้หลักคุณธรรมและหลักวิทยาศาสตร์ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประหยัด กระบวนทัศน์ถัดมามองว่ารัฐประศาสนศาสตร์คือรัฐศาสตร์หรือกระบวนทัศน์ที่สาม จากนั้นกระบวนทัศน์ที่สี่ รัฐประศาสนศาสตร์คือการจัดการ เน้นการเอาหลักบริหารธุรกิจมาใช้เนื่องจากมองว่าการบริหารภาครัฐคล้ายกับธุรกิจ แต่ก็ยังมีคำถามเกิดขึ้นที่มองถึงความแตกต่างระหว่างการบริหารภาครัฐและเอกชน ทำให้เกิดแนวความคิดรัฐประศาสนศาสตร์แนวใหม่ (New Public Administration: NPA) จนเข้าสู่กระบวนทัศน์ที่ห้า รัฐประศาสนศาสตร์คือรัฐประศาสนศาสตร์ที่เน้นเรื่องประโยชน์สาธารณะ(Public Interest) กระบวนทัศน์ที่หก การบริหารการปกครอง(Governance)

ที่เน้นในเรื่องของพลเมือง(Citizenship) โดยใช้แนวความคิดการจัดการภาครัฐแนวใหม่ (New Public Management: NPM) คือนำหลักการบริหารมาใช้กับภาครัฐ โดยเน้นผลลัพธ์เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ ประหยัด และการมีส่วนร่วม โดยให้ความสำคัญกับประชาชนในฐานะลูกค้าหรือผู้รับบริการ ยังไม่ได้มองว่าประชาชนมีความเข้าใจในเรื่องประโยชน์สาธารณะ (Public Interest) จนมาถึง การบริการสาธารณะแนวใหม่ (New Public Service : NPS) เป็นแนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่ของการบริหาร ของภาครัฐ ในการบริหารงานราชการแผ่นดินภายใต้การบริหารการปกครองที่เน้นความสำคัญใน เรื่องของการบริการสาธารณะ การบริหารการปกครองแบบประชาธิปไตย และการสร้างการมีส่วนร่วม ของพลเมือง ซึ่งปฏิเสธแนวความคิดการจัดการภาครัฐแนวใหม่ (New Public Management: NPM) ที่เน้นตลาด (เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และวลัยพร รัตนเศรษฐ, 2557)

Robert B. Denhardt and Janet Vinzant Denhardt เป็นผู้มีความสำคัญในการมีบทบาท นำเสนอแนวความคิดการบริการสาธารณะแนวใหม่(New Public Service : NPS) ได้กล่าวไว้ว่า “ข้าราชการไม่ได้ส่งมอบบริการสู่ลูกค้าแต่เขาส่งมอบประชาธิปไตย” (Denhardt R., & Denhardt J., 2007) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการบริการสาธารณะแนวใหม่ ให้ความสำคัญกับเรื่องคุณค่าหรือ อุดมการณ์ โดยเฉพาะคุณค่าความเป็นประชาธิปไตยมากกว่าเรื่องประสิทธิภาพ การบริการ สาธารณะแนวใหม่เป็นแนวคิดที่ตั้งอยู่บนรากฐานของแนวคิดค่านิยมประชาธิปไตย (Value of Democracy) ความเป็นพลเมือง (Citizenship) และผลประโยชน์สาธารณะ (Public Interest) สำหรับ แนวคิดพื้นฐานของแนวคิดการบริการสาธารณะแนวใหม่นั้น ประกอบด้วยแนวคิด 4 ประการหลัก คือ

- 1) ทฤษฎีประชาธิปไตยพลเมือง (Theories of Democratic Citizenship)
- 2) ตัวแบบชุมชนและประชาสังคม (Models of Community and Civil Society)
- 3) มนุษยนิยมองค์การและรัฐประศาสนศาสตร์แนวใหม่ (Organizational Humanism and the New Public Administration)
- 4) รัฐประศาสนศาสตร์หลังสมัยใหม่ (Postmodern Public Administration)

จากแนวคิดของ การจัดการภาครัฐแนวใหม่ (New Public Management: NPM) และการ บริการสาธารณะแนวใหม่ (New Public Service: NPS) เป็นพื้นฐานที่นำมาสู่แนวความคิดของรัฐ ประศาสนศาสตร์พลเมือง คือการที่เริ่มให้พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารประเทศ ซึ่งภาครัฐ เองก็ต้องมีการปรับตัวครั้งใหญ่ในการยอมรับให้พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วม และต้องเตรียมพร้อมการ วางนโยบายสำหรับพลเมือง จึงเห็นได้ว่าพลเมืองมีส่วนร่วมในการคิด การแสดงความคิดเห็นในการ บริหารประเทศ ในการตัดสินใจเลือกนักการเมือง เลือกตัวแทนที่ดีที่จะเข้าไปทำงาน หรือแม้กระทั่ง

การที่พลเมืองจะเข้าไปมีบทบาททางการเมือง หรือเป็นนักการเมืองเอง ดังเช่นในหนังสือรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง (เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และวลัยพร รัตนเศรษฐ, 2557) ได้กล่าวไว้

ซึ่งคำว่า “รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง” นั้น ถือว่าเป็นคำนิยามใหม่ในแนวความคิดของรัฐประศาสนศาสตร์ ที่มองว่าพลเมืองนั้นจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารบ้านเมือง ซึ่งไม่ได้หมายความว่าเฉพาะพลเมือง แต่หมายรวมถึงพลเมืองที่อยู่ในภาครัฐ ภาคเอกชน ท้องถิ่น และชุมชน

โดยมีเหตุผลที่สำคัญอยู่สามประการที่ควรต้องมีรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง (เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และวลัยพร รัตนเศรษฐ, 2557) ประการแรกคือ เพื่อปรับปรุงการบริหารบ้านเมือง เพื่อให้พ้นจากความไม่ชอบธรรม และมุ่งให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับกิจการบ้านเมือง ไม่ได้แต่ที่จะรอรับประโยชน์เท่านั้น ประการถัดมา คือการออกกฎหมายเพื่อให้ประชาชนมีคุณภาพและไม่ใช่เป็นพลเมืองที่รอรับการช่วยเหลือ แต่เข้ามาช่วยคิด สร้างสรรค์เพื่อบ้านเมือง และประการสุดท้ายคือการพัฒนาให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและพัฒนาสังคมด้วยตนเอง ซึ่งถ้ามองในเรื่องของระบอบการปกครองก็คือระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งอำนาจการปกครองของรัฐได้มาจากการสนับสนุนของพลเมืองจากเสียงข้างมาก อันเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยอันแท้จริง และการที่ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยจะสำเร็จได้ ประชาชนนั้นต้องเป็น “พลเมือง” ในรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยด้วย แล้วพลเมืองหมายถึงอะไรถึงมีส่วนในการพัฒนาบ้านเมือง

พลเมือง ก็คือพลกำลังของประเทศ ที่มีส่วนเป็นเจ้าของประเทศนั้น โดยมีสิทธิหน้าที่ความรับผิดชอบตามกฎหมาย ดังนั้นถ้าพลเมืองเข้าใจถึงภาระหน้าที่ของตนเอง และดำรงตนให้เป็นไปตามภาระหน้าที่แล้ว การดำเนินการของบ้านเมืองก็ย่อมเป็นไปอย่างเรียบร้อย ลดการคอร์รัปชัน และทำให้บ้านเมืองเกิดการพัฒนา เพราะทุกคนไม่ได้เกี่ยงว่าเรื่องของประเทศเป็นหน้าที่ของใคร แต่ล้วนเป็นหน้าที่ของทุกคน

สำหรับในประเทศไทยการเตรียมพร้อมประชาชนเพื่อให้เข้าสู่ความเป็นพลเมืองปรากฏอยู่ในนโยบายของชาติในหลาย ๆ เรื่อง ถ้าพิจารณาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 เป็นต้นมานั้น จะเห็นว่านอกจากที่จะพัฒนาและส่งเสริมเศรษฐกิจแล้ว ก็ยังส่งเสริมเรื่องการพัฒนาคนด้วย ซึ่งการพัฒนาคนที่เห็นได้ชัดคือการให้การศึกษา โดยจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ได้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่และมหาวิทยาลัยขอนแก่น เพื่อเป็นการขยายการศึกษาไปยังภูมิภาค ทำให้มีการกระจายของการศึกษาและเข้าถึงได้ง่ายขึ้น ไม่ต้องเดินทางเข้ามาในกรุงเทพมหานครเพียงอย่างเดียว และในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่อ ๆ มา ก็ยังคงเน้นการพัฒนาคนร่วมไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ และยังมีความชัดเจนอย่างมากในฉบับที่ 8 โดยให้ความสำคัญกับทุนมนุษย์ (Human Capital) คือ จะ

ยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม (People Participation) หรือเน้นการมีส่วนร่วมของประชาสังคม (Civil Society) ส่วนมุมมองในเรื่องของการพัฒนา จะเน้นความสำคัญในการวางแนวทางในการเปลี่ยนผ่านประเทศไทย จากที่มีรายได้ปานกลาง ไปเป็นประเทศที่มีรายได้สูง มีการกระจายรายได้และการพัฒนาอย่างเท่าเทียม มีระบบนิเวศที่ดี สังคมเป็นสุข และนำไปสู่การบรรลุวิสัยทัศน์ระยะยาวของประเทศ คือ “มั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน” ตามหลักยุทธศาสตร์แห่งชาติ 20 ปี ซึ่งได้แบ่งออกไว้เป็น 3 ระยะ คือระยะสั้น ระยะปานกลาง และระยะยาว เพื่อให้การแก้ไข บูรณาการ และพัฒนาข้อจำกัดและปัญหาสังคมของประเทศด้านต่าง ๆ ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด โดยแผนระยะ 5 ปีนี้ จัดเป็นแผนระยะสั้น ที่กำหนดเป้าหมายไว้ชัดเจน คือ มีเป้าหมายที่จะเร่งรัดการขยายตัวทางเศรษฐกิจของไทยให้สามารถขยายตัวได้เฉลี่ยไม่ต่ำกว่าร้อยละ 5 เพื่อผลักดันให้ประเทศไทยหลุดพ้นจากการที่เป็นประเทศที่มีรายได้ปานกลาง ไปสู่ประเทศที่มีรายได้สูงภายในระยะ 10 ปี หรือในปีพุทธศักราช 2569 (สิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13) โดยมีผลิตภัณฑ์ในประเทศต่อหัว (GDP per Capita) อยู่ที่ 464,052 บาท (13,649 ดอลลาร์สหรัฐ) และรายได้ประชาชาติต่อหัว (GNI per Capita) 440,849 บาท (12,966 ดอลลาร์สหรัฐ) แต่หากเศรษฐกิจไทยขยายตัวได้เพียงร้อยละ 3 ก็จะทำให้เป้าหมายดังกล่าวต้องยืดเวลาออกไปอีกอย่างน้อยหลังจากนั้น 5 ปี หรือสิ้นสุดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 14-15 จากปี 2557 ผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศต่อหัวของประเทศไทย อยู่ที่ 202,795 บาท (6,108 ดอลลาร์สหรัฐ) และรายได้ประชาชาติต่อหัวที่ 185,414 บาท (5,707 ดอลลาร์สหรัฐ)

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นว่าแนวคิดของรัฐประศาสนศาสตร์ทั่วโลกเปลี่ยนไปรวมทั้งในประเทศไทย คือมีการให้ความสำคัญกับพลเมืองมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากภาครัฐบาลที่ได้มีการวางนโยบาย เพื่อเปิดโอกาสให้พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารประเทศ แต่สิ่งที่ต้องค้นหาค้นต่อไปคือ ตัวพลเมืองเองนั้นมีความเข้าใจถึงบทบาทหน้าที่ของตนเองเป็นเช่นไรแล้ว เข้าใจถึงความสำคัญของตนเอง และรู้แล้วหรือไม่ว่าควรปฏิบัติตนเช่นไร เพื่อให้เป็นพลเมืองที่ดี และไม่ก่อความทุกข์ให้กับผู้อื่น เพื่อนำพามาซึ่งบ้านเมืองที่อยู่เย็นเป็นสุข โดยการลงมือทำสิ่งใดนั้นต้องคำนึงผลที่ตามมาด้วย แม้ว่าจะเป็นเพียงการใช้ชีวิตประจำวัน เช่นการทิ้งขยะ การทิ้งขยะเพียงหนึ่งชิ้น แต่เมื่อทุกคนคิดเหมือนกันว่าทิ้งขยะเพียงแค่หนึ่งชิ้นไม่เห็นจะเป็นอะไร แต่ผลที่เกิดขึ้นคือ อย่างแรกทำให้บ้านเมืองสกปรก และผลถัดมาคือ ไปอุดตันท่อระบายน้ำ ทำให้เมื่อฝนตก น้ำไม่สามารถระบาย เกิดน้ำท่วมขังตามมา หรือแม้กระทั่งการที่คนตัดต้นไม้ โดยไม่คิดว่าเป็นปัญหากับใครตัดเพียงแค่หนึ่งต้น แต่ถ้ามีคนทีคิดเช่นเดียวกันนี้และทำเช่นเดียวกัน ต้นไม้ก็จะหายไป สิ่งที่จะตามมาคือเมื่อฝนตกลงมาไม่มีต้นไม้คอยกั้นน้ำ ก็ทำให้เกิดน้ำท่วม ขาดแคลนที่อยู่อาศัย พื้นที่เพาะปลูกถูกทำลาย ขาดแคลนอาหาร ประชาชนอดอยาก

จากเหตุเช่นนี้จะเห็นว่าการขาดความรับผิดชอบ และการไม่เข้าใจถึงหน้าที่ของตนเองที่พึงกระทำต่อตนเอง ต่อคนรอบข้าง และต่อสังคม สิ่งที่มาคือความวุ่นวายของชาติบ้านเมือง และทำให้ความสุขของประชาชนหายไป ดังเช่นจะเห็นได้จากปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ซึ่งปัญหาอันดับต้น ๆ อันหนึ่งก็คือปัญหาการทุจริต ที่จะเห็นได้จากคะแนนดัชนีการรับรู้การทุจริต (CPI) ขององค์กรเพื่อความโปร่งใสนานาชาติ (Transparency International หรือ TI) ที่ประกาศว่าในปี 2561 ประเทศไทยได้ 36 คะแนน อยู่ลำดับที่ 99 จาก 180 ประเทศ ซึ่งอันดับลดลงจาก 96 ในปี 2560 ดังนั้นถ้าพิจารณาที่ต้นเหตุ ปัญหาที่เกิดขึ้นเกิดจากจากคนที่ทำเพื่อตนเองโดยไม่สนใจผลกระทบที่จะตามมา ดังนั้นถ้าสามารถเปลี่ยนคน ประชาชน ราษฎร ให้กลายเป็นพลเมืองให้เข้าใจถึงหน้าที่ความรับผิดชอบ คิดถึงประโยชน์ส่วนรวม สรุปแล้วคือการเป็นพลเมืองดี มีความรับผิดชอบในหน้าที่ประเทศก็จะอยู่ได้อย่างมีความสุข และเกิดการพัฒนาของประเทศ

ดังนั้นคำถามถัดมาคือ พลเมืองไทยควรจะมีอัตลักษณ์เป็นเช่นไร ที่จะเข้ามาทำหน้าที่พลเมืองดี ที่จะทำให้การบริหารภาครัฐ หรือเข้ามามีบทบาทที่จะสนับสนุนให้รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองในประเทศไทยสามารถเกิดขึ้น เกิดการขับเคลื่อน และคงอยู่ตลอดไป

อันดับแรกเราต้องเข้าใจถึงอัตลักษณ์ของคนไทยว่าเป็นเช่นไร จากในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาคนไทยถูกปกครองมาในรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ราษฎรในสมัยก่อนไม่ได้มีสิทธิออกสิทธิออกเสียงแต่อย่างใด สำหรับราษฎรทั่วไป และไพร่ ก็เพียงแค่ทำตามที่ทางราชการหรืออำมาตย์ได้ออกคำสั่งให้ปฏิบัติตาม ไม่ได้คิดว่าจะต้องทำเพื่อประเทศอย่างไรเพียงแค่ปฏิบัติตามที่เจ้านายสั่ง แต่ทุกคนจะได้รับการสั่งสอนว่าให้รักชาติ รักแผ่นดิน เคารพพระพุทธศาสนา

ดังนั้นถ้าเราจะสรุปอัตลักษณ์พลเมืองของไทย ส่วนหนึ่งที่มีคือเป็นคนรักความสนุกสนาน มีความเคารพผู้ที่สูงกว่า และเชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ อันอยู่ในหลักของพระพุทธศาสนา เพราะปฏิเสธไม่ได้ว่าประเทศไทยเป็นเมืองแห่งศาสนาพุทธ ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศนับถือพุทธศาสนา โดยทุกคนเปิดใจรับกับความแตกต่างในการนับถือศาสนาทุกศาสนา ด้วยเหตุที่สถาบันหลักของชาติซึ่งเป็นแก่นแกนของสังคมคือ ชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ทำให้สังคมไทยยึดโยงกับหลักธรรมในการครองชีวิตและการทำงาน ดังเช่นพระบรมราชปณิธานในพระปฐมบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ในคราวเสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2493 ที่ว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” ซึ่งพระองค์ทรงเป็นพุทธมามะกะและศาสนูปถัมภก ผู้ใช้หลัก “ทศพิธราชธรรม” ในการปกครอง และดูแลบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชนชาวไทยตลอดเวลาการครองราชย์ที่ยาวนานถึง 70 ปี รวมทั้งพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 10 องค์ปัจจุบัน ซึ่งพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์สำหรับประชาชนไทยคือเอกลักษณ์วัฒนธรรมประจำชาติ ที่คนไทยส่วนใหญ่จะใช้ศีล 5 ในการประเมินความประพฤติของคนใน

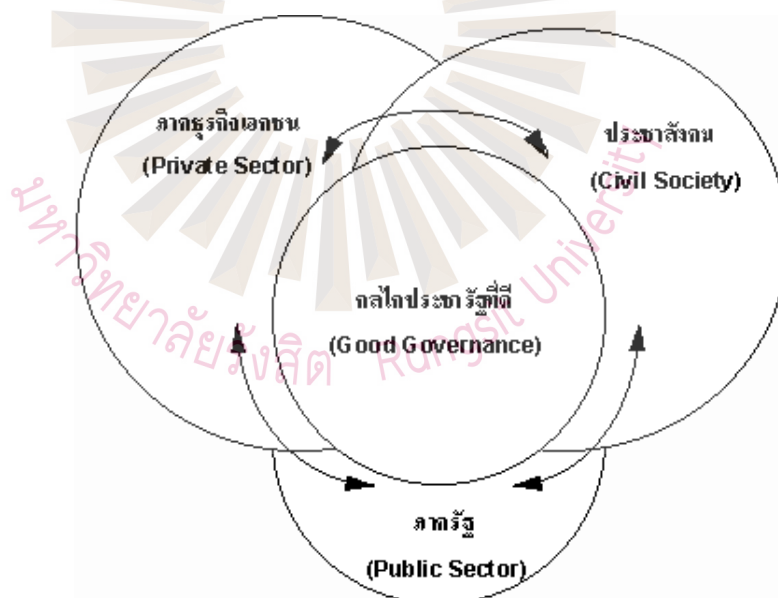
สังคมไทย และคนในระบบบริหารราชการแผ่นดินซึ่งทำหน้าที่บริหารปกครองประเทศไทยตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข ที่สำคัญคือ หลัก “ธรรมาภิบาล” ที่ต้องใช้ข้าราชการประจำและข้าราชการการเมืองร่วมกันดูแลประชาชน ในส่วน of ประชาชน ก็มีหน้าที่ช่วยกันดูแลสังคมโดยการติดตามการปฏิบัติงานของข้าราชการทุกฝ่าย ประชาชนผู้มีหน้าที่ของพลเมืองซึ่งร่วมกันเคลื่อนไหวดูแลสังคมประเทศมีคำเรียกในทางรัฐประศาสนศาสตร์ว่า “พลเมือง ประชาสังคมหรือ ประชารัฐ(Civil Society)” จะเป็นบุคคลที่อยู่ในกลุ่มต่าง ๆ ทางสังคม ผู้เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทางการเมือง (Stake Holders)

ความเป็นประชาสังคมและพลเมืองดี เป็นลักษณะที่บ่งบอกถึงคุณสมบัติพื้นฐานที่จำเป็นของบุคคลในฐานะพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตยซึ่งสะท้อนถึงสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ภายใต้กฎหมาย ทั้งยังเป็นเครื่องบ่งชี้ที่สำคัญต่อการพัฒนาสังคม และประเทศชาติ โดยมีข้อค้นพบที่สำคัญของอัตลักษณ์ของพลเมืองดี ที่จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาส่งเสริมให้เกิดขึ้นกับสังคมไทย 4 ด้านหลัก คือ 1) ด้านกาย ได้แก่ มีความสามารถในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการสื่อสารรับรู้ข่าวสาร 2) ด้านทักษะทางสังคม ได้แก่ มีความรับผิดชอบ เคารพกฎหมาย และมีความซื่อสัตย์สุจริต 3) ด้านจิตใจ ได้แก่ มีสำนึกความเป็นไทย มีความยุติธรรม มีจิตสาธารณะ และ 4) ด้านปัญญา ได้แก่ มีความคิดเชิงสร้างสรรค์ มีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง แก้ปัญหาแบบสันติวิธี และ เคารพความแตกต่าง

ส่วนความเป็นพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา พบว่า จะเป็นลักษณะที่บ่งบอกถึงสถานะของการเป็นสมาชิกในสังคมอันมาพร้อมกับสิทธิ หน้าที่ ข้อผูกพัน ที่มีต่อสังคม โดยถือปฏิบัติตามหลักธรรมวินัย และแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา พบว่า ระบบการพัฒนาตนของพลเมืองแบบบูรณาการและมีคุณภาพตามหลักภาวนา 4 ที่มีไตรสิกขาเป็นแกนกลาง สามารถพัฒนาบุคคลอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และครอบคลุมองค์ประกอบการดำเนินชีวิตของพลเมืองทุกด้าน คือ กาย พุทธจริม จิตใจ และปัญญา ทั้งยังสามารถผสมผสานระหว่างแนวคิดแบบตะวันตกที่ให้ความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค ได้อย่างมีความรับผิดชอบ มองโลกแบบผู้รักสันติภาพ โดยไม่มีความขัดแย้ง รู้จักรับและปฏิบัติต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องได้อย่างถูกต้อง

จากการที่ประเทศไทยรับแนวคิดและทฤษฎีการเมืองการปกครองตามแนวตะวันตกกันมา ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 ซึ่งแนวทางแบบตะวันตกได้ช่วยให้ประเทศไทยเราอยู่รอดรักษาเอกราชกันมาได้หลายครั้งนั้น ภาพสะท้อนคือ คนไทยเมืองร้อน อาหารหลักคือ ข้าวและกับข้าวที่ร่วมทานกันเป็นวงเป็นกลุ่ม แบ่งปัน มีชนชั้นสังคม(Social Hierarchy) ที่ค่อนข้างเข้มข้น มีระบบราชการ(Bureaucracy) เป็นกำเนิดของชาติ และมีพื้นฐานสังคมที่เป็นระบบอุปถัมภ์มาก(Patronage System) มีพื้นฐานชีวิตที่ใช้ผ้าไทยที่เบาสบายเหมาะกับเขตร้อน คนกลุ่มใหญ่ของ

ประเทศให้ความสำคัญกับการศึกษาน้อย แต่ก็ต้องใส่สุทผูกเน็คไท ทานอาหารตามอารยธรรมตะวันตก ที่เรียกกันว่า การครอบงำทางวัฒนธรรม (Westernization) เช่น สตีค พิชซ่า แฮมเบอร์เกอร์ ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศล้ำสมัยราคาแสนแพงแบบบริโภคนิยม จนกระทั่งในคริสต์ศตวรรษที่ 21 โลกเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก จนเกิดช่องว่างในสังคมทั้งด้านการศึกษา ฐานะ ตั้งแต่หลังยุคสงครามเย็น ได้มีการจัดระเบียบโลกใหม่ (New World Order) ที่ใช้ให้ความสำคัญกับสิทธิมนุษยชน การจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรธรรมชาติเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือ ในการดำเนินนโยบายด้านการเมืองระหว่างประเทศ ก่อให้เกิดระบบทุนนิยมโลก (World Capitalism) ที่สนับสนุนการค้าเสรีและความช่วยเหลือกันในระดับชุมชน ระดับประเทศ และระดับนานาชาติในอนาคต ซึ่งประเทศไทยเรียกกระแสสังคมนี้ว่ายุค “ไทยแลนด์ 4.0” ที่เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้และนวัตกรรม การบริหารปกครองประเทศต้องได้ผู้ที่มีความสามารถ ก้าวทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก ทั้งด้านภาครัฐ (Public Sector) ภาคเอกชน (Private Sector) และภาคประชาสังคมหรือประชาชน (Civil Society) ซึ่งจำเป็นต้องปฏิบัติร่วมกันอย่างมีธรรมาภิบาล (Good Governance) บนพื้นฐานของหลักกรรมทางพุทธศาสนา

รูปที่ 1.1 กลไกประชารัฐที่ดี
ที่มา: อรพินท์ สฟโชคชัย, 2009

หลักการปฏิบัติการจัดระเบียบโลกใหม่ (New World Order) ดังกล่าวเป็นความพยายามป้องกันไม่ให้ประเทศหนึ่งประเทศใดใช้วัฒนธรรมแสวงหาผลประโยชน์แบบมุ่งเน้นผลประโยชน์

เพื่อตนเองโดยไม่คำนึงถึงผู้อื่นต่อไป โดยได้มีบางประเทศได้ร่วมมือกันจัดระเบียบเศรษฐกิจภายใน กลุ่มย่อยด้วยการจัดตั้งกลุ่มการค้า (Trading Bloc) หรือเขตการค้าเสรี (Free Trade Area: FTA) ขึ้น เช่น สมาคมการค้าเสรียุโรป (European Free Trade Association: EFTA) เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (North American Free Trade Agreement: NAFTA) เขตการค้าเสรีอาเซียน (Free Trade Area: FTA) รวมถึง ประชาคมอาเซียน 10 ประเทศที่ปลายปี 2558 ก็จะมีผลบังคับใช้ ทำให้โลกตะวันออกและประเทศไทยมีการถ่วงดุลอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ซึ่งคาดหวังกันว่า ประชาคมอาเซียนจะมีความเข้มแข็งเฉกเช่น กลุ่มสหภาพยุโรป เป็นต้น ประเทศไทยจำเป็นต้องเตรียมรับความเปลี่ยนแปลงนี้ และก็ต้องศึกษาหาข้อเท็จจริงถึงความพร้อมด้านทุนมนุษย์ผู้ต้องมีหลักกรรมด้วย

ดังนั้นอัตลักษณ์ของพลเมืองไทย ที่ควรจะมีคืออะไร งานวิจัยชิ้นนี้มีความตั้งใจที่จะ ค้นหาอัตลักษณ์ที่เหมาะสมของพลเมืองไทยที่เหมาะสมกับรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองภายใต้ บริบทของประเทศไทย ที่จะสนับสนุนให้รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองสามารถดำเนินการบริหารได้

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยที่สนับสนุนให้เกิดการบริหารแบบรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง

1.2.2 เพื่อศึกษาผลที่ตามมาของการที่พลเมืองมีส่วนร่วมในรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง

1.3 คำถามการวิจัย

อัตลักษณ์ของพลเมืองที่จะทำให้เกิดที่ทำให้เกิดการบริหารแบบรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองมีอะไรบ้าง

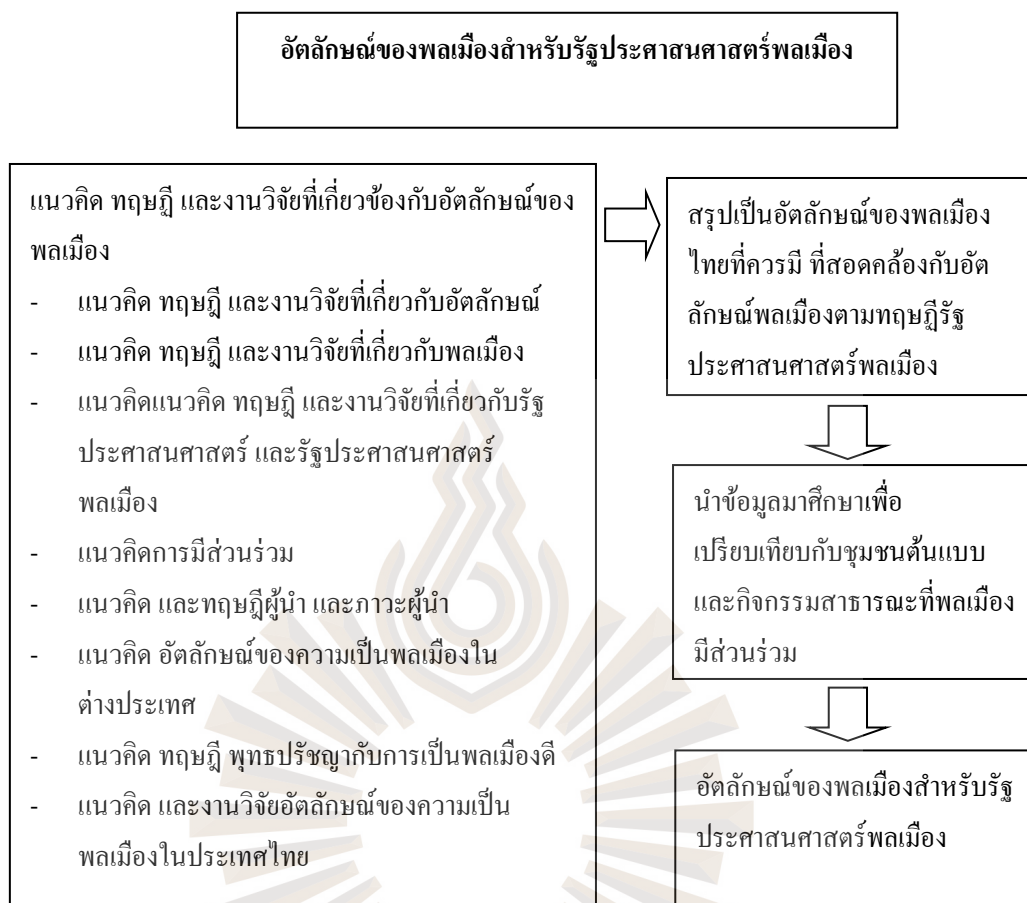
1.4 กรอบแนวคิดการวิจัย

งานศึกษานี้มุ่งเน้นที่จะศึกษาอัตลักษณ์ของพลเมืองที่จะทำให้เกิดที่ทำให้เกิดการขับเคลื่อนของประเทศไทย โดยจะทำการศึกษาจาก 1) แนวคิดรัฐประศาสนศาสตร์กระแสหลัก 2) แนวคิดรัฐประศาสนศาสตร์กับลักษณะพลเมืองของประเทศไทย 3) อัตลักษณ์ของคนไทย เพื่อ

วิเคราะห์หาอัตลักษณ์ของพลเมืองที่เหมาะสมกับคนไทย ที่จะทำให้เกิดการขับเคลื่อนประเทศไทยอย่างเหมาะสมและยั่งยืน

โดยกรอบแนวความคิดการวิจัยนี้ กำหนดขึ้นเพื่อให้สามารถทำการวิจัยให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้คือ การศึกษาอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยสำหรับรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง ซึ่งพิจารณาว่า อัตลักษณ์ที่ควรมีของพลเมืองไทยในการที่จะทำให้เกิดการบริหารแบบรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง ควรเป็นเช่นไร ทั้งนี้จะใช้วิธีการวิจัยแบบคุณภาพ (Qualitative) ศึกษาแบบการวิเคราะห์ห่อภิมาณ (Meta-Analysis) คือการศึกษาโดยการรวบรวมข้อมูลจากงานวิจัยต่าง ๆ กันจากการทำการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อกำหนดสิ่งที่พบเหมือนกันและความสัมพันธ์ ทั้งนี้เพื่อเพิ่มกำลังทางสถิติ (Statistical Power) ของค่าที่สนใจ ซึ่งมีกำลังทางสถิติสูงกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับค่าวัดจากงานศึกษาเดี่ยว เกณฑ์ที่สำคัญในการคัดเลือกเอกสารประกอบด้วย 1) ความจริง 2) ความถูกต้องน่าเชื่อถือ 3) การเป็นตัวแทน และ 4) ความหมาย (Scott, 1990) ทั้งนี้ใช้การให้เหตุผลแบบนิรนัย (Deductive reasoning) เพื่อสังเคราะห์ข้อมูล (Synthesis) นำไปสู่การสรุปอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยภายใต้รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองที่ก่อให้เกิดการขับเคลื่อนของประเทศไทยในการบรรลุประโยชน์สาธารณะ

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทำให้สามารถกำหนดกรอบแนวความคิดงานวิจัย ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์พลเมืองที่ควรจะมี เพื่อที่จะนำมาซึ่งอัตลักษณ์พลเมืองสำหรับคนไทยที่เหมาะสมตามวัตถุประสงค์การวิจัย โดยแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องได้แก่ อัตลักษณ์ของพลเมืองที่ควรจะมี หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แนวคิดภาวะผู้นำ จากแนวคิดและทฤษฎีดังกล่าว ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวความคิดการวิจัย เป็นดังนี้

รูปที่ 1.2 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework)

1.5 นิยามศัพท์

พลเมือง หมายถึง ประชาชน หรือราษฎรของประเทศ ที่เน้นในเรื่องของสิทธิและหน้าที่ ความรับผิดชอบที่มีต่อประเทศ และตนเอง โดยมีวัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งคำว่าพลเมืองนี้ถูกใช้มาตั้งแต่สมัยกรีกและโรมัน ซึ่งก็ได้มีความเจริญรุ่งเรืองและเสื่อมถอยไปตามระบอบการปกครองในแต่ละยุคสมัย โดยพลเมืองนั้นต้องมีองค์ประกอบ (wikipedia, 2019) ดังต่อไปนี้

- 1) มีเอกลักษณ์ที่มาจากความเป็นสมาชิกของชุมชนทางการเมือง
- 2) ยึดถือค่านิยมเฉพาะและอุดมคติ
- 3) มีสิทธิและหน้าที่
- 4) มีส่วนร่วมทางการเมือง
- 5) มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง

โดยในงานวิจัยชิ้นนี้มุ่งเน้นไปที่พลเมืองของประเทศไทย โดยมีความหมายครอบคลุมถึงการเป็นพลเมืองดี และความหมายของพลเมืองนี้มองพลเมืองในทุกสถานะทั้งที่เป็นพลเมืองข้าราชการ ผู้บริหาร ผู้ถูกบริหาร

รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง คือการที่พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารรัฐกิจ ที่เป็นหน้าที่ที่รัฐบาลพึงกระทำ โดยไม่ได้นิ่งเฉย โดยพิจารณาจากที่พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ หรือร่วมกันทำกิจอันที่เป็นสาธารณะ

อัตลักษณ์ (Identity) คือ ลักษณะของพลเมืองที่เป็นลักษณะเฉพาะของบุคคล ซึ่งในที่นี้หมายรวมถึงสติปัญญา คุณธรรม จริยธรรม การกระทำที่แสดงออกมาอันเป็นลักษณะนิสัยของบุคคลนั้น ซึ่งสามารถที่จะสร้างหรือเปลี่ยนแปลงได้ โดยคำว่า อัตลักษณ์นี้ ประกอบด้วยคำว่า อัต กับคำว่า ลักษณะ โดย อัต มาจากคำว่า อุตฺต แปลว่า ตน ตัวเอง และคำว่า ลักษณะ ซึ่งหมายถึง สมบัติเฉพาะตัว อัตลักษณ์ จึงแปลว่า ลักษณะของตนเอง

พุทธปรัชญา ในที่นี้หมายถึง การแสวงหาความรู้โดยอาศัยหลักความจริงภายนอกและความจริงภายใน เป็นหลักในการแสวงหาองค์ความรู้ซึ่งต้องกำกับโดยสติและปัญญา โดยมุ่งเน้นไปที่หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งก็คือหลักของธรรมชาติ คือเป็นคำสอนที่มีเหตุผล สามารถพิสูจน์ทดลองได้ และเป็นความจริงสากลที่ทุกคนยอมรับ รวมทั้งเปิดกว้างให้ศาสนิกชนต่างๆ สามารถเข้ามาเรียนรู้ได้โดยไม่มีแบ่งแยกศาสนา

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเกี่ยวกับรัฐประศาสนศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับพลเมืองนี้ ได้ศึกษารวบรวม ข้อมูลจากงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพลเมือง เพื่อค้นหาอัตลักษณ์ของพลเมืองไทย ที่จะช่วย ขับเคลื่อนประเทศไทยให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่เป็นพลเมืองที่จะเข้ามามีส่วนในการเข้ามาบริหาร ประเทศไทยโดยเกิดอัตลักษณ์ของพลเมืองที่เข้าร่วมในกิจการสาธารณะ ที่ไม่ต้องมีใครไปสั่งให้ทำ แต่พลเมืองลงมือทำด้วยตนเอง โดยมีแนวคิดหลักที่เกี่ยวข้องได้แก่

- 2.1 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับอัตลักษณ์
- 2.2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับพลเมือง
- 2.3 แนวคิดแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับรัฐประศาสนศาสตร์ และรัฐประศาสน ศาสตร์พลเมือง
- 2.4 แนวคิดการมีส่วนร่วม
- 2.5 แนวคิด และทฤษฎีผู้นำ และภาวะผู้นำ
- 2.6 แนวคิด คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองในต่างประเทศ
- 2.7 แนวคิด ทฤษฎี พุทธปรัชญากับการเป็นพลเมืองดี
- 2.8 แนวคิด และงานวิจัยคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองในประเทศไทย

2.1 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับอัตลักษณ์

2.1.1 ความหมายของอัตลักษณ์

ความหมายของอัตลักษณ์ ตามในภาษากรีกนั้น อัตลักษณ์ (Identity) หมายถึง เครื่องหมายที่บอกถึงความแตกต่าง ซึ่งโดยทั่วไปจะหมายถึง กลุ่มของลักษณะการ (Traits) ที่แสดง ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยมีความหมายคล้ายกับคำว่า ปัจเจกชน (Individuality) แต่ ในความหมายที่นิยมใช้ หมายถึง กลุ่มของลักษณะการ (Traits) ที่มีความสำคัญต่อการดำเนินของ สังคม และมีปัจจัยในเรื่องของศีลธรรมเป็นเรื่องที่สำคัญ โดยบุคคลสามารถที่จะแบ่งตามประเภท

ของอัตลักษณ์ได้ 3 ประเภท ได้แก่ ประเภทแรก เป็นบุคคลที่มีอัตลักษณ์ที่มั่นคง (Stable Character) บุคคลประเภทนี้มีคุณสมบัติทางจิตที่แสดงพฤติกรรมออกมา โดยยึดหลักหรือกฎหมายเป็นแนวทาง ประเภทถัดมาได้แก่ บุคคลที่มีอัตลักษณ์ที่เข้มแข็ง (Strong Character) บุคคลประเภทนี้มีพฤติกรรมที่มุ่งจะกระทำอะไรให้บรรลุเป้าหมายไม่ว่าการกระทำนั้นจะยากลำบากเพียงใดก็ตาม ประเภทที่สาม ได้แก่ บุคคลที่มีอัตลักษณ์ที่ดี (Good Character) บุคคลประเภทนี้จะแสดงพฤติกรรม โดยอาศัยแนวทางจริยธรรมและสังคมที่สม่ำเสมอและคำนึงถึงผลการกระทำของคนที่จะมีต่อผู้อื่น (อุไรรัตน์ ศรีวิศุภคิดภักดิ์, 2558)

ตามพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า อัตลักษณ์ (หรือลักษณะภาพ) มีความหมายดังต่อไปนี้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2549)

- 1) คุณภาพ ลักษณะการ คุณสมบัติหรือลักษณะซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงลักษณะที่สำคัญของบุคคลหนึ่งหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
- 2) ในด้านที่เป็นคุณสมบัติทางศีลธรรม หมายถึง การจัดระเบียบ ลักษณะการทัศนคติและนิสัยให้เป็นที่ไปตามมาตรฐานความประพฤติที่มุ่งประสงค์
- 3) ระบบชีวิตของบุคคลหนึ่งซึ่งประกอบด้วย เหตุจูงใจ ทัศนคติ นิสัย อารมณ์ สะเทือนใจอุดมคติ และคุณค่าอันเป็นตัวกำหนดให้บุคคลเลือกทางปฏิบัติในสถานการณ์หนึ่ง ๆ

ความหมายของลักษณะการ (Trait) คือ แบบอย่างพฤติกรรมที่แสดงออกให้เห็นอยู่เรื่อย ๆ ในบุคลิกภาพของคน ตัวอย่างลักษณะการ ได้แก่ ความซื่อสัตย์สุจริต และความรุกราน เป็นต้น (ติน ปรัชญพุทธิ, 2555)

สุจรรยา โชติช่วง (2554) อัตลักษณ์ หมายถึง คุณสมบัติของบุคคลหรือสิ่งของที่แสดงออกถึงความเป็นตัวตน เป็นสำนึกที่บุคคลรับรู้ และรู้ว่าตัวเขาคือใคร มีลักษณะเป็นอย่างไร มีวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ แบบแผนพฤติกรรม และลักษณะนิสัยอย่างไร เหมือนหรือแตกต่างจากคนอื่น กลุ่มอื่น สิ่งอื่นอย่างไร บุคคลอาจมีอัตลักษณ์หลาย ๆ อย่างในตัวตนก็ได้ การจะรับรู้ว่ามีอัตลักษณ์อย่างไรนั้น จะพิจารณาจากการแสดงออกโดยพิจารณาจากสถานะของการมีตัวตนในเรื่องของบุคคล เพศ ตำแหน่ง หน้าที่ และบทบาทในสังคม ซึ่งสถานะเหล่านี้เป็นอัตลักษณ์ของแต่ละบุคคล ส่วนอัตลักษณ์ทางสังคมนั้น จะเป็นการแสดงออกผ่านสัญลักษณ์ที่ความเข้าใจร่วมกัน เช่นในเรื่องของพิธีกรรม ประเพณี วัฒนธรรม ดำเนิน เรื่องเล่า และประวัติศาสตร์

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2550) ได้กล่าวว่า อัตลักษณ์นั้นเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับสังคม จนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เนื่องจากอัตลักษณ์หรือความเป็นตัวตนอ้างอิงมาจากสังคม เนื่องจากในตัวบุคคลก็มีการอ้างอิงถึงบทบาท และหน้าที่ในสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่

อภิญา เฟื่องฟูสกุล (2543) ได้แบ่งอัตลักษณ์ (Identity) ออกเป็น 2 กระบวนทัศน์ คือ 1) แนวคิดยุคสมัยใหม่ (Modernism) อยู่ในช่วงศตวรรษที่ 18 โดยมีความเชื่อที่ว่ามนุษย์เป็น นายของตนเอง สามารถที่จะมีศักยภาพที่จะเข้าถึงความจริง (Truth) เพราะมีความเชื่อว่ามนุษย์มี อิสระที่จะทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อสร้างประโยชน์ให้แก่ตนเองและสังคม โดยมีเครื่องมือเป็นหลักการและ เหตุผล ดังนั้นจึงเป็นเหตุผลที่นำวิทยาศาสตร์เข้ามาเพื่อไปสู่ความก้าวหน้าในทุกด้านของอารยะ ธรรม และมีอุดมคติที่จะปลดปล่อยมนุษย์จากความขาดแคลนด้านวัตถุ การไม่มีเหตุผล หลุดจาก ธรรมชาติด้านมืดในตัว แต่แนวคิดในยุคนี้ก็ยังทำให้เกิดคำถามตามมาถึงความสมบูรณ์ของปัจเจก สภาพ จนทำให้นักคิดกลุ่มยุคหลังสมัยใหม่ออกมาปฏิเสธแนวคิดของนักคิดยุคสมัยใหม่ ต่อมาใน 2) แนวคิดยุคหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มี แนวคิดคือ ความเป็นจริงและเหตุผลไม่ได้มีเพียงหนึ่งเดียว จึงให้ความสำคัญกับการมอง สภาวะการณ์ของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปภายใต้เงื่อนไขและบริบท เป็นองค์ประกอบร่วมกัน ดังนั้น แนวคิดในยุคหลังสมัยใหม่นี้เข้าใจว่าปัจเจกสภาพเป็นเพียงกระบวนการในการสร้างอัตลักษณ์

นัทธนี ประสานนาม (2550) อธิบายว่า “อัตลักษณ์” เป็นความคิดของบุคคลที่มีต่อ ตนเองว่า “ฉันคือใคร” โดยเกิดจากการที่ปฏิสังสรรค์ที่บุคคลมองตนเอง และที่คนอื่นมอง โดยอัต ลักษณ์จะประกอบด้วยความตระหนัก (Awareness) ของเรา นั่นแสดงว่าเรามีอัตลักษณ์เหมือนคน กลุ่มหนึ่ง หรือแตกต่างจากคนอื่นกลุ่มหนึ่งอย่างไร และ “ฉันเป็นใคร” ในสายตาของคนภายนอก ซึ่ง การที่เราจะเลือกความหมายของตนเอง และแสดงว่าเป็นใคร ถือเป็นกระบวนการการเลือกที่จะ เหมือนหรือแตกต่างอย่างไร ซึ่งประกอบไปด้วยอารมณ์และความรู้สึกภายใน และปัจจัยภาย ภายนอกผ่านการใช้สัญลักษณ์ (Symbol) ทำให้สามารถแบ่งอัตลักษณ์ออกได้เป็น 2 ประเภท คือ อัต ลักษณ์ส่วนบุคคล (Personal Character) และ อัตลักษณ์ทางสังคม (Social Character)

Hall (1996) ได้กล่าวถึงว่า อัตลักษณ์ไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่เกิด จากการสร้างของวัฒนธรรม เป็นการแสดงให้เห็นถึงการแสดงออกของตนเองในเรื่องที่เกี่ยวกับ “เรา เป็นใคร?” “รู้สึกอย่างไร?” และ “อยู่ในกลุ่มไหน?” อันเป็นสิ่งที่จะนำมาสร้างเป็นอัตลักษณ์ของตัว เราหรือที่นำมาใช้ โดยอัตลักษณ์นี้จะปรากฏอยู่ใน “วงจรวัฒนธรรม” (Circuit of Culture) ซึ่งภายใน วงจรจะประกอบไปด้วย ตัวแทน (Representation) การควบคุมจัดการ (Regulation) การบริโภค (Consumption) การผลิต (Production) และ อัตลักษณ์ (Identity) ซึ่งในวงจรมันจะเริ่มต้นที่จุดใดก็ได้ เนื่องจากเป็นวงจรไม่ใช่กระบวนการ

จากนิยามข้างต้นจึงสรุปได้ว่า อัตลักษณ์ หมายถึง คุณสมบัติของบุคคลอันเป็น ลักษณะเฉพาะ ซึ่งมีคุณสมบัติทางศีลธรรมและจริยธรรม ที่แสดงว่าเป็นเช่นไรในสายตาคนอื่น และ ในสายตาของเราเอง ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทที่เหมาะสม

2.1.2 ประเภทของอัตลักษณ์

ธงชัย สมบูรณ์ (2549) ได้อธิบายว่า อัตลักษณ์ของแต่ละบุคคล เป็นการพิจารณาที่แตกต่างกันไปแต่ละของบุคคลตามมุมมองที่เกิดจากบทบาทของแต่ละสังคม โดยได้แบ่งประเภทของอัตลักษณ์ไว้ 5 ประเภท ได้แก่ 1) อัตลักษณ์บุคคล (Individual Identity) คือ การมองตนเองในมิติภายใน ได้แก่ อารมณ์ ความรู้สึก ความคิด ที่มีต่อตนเอง 2) อัตลักษณ์ร่วม (Collective Identity) คือ อัตลักษณ์ที่ถูกสร้างจากพื้นฐานจากสังคมกลุ่มเดียวกัน ซึ่งส่งผลให้แต่ละกลุ่มสังคมมีความแตกต่างกัน รวมทั้งความแตกต่างของกลุ่มอื่น ยังเป็นสิ่งมากำหนดอัตลักษณ์ของกลุ่มด้วย 3) อัตลักษณ์ขององค์กร (Corporate Identity) คือ อัตลักษณ์ขององค์กรที่แสดงออกถึงลักษณะเฉพาะที่แสดงออกผ่านทางพฤติกรรมการใช้สัญลักษณ์และการสื่อสารขององค์กร 4) อัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) คือ อัตลักษณ์ของสังคม ที่มีความหมายทั้งที่คนภายนอกมองเห็น และอัตลักษณ์ที่แท้จริงของตัวตนของสังคมภายใต้มุมมองของคนในสังคม และ 5) อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (Cultural Identity) คือ ได้เสนอตัวแปรสำหรับวิเคราะห์ความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรม ได้แก่ โลกทัศน์ (Worldview) เป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับธรรมชาติของเป้าหมายชีวิตความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์จักรวาลและสิ่งต่าง ๆ รอบตัว แบบแผนของบรรทัดฐาน (Normative Pattern) เป็นแนวทางในการปฏิบัติของกลุ่มสังคม ระบบรหัส (Code System) เป็นรูปแบบที่ใช้ในการสื่อสารเช่นภาษาสถานที่ ความสัมพันธ์ที่บุคคลได้รับรู้ (Perceived Relation) เช่น วัฒนธรรมปฏิสัมพันธ์การสื่อสาร

วิระดา สมสวัสดิ์ (2545) แบ่งอัตลักษณ์ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) อัตลักษณ์หรือตัวตนส่วนตัว (Personal or Self Identity) คนเป็นปัจเจกชน สามารถที่จะมีส่วนร่วมในการก่อรูปหรือสร้างอัตลักษณ์ของตนขึ้นมาได้ 2) อัตลักษณ์ส่วนรวม (Collective Identity) หมายถึง อัตลักษณ์ที่เป็นปัจเจกชนหนึ่งที่มีร่วมกัน ทั้งด้านที่เป็นอัตลักษณ์ส่วนตัว และอัตลักษณ์ทางสังคม 3) อัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) หมายถึงอัตลักษณ์ที่คนอื่น ๆ มอบให้กับปัจเจกชน กล่าวอีกนัยหมายความว่า ปัจเจกชนคนหนึ่งอาจถูกกำหนดนิยามในทางสังคม โดยเชื่อมโยงกับอาชีพ ศาสนา ภูมิหลังทางชาติพันธุ์หรืออาจจะเป็นประเภททางสังคมใด ๆ ก็ได้

สรุปจากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับอัตลักษณ์ข้างต้น อัตลักษณ์ คือ ลักษณะเฉพาะของบุคคลมีในแง่มุมมองแตกต่างแต่ละบุคคลตามสถานภาพและสามารถพัฒนาได้

2.2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับพลเมือง

คำว่า พลเมือง (Citizen) มาจากภาษาละตินว่า civis (พลเมือง) หมายถึง คนที่มีสิทธิและหน้าที่ในฐานะประชาชนของประเทศ หรือประชาชนที่อยู่ภายใต้ผู้ปกครองเดียวกัน มักมีวัฒนธรรม

เดียวกัน (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2556) ซึ่งจะนำไปสู่ความเป็นพลเมือง (Citizenship) คือสถานะของการเป็นสมาชิกในชุมชนทางการเมือง โดยมีความผูกพันทั้งด้านสิทธิและหน้าที่ของความเป็นพลเมืองที่มีต่อรัฐ โดยปกติแล้วนั้นคำว่า พลเมือง ไม่ได้เป็นคำที่ใช้เพียงคำเดียว แต่จะสัมพันธ์กับคำว่า รัฐ ถ้าย้อนกลับไปยังสมัยกรีกในยุคที่ประชาธิปไตยรุ่งเรืองในนครเอเธนส์ ก็คือคู่กับคำว่า ชุมชนการเมือง (Polis) เนื่องจากพลเมืองเป็นสมาชิกของชุมชนการเมือง ความเป็นพลเมืองไม่ได้ถูกมองว่าเป็นกิจกรรมแยกจากชีวิตส่วนตัวของแต่ละบุคคลในแง่ที่ว่าไม่มีความแตกต่างระหว่างชีวิตภาครัฐและเอกชน ภาระผูกพันของการเป็นพลเมืองที่เชื่อมต่อกันอย่างลึกซึ้งในชีวิตประจำวันของ คนในชุมชนการเมือง (Polis) พลเมืองมีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะ พลเมืองมีสิทธิ (Rights) และภาระหน้าที่ หรือความรับผิดชอบ (Obligations) มีสิทธิที่จะเข้าร่วมประชุม กำหนดนโยบายโครงการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนของตน (ชเนศวร์ เจริญเมือง, 2548) นอกจากนี้ยังมีทัศนะของเพลโต ที่เชื่อว่าพลเมืองยังต้องมีคุณธรรม คือ มีความปรารถนาที่จะเป็นพลเมืองที่สมบูรณ์ ซึ่งอย่างน้อยก็จะต้องรู้จักทั้งวิธีการเป็นผู้ปกครอง (Ruler) และเป็นผู้ถูกปกครอง (Ruled) ซึ่งหมายความว่าไม่มีผู้ใดที่จะเป็นตำแหน่งเดียวไปตลอดชีวิต จะต้องมีการผลัดเปลี่ยนกัน เนื่องจากทุกคนมีส่วนร่วม และตัดสินใจร่วมกัน โดยมีสาระสำคัญดังนี้

- 1) การปลูกฝังคุณธรรมนั้น ต้องเริ่มสร้างโดยให้การศึกษาตั้งแต่วัยเด็ก
- 2) โดยคุณธรรมในที่นี้หมายถึง ความปรารถนาที่จะเป็นพลเมืองที่สมบูรณ์
- 3) และพลเมืองที่สมบูรณ์ก็หมายถึง คนที่มีความรู้ในวิธีการปกครองผู้อื่น และถูกปกครองด้วยความยุติธรรม
- 4) สุดท้ายการฝึกอบรมเพื่อสร้างคุณธรรม ให้เรียกเฉพาะว่า “การศึกษา” (Education) สำหรับการฝึกอบรมอื่น ๆ ให้เรียกว่า “การอบรม” (Training)

แต่เมื่อยุคสมัยผ่านไป ความเป็นพลเมืองก็เปลี่ยนแปลงไป ในยุคจักรวรรดิโรมัน ที่มีความยิ่งใหญ่ไปทั่วยุโรป ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงของความเป็นพลเมืองไปจากเดิม พลเมืองกลายเป็นผู้ที่ไม่มีส่วนร่วมในกิจการต่าง ๆ ของรัฐ เป็นเพียงเครื่องมือของการปกครอง

หลังจากจักรวรรดิโรมันล่มสลายในปี ค.ศ 476 หรือเข้าสู่ยุคกลาง ความเป็นพลเมืองก็ถูกลดลงไปอีก เพราะอำนาจไปอยู่ที่ศาสนจักร ต่อมาเมื่อเศรษฐกิจการค้า การผลิตค่อย ๆ ฟื้นฟู และค่อย ๆ เข้าสู่ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา (Renaissance) ชุมชนทางการเมืองและการมีส่วนทางการเมืองของพลเมืองจึงค่อย ๆ กลับคืนมา ดังเช่น ในงานของ Marsilius of Padua (1270-1342) ปณิญาชนชาวอิตาลีสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลง เพราะเขาเรียกร้องให้ศาสนจักรขึ้นต่ออาณาจักร และประชาชนมีสิทธิที่จะเลือกรัฐบาลของพวกเขาเอง (ชเนศวร์ เจริญเมือง, 2548)

อาณาจักรและรัฐใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 16-18 เป็นยุคของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในยุโรป แนวคิดแบบพลเมืองก็ได้สูญหายไปอีกครั้ง ซึ่งในยุคนี้จะเน้นถึงความจงรักภักดีต่อ พระมหากษัตริย์ พลเมืองไม่มีสิทธิและบทบาททางการเมือง มีแต่ความจงรักภักดีต่อกษัตริย์จาก ประชาชน ดังเช่นคำพูดของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ที่ว่า “รัฐคือผมเอง” แต่แล้วก็ถึงจุดเปลี่ยนของ ระบบการปกครอง คือเกิดการปฏิวัติฝรั่งเศส อันมีสาเหตุมาจากความอดอยากและทิวโฆชนาการ และการใกล้ล้มละลายของรัฐบาล การปฏิวัตินี้นำมาซึ่งยุคใหม่ของฝรั่งเศส การเติบโตของระบอบ สาธารณรัฐและประชาธิปไตยเสรีนิยม การแผ่ขยายของลัทธิจักรวรรดินิยม การพัฒนาอุดมการณ์ สมัยใหม่ ด้วยอุดมคติความเสมอภาค และความเป็นพลเมือง ซึ่งกลายเป็นหลักการใหม่ของยุคเรือง ปัญญา นอกจากนี้แล้วยังมีการปฏิวัติอเมริกาที่เกิดจากการที่ประชาชนลุกฮือเพื่อประกาศเอกราชจาก จักรวรรดิอังกฤษ อันเนื่องมาจากการถูกเอาเปรียบจากนโยบายการค้าที่ไม่เป็นธรรม

จะพบว่าหลังจากการปฏิวัติฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกาเป็นต้นมา ก่อให้เกิดแนวคิดที่ว่า ประชาชนนับถือรัฐมากกว่าผู้ปกครอง จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนมาแทนที่ ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

ในระหว่างศตวรรษที่ 19 และ 20 เกิดแนวคิดเสรีนิยม ที่ส่งผลให้ความหมายของพลเมือง เปลี่ยนแปลงไป คือความเป็นพลเมืองเป็นเรื่องของสิทธิและเสรีภาพ โดยที่พลเมืองทุกคนมีความเท่า เทียมกันในเรื่องของเหตุผลและทางเลือก ทั้งในเรื่องของชนชั้นหรือเพศ ในสมัยนี้ความเสมอภาค เป็นเพียงแค่ความเสมอภาคในทางกฎหมายเท่านั้น

ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิทธิของพลเมืองในเรื่องของการเมืองและสังคม ได้ถูก พิสูจน์ว่าความเสมอภาคทางกฎหมาย ไม่ได้ทำให้เกิดความเสมอภาคที่เท่าเทียมกันอย่างแท้จริง ดังนั้นจึงมีแนวคิดว่ารัฐต้องมีหน้าที่ในการคุ้มครองทางด้านสังคมด้วย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดรัฐสวัสดิการ ขึ้นมา ซึ่งคือการปกครองที่รัฐมีบทบาทคุ้มครองและส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีทางเศรษฐกิจและ สังคมของพลเมือง โดยใช้หลักความเสมอภาคในเรื่องโอกาส การกระจายความมั่งคั่งอย่างเป็นธรรม และความรับผิดชอบต่อผู้ที่ไม่สามารถดูแลพื้นฐานขั้นต่ำสำหรับชีวิตได้

สิทธิทางการเมืองและสิทธิทางสังคมได้พิสูจน์ว่าความเสมอภาคด้านกฎหมาย ไม่ได้ทำ ให้เกิดความเสมอภาคอย่างแท้จริง ดังนั้นรัฐควรมีหน้าที่คุ้มครองพลเมืองทางด้านสังคมด้วย ด้วย เหตุผลนี้รัฐสวัสดิการจึงเกิดขึ้น ซึ่งคือการปกครองที่รัฐมีบทบาทคุ้มครองและส่งเสริมความเป็นอยู่ ที่ดีทางเศรษฐกิจและสังคมของพลเมือง โดยอาศัยหลักความเสมอภาคของโอกาส การกระจายความ มั่งคั่งอย่างชอบธรรม และความรับผิดชอบต่อสาธารณะแก่ผู้ที่ไม่สามารถจัดหาขั้นต่ำสำหรับชีวิตที่ ดี

จากรายละเอียดข้างต้นที่กล่าวมา จะพบว่าพลเมืองเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ แต่ก็ขึ้นอยู่กับบริบทของสังคมในขณะนั้นว่าพลเมืองจะมีความเป็นพลเมือง ที่มีสิทธิและหน้าที่อยู่ในระดับไหน ขึ้นอยู่กับแต่ละช่วงเวลา โดยองค์ประกอบของพลเมืองจะประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ คือ การเป็นสมาชิก ความผูกพันด้านสิทธิ และความผูกพันด้านหน้าที่

1) การเป็นสมาชิก การที่บุคคลหนึ่งจะเป็นพลเมืองได้นั้น ย่อมหมายความว่าบุคคลนั้นจะต้องเป็น สมาชิก (Membership) ในชุมชนทางการเมือง ผ่านเงื่อนไขต่าง ๆ อย่างเช่น สัญชาติ แต่ก็ยังมีความขัดกันของความเท่าเทียมกันของการเป็นสมาชิกภายใต้กฎหมาย มีการให้สิทธิพิเศษกับคนบางกลุ่ม ตัวอย่างเช่นการกีดกันความเป็นสมาชิกในยุคนครรัฐเอเธนส์ ที่จะทำให้ความสำคัญแต่กับเพศชาย และสืบเชื้อสายจากพลเมืองเอเธนส์เท่านั้น พลเมืองเอเธนส์จึงเป็นกลุ่มที่เป็นอภิสิทธิชน แต่ในขณะเดียวกันผู้หญิง ทาส และชาวต่างชาติ จัดอยู่ในกลุ่มที่ด้อยกว่า และไม่นับว่าเป็นพลเมือง หรืออย่างเช่นในยุคของจักรวรรดิโรมันพลเมืองก็มีสถานะความเป็นพลเมืองตามกฎหมายเท่านั้น

2) ความผูกพันด้านสิทธิ สิทธิ (Rights) ถือเป็นหนึ่งองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นพลเมือง โดยสิทธิที่มาพร้อมกับความเป็นพลเมืองนี้จะมีสถานะทางกฎหมาย (Legal Status) เพื่อให้พลเมืองได้รับการปฏิบัติอย่างเสมอภาคกัน และสะท้อนถึงหน้าที่ของรัฐที่พึงมีต่อประชาชน (ทลิตา สุพรรณรังสรรค์, ม.ป.ป.)

3) ความผูกพันด้านหน้าที่ พลเมืองมีความผูกพันใน 2 ด้าน คือ ด้านหนึ่งเป็นการเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับปัจเจกผ่านการมีอยู่ของสิทธิและหน้าที่ ดังนั้นความเป็นพลเมืองจึงผูกพันใน 2 ด้าน คือ ด้านหนึ่งเป็นการเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับปัจเจกผ่านการมีอยู่ของสิทธิ และอีกด้านหนึ่งก็สะท้อนอำนาจรัฐในการเป็นปัจเจกต้องทำหน้าที่ (Duty) ตอบสนองต่อรัฐ (ทลิตา สุพรรณรังสรรค์, ม.ป.ป.)

จากที่กล่าวมาข้างต้นคือวิวัฒนาการของสถานะของพลเมืองในยุคต่าง ๆ ที่แปรเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคม แต่ไม่ว่าจะมีวิวัฒนาการไปเช่นไรองค์ประกอบของพลเมืองประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 3 ประการ คือการเป็นสมาชิก ความผูกพันด้านสิทธิ และความผูกพันด้านหน้าที่ ซึ่งพลเมืองนั้นสามารถที่จะเป็นได้ทั้งผู้บริหารรัฐ ข้าราชการ หรือพลเมือง ซึ่งในบางครั้งเราอาจจะทำหน้าที่ได้หลายหน้าที่พร้อมกัน ดังนั้นจะเห็นว่าพลเมืองที่จะไปอยู่ในภาคส่วนต่าง ๆ มีความสำคัญเป็นอย่างมาก ดังนั้นเราควรที่จะให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์ของพลเมืองที่ควรจะเป็นว่าเป็นเช่นไร

โดยมีนักวิชาการหลายท่านที่ได้ทำการศึกษา และได้ให้นิยามของอัตลักษณ์ของพลเมืองไว้ ดังเช่น Westhiemer & Kahne (2004) ได้กล่าวถึงอัตลักษณ์ของพลเมืองไว้ว่า ประกอบด้วย 3

ประการ (Westheimer และ Kahne, 2004) คือ 1) เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบ ได้แก่มีการกระทำที่รับผิดชอบต่อชุมชนที่อาศัย ทำงานและจ่ายภาษีตามกฎหมาย การปฏิบัติตามกฎหมาย การรับผิดชอบต่อสังคม และช่วยเหลือสังคมในเวลาที่มีปัญหา 2) เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม ได้แก่การที่ร่วมเป็นสมาชิกในชุมชน และการพัฒนาชุมชน มีความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของภาครัฐ และเข้าใจแนวทางที่จะบรรลุเป้าหมายร่วมกัน 3) เป็นพลเมืองที่มุ่งเน้นความเป็นธรรม ได้แก่การเข้าไปมีส่วนร่วมทางสังคม การเมือง และโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ค้นหาและตั้งคำถามถึงความยุติธรรม และมีความรู้เกี่ยวกับสังคมประชาธิปไตย และวิธีการเปลี่ยนแปลง

ปริญญา เทวานฤมิตรกุล (2555 อ้างถึงใน สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร สำนักประชาสัมพันธ์ กลุ่มงานผลิตเอกสาร, 2555) ได้กล่าวถึงอัตลักษณ์ความเป็นพลเมืองประกอบด้วย 6 ประการ คือ 1) รับผิดชอบต่อตนเองและพึ่งตนเองได้ คือในระบบการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตย ซึ่งก็คือระบบการปกครองที่ประชาชนมีอำนาจ เป็นเจ้าของประเทศ พลเมืองจึงมีฐานะเป็นเจ้าของชีวิตและมีสิทธิเสรีภาพในประเทศที่ตนอยู่ เช่นเดียวกับการที่อาศัยในบ้านของตนเองแล้วมีสิทธิเสรีภาพ ระบอบประชาธิปไตยจึงทำให้เกิดหลักสิทธิเสรีภาพ ดังนั้นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยจึง เป็นอิสระคนที่พึ่งตนเอง และไม่ตกอยู่ในภายใต้อิทธิพลของระบบอุปถัมภ์หรือของผู้ใด 2) เคารพหลักความเสมอภาค คือจากการที่เราอยู่ภายใต้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ดังนั้นตามหลักระบอบประชาธิปไตยแล้วไม่ว่าพลเมืองจะแตกต่างหรือสูงต่ำกันอย่างไร ไม่ว่าจะร่ำรวย หรือยากจน ทำอาชีพอะไร เป็นหัวหน้าหรือลูกน้อง ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในฐานะเป็นเจ้าของประเทศ จึงทำให้พลเมืองต้องเห็นคนเท่าเทียมกันและเคารพหลักเสมอภาคคือมองเป็นแนวระนาบ (Horizontal) คือเราเท่าเทียมคนอื่น และคนอื่นเท่าเทียมกับเรา ถึงแม้จะมีการพึ่งพาอาศัยแต่ก็เป็นไปอย่างเท่าเทียมซึ่งจะแตกต่างกับสังคมที่ใช้ระบอบการปกครองแบบเผด็จการหรือสังคมทำซึ่ง โครงสร้างสังคมระบบอุปถัมภ์จะเป็นแนวตั้ง (Vertical) ที่ประชาชนไม่เสมอภาคไม่เท่าเทียมกัน 3) เคารพความแตกต่าง คือจากการที่พลเมืองต้องมีลักษณะของการเคารพหลักความเสมอภาคคือทุกคนเท่าเทียมกัน ดังนั้นแม้ว่าพลเมืองจะมีความหลากหลาย พลเมืองสามารถมีความแตกต่างกันได้ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของ วิถีชีวิต อาชีพ ศาสนา หรือความคิดเห็นทางการเมือง ดังนั้นในวิถีระบอบประชาธิปไตยจึงต้องยอมรับ และเคารพความแตกต่างของกันและกัน เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันแม้จะแตกต่าง 4) เคารพสิทธิผู้อื่น คือในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยมองว่าทุกคนเป็นเจ้าของประเทศ ทุกคนมีสิทธิและเสรีภาพ แต่ถ้าทุกคนใช้สิทธิโดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ของผู้อื่นเน้นแต่ตัวเอง หรือยึดความคิดตัวเองเป็นหลัก ย่อมจะทำให้เกิดการใช้สิทธิกระทบกระทั่งจนไม่อาจอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้ ประชาธิปไตยก็จะกลายเป็นอนาธิปไตย สุดท้ายประเทศชาติย่อมจะไปไม่รอด ดังนั้นจึงต้องมีขอบเขต คือการมีสิทธิและใช้สิทธิได้โดยไม่ไปละเมิดสิทธิผู้อื่น

ดังนั้นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยจึงต้องเป็นผู้ที่เคารพสิทธิผู้อื่น และไม่ใช้สิทธิเสรีภาพของตนไปละเมิดสิทธิผู้อื่น 5) เคารพกติกา ในที่นี้ก็คือพลเมืองควรจะต้องมีความเคารพในกติกาหรือกฎหมายที่ใช้ในการปกครอง ซึ่งทุกคนจะต้องเสมอภาคกันภายใต้กติกา นี้ ดังนั้นเมื่อพลเมืองมีความเคารพกติกาและยอมรับผลของการละเมิดกติกา ถ้ามีปัญหาหรือข้อขัดแย้งเกิดขึ้นก็จะสามารถแก้ไขได้ และไม่ก่อให้เกิดการใช้กำลังหรือความรุนแรง 6) รับผิดชอบต่อสังคมและส่วนรวม เนื่องจากสังคมหรือประเทศชาติมิได้เกิดขึ้นหรือแย่งด้วยตัวของตนเอง หากจะดีขึ้นก็เนื่องมาจากผลของการกระทำของพลเมืองในสังคม ดังนั้นพลเมืองต้องตระหนักว่าตัวเองเป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคมและต้องรับผิดชอบต่อผลของการกระทำที่ได้ทำไป คือ ไม่ใช้สิทธิและเสรีภาพตามอารมณ์ พลเมืองต้องรับผิดชอบต่อสังคม และมองตนเองเชื่อมโยงกับสังคม เห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา

ทิพย์พพร ดันติสุนทร (2558) ได้กล่าวถึงอัตลักษณ์ของพลเมือง ประกอบด้วย 8 ประการ คือ 1) เป็นผู้มีความรู้ การศึกษา และเป็นผู้ที่มีความสามารถที่จะเข้าใจสังคมของตนและสังคมโลก 2) สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่น และมีความรับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่นตามบทบาทต่อตนเองและต่อสังคม 3) สามารถที่จะทำความเข้าใจ ยอมรับ และอดทนถึงวัฒนธรรมที่แตกต่างจากของตน 4) สามารถที่จะคิดวิเคราะห์ได้อย่างเป็นระบบและมีเหตุผล 5) เต็มใจและยอมรับที่จะแก้ปัญหาโดยไม่ใช้ความรุนแรง แต่ใช้วิธีทางสันติ 6) มีความเต็มใจที่จะเปลี่ยนอุปนิสัยการบริโภคและการใช้ชีวิตเพื่อดูแลสิ่งแวดล้อม 7) มีความสามารถที่จะทำความเข้าใจและดูแลปกป้องสิทธิมนุษยชน และ 8) เต็มใจและมีความสามารถที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในทุกระดับทั้งท้องถิ่น ชาติ และนานาชาติ

วารกรณ์ สามโกเศศ (2554) ได้กล่าวถึงอัตลักษณ์ของพลเมือง ประกอบด้วย 6 ประการ คือ 1) มีเสรีภาพ (liberty) และพึ่งตนเอง (independent) ไม่ถูกรอบงำโดยระบบอุปถัมภ์ 2) มีความเคารพสิทธิของผู้อื่นและไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น 3) เคารพในความแตกต่าง คือยอมรับและฟังถึงความคิดเห็นที่แตกต่างจากตนเอง 4) มองคนเป็นแนวระนาบ คือเคารพในหลักความเสมอภาคเห็นคนเท่าเทียมกัน 5) เคารพในกติกาและกฎหมาย โดยใช้กติกาในการแก้ปัญหาและยอมรับผลของกฎหมาย 6) ตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และมีส่วนร่วมแก้ปัญหของสังคม โดยเริ่มที่ตนเอง ซึ่งก็คือรับผิดชอบต่อสังคม

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร (2556) ได้กล่าวถึงอัตลักษณ์ของพลเมือง ประกอบด้วย 3 ประการ คือ 1) เคารพความเป็นมนุษย์ คือยอมรับในตัวบุคคลโดยไม่คำนึงถึงสถานะทางสังคม ไม่ได้ใช้สถานะทางสังคมเป็นตัวชี้วัด แต่ความเป็นมนุษย์คือการพิจารณาถึงคุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์ตามธรรมชาติ 2) เคารพสิทธิ เสรีภาพ และกฎระเบียบของสังคมที่เป็นธรรม โดย

จะประกอบไปด้วยการรู้จักและเข้าใจถึงสิทธิและเสรีภาพของตนเองว่าเป็นเช่นไร คือการเป็นเจ้าของอธิปไตยและเป็นสมาชิกของสังคม โดยต้องปกป้องสิทธิและเสรีภาพของตนเองไม่ให้ผู้ใดล่วงละเมิดอันขัดต่อกฎหมาย เคารพกติกาสังคม โดยตั้งอยู่บนความยุติธรรมและความชอบธรรม ซึ่งสิทธิและเสรีภาพของพลเมืองก็สามารถเรียกร้องความต้องการขึ้นพื้นฐานจากรัฐได้ ซึ่งรัฐจะตอบสนองในรูปแบบของการบริการสาธารณะ โดยสิทธิของพลเมืองไม่จำเป็นว่าทุกคนจะได้รับผลเท่ากัน และ 3) มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม คือเข้าใจถึงหน้าที่ของความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย โดยความรับผิดชอบต่อตนเอง คือการรับรู้ฐานะและบทบาทของตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ดังนั้นจะต้องช่วยเหลือตัวเองได้ รู้ว่าสิ่งใดถูกสิ่งใดผิด ขอมรับผลการกระทำของตนเองทั้งที่เป็นผลดีและผลเสีย ซึ่งมีหลากหลายระดับแตกต่างกันไป ส่วนความรับผิดชอบต่อสังคม คือ ภาระหน้าที่ที่มีต่อบุคคลที่จะต้องเกี่ยวข้อง ตั้งแต่ผู้อื่น ไปจนถึงสังคมระดับใหญ่

จากแนวคิดข้างต้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของพลเมืองที่สามารถเป็นได้ทั้งพลเมืองของประเทศ และพลเมืองโลก โดยสิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ การเป็นพลเมืองดี ที่ปฏิบัติหน้าที่ได้ครบถ้วนทั้งสิ่งที่ต้องทำ และสิ่งที่ควรทำ ซึ่งจะช่วยให้การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และช่วยให้ประเทศชาติและโลกพัฒนาก้าวหน้าต่อไป ซึ่งสามารถสรุปเป็นอัตลักษณ์ของพลเมืองดีที่ควรจะมีได้ดังนี้

1) เป็นผู้มีความรู้ การศึกษา และเป็นผู้ที่มีความสามารถที่จะเข้าใจสังคมของตนและสังคมโลก โดยไม่มีความลำเอียงในการที่จะวิเคราะห์สิ่งที่เกิดขึ้น สามารถเข้าใจระบอบสาเหตุ วิธีการแก้ปัญหาได้อย่างชัดเจนตรงประเด็น

2) เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม คือมีความเข้าใจว่าพลเมืองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และไม่ได้อยู่เพียงลำพังแต่เพียงผู้เดียว จะต้องมีความรับผิดชอบตั้งแต่ตนเองปฏิบัติให้ถูกต้องตามสิทธิและเสรีภาพที่มี อย่างเช่นการจ่ายภาษีตามกฎหมาย การปฏิบัติตามกฎหมาย เป็นต้น ถัดมาความรับผิดชอบต่อผู้อื่นคือ เข้าใจสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นว่าเป็นเช่นไร และไม่ไปก้าวล่วงสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น และสุดท้ายความรับผิดชอบต่อสังคม คือตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมกระตือรือร้นที่จะรับผิดชอบต่อสังคม และร่วมแก้ไขปัญหาสังคมโดยเริ่มต้นที่ตนเอง

3) เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม ได้แก่การมีส่วนร่วมในชุมชน ประเทศชาติ ในการที่จะช่วยพัฒนาชุมชน รวมทั้งมีความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของภาครัฐ และเข้าใจแนวทางที่จะบรรลุเป้าหมายร่วมกันคือบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข พลเมืองมีความสุข และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา

4) เคารพความแตกต่าง คือมีความเข้าใจ ยอมรับ และอดทนที่จะเคารพถึงความแตกต่าง ไม่ว่าจะเป็นในด้านวัฒนธรรม การรับฟังความคิดเห็นที่มีความแตกต่างจากของตนเอง ไม่ใช่มองว่าสิ่งที่คนอื่นเห็นต่างจากตนไปจะเป็นสิ่งที่ผิด

5) เคารพความเป็นมนุษย์ คือยอมรับในตัวบุคคลโดยไม่คำนึงถึงสถานะทางสังคม ให้คุณค่าความเป็นคนตามธรรมชาติของมนุษย์

6) เคารพหลักความเสมอภาค คือการเห็นทุกคนเท่าเทียมกันในแนวระนาบ (Horizontal)

7) เคารพสิทธิ เสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม คือมีความเคารพสิทธิของผู้อื่นและไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น มีเสรีภาพ (Liberty) และพึ่งตนเอง (Independent) ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของระบบอุปถัมภ์ และเคารพกฎหมายใช้กติกาในการแก้ปัญหาไม่ใช่กำลังและยอมรับผลของการละเมิดกฎหมาย เพื่อที่จะทำให้ไม่เกิดความขัดแย้ง

2.2.1 ทฤษฎีของความเป็นพลเมือง

ทฤษฎีของความเป็นพลเมือง หรือตัวแบบความเป็นพลเมือง สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ทฤษฎีที่สำคัญ คือ ทฤษฎีความเป็นพลเมืองแบบสาธารณรัฐ (Republican) แบบเสรีนิยม (Liberalism) และแบบชุมชนนิยม (Communitarianism) โดยแต่ละทฤษฎีจะมีลักษณะพลเมืองที่แตกต่างกัน (ทลิตา สุพัฒนรังสรรค์, ม.ป.ป.) ได้แก่

1) ทฤษฎีพลเมืองแบบสาธารณรัฐ (Republican Model of Citizenship) ให้ความสำคัญกับการปกครองตนเองผ่านการมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยพลเมืองมีคุณสมบัติคือ เป็นคนที่สามารถเป็นผู้ปกครองและเป็นผู้ถูกปกครองได้โดยการมีส่วนร่วมนี้จะต้องเป็นการมีส่วนร่วมที่กระตือรือร้น (Active participation) ซึ่งจะเกิดขึ้นได้เมื่อบุคคลนั้นไม่ใช่ผู้ถูกปกครอง (Subject) แต่เป็นพลเมืองที่เป็นตัวแสดงทางการเมือง (Political Agency) โดยบริบทของตัวแบบพลเมืองแบบสาธารณรัฐนี้สามารถดูได้ตั้งแต่สมัยนครรัฐเอเธนส์ ที่พลเมืองจะต้องมีการร่วมทางการเมืองอย่างเต็มตัว ซึ่งเป็นตัวอย่างของตัวแบบพลเมืองที่เน้นการมีส่วนร่วมทางการเมือง คือจำนวนพลเมืองที่น้อยและขนาดรัฐที่เล็ก ทำให้เอื้อต่อการเสริมสร้างคุณธรรมของพลเมือง (Civic virtue) แต่ 2 เงื่อนไขนี้ก็กลายเป็นข้อจำกัดของตัวทฤษฎีนี้คือปัญหาของขนาดและความซับซ้อน

2) ทฤษฎีพลเมืองแบบเสรีนิยม (Liberal Model of Citizenship) ให้ความสำคัญกับสิทธิ (Rights) ที่มาพร้อมกับสถานะของพลเมืองตามกฎหมาย ทฤษฎีพลเมืองแบบเสรีนิยมนี้ถือว่าเป็นตัวแบบพลเมืองที่เกิดขึ้นในประเทศส่วนใหญ่ โดยตัวแบบเสรีนิยมจะให้ความสำคัญกับพลเมืองที่จะได้รับการปฏิบัติอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน (Egalitarianism) โดยจุดเริ่มต้นเกิดขึ้นในสมัยจักรวรรดิโรมันที่ขยายจักรวรรดิออกไป ส่งผลให้เกิดการขยายสิทธิการเป็นพลเมืองแก่บรรดาผู้ที่ถูกปกครอง

ในพื้นที่ที่ห่างไกลของจักรวรรดิ ซึ่งความเป็นพลเมืองที่ขยายไปดังกล่าวเป็นการให้ความสำคัญกับความเป็นพลเมืองในเชิงกฎหมาย (Legal Status) โดยได้รับความคุ้มครองเสรีภาพจากรัฐมากกว่าการมีส่วนร่วมในทางการเมือง จนในศตวรรษที่ 16-17 ประเทศอังกฤษซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่แนวคิดเสรีนิยมมีอิทธิพลอย่างมาก โดยเฉพาะเหตุการณ์การปฏิวัติอันรุ่งโรจน์ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการรักษาไว้ซึ่งสิทธิพลเมือง (Civil Rights) ฉะนั้นบทบาทของรัฐภายใต้กรอบนี้จึงเป็นไปเพื่อปกป้องเสรีภาพของพลเมือง รัฐบาลที่เกิดขึ้นจึงมีอำนาจจำกัด แต่ในทฤษฎีความเป็นพลเมืองเสรีนี้ก็มิใช่ข้อจำกัดคือ เสรีภาพของพลเมือง โดยที่ต่อมารัฐสิทธิอื่นนั้น มีปัญหาคือการเคารพสิทธิของคนอื่นนั้นจะต้องเกิดจากความยินยอมของตัวพลเมืองเอง และอาจทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว เพราะในท้ายที่สุดตัวแบบพลเมืองนี้อาจนำมาสู่การคำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตัว หรือพลเมืองในฐานะปัจเจกนั่นเอง

3) ทฤษฎีพลเมืองแบบชุมชนนิยม (Communitarian Model of Citizenship) ให้ความสำคัญกับหน้าที่ของพลเมืองในฐานะสมาชิก (Membership) ที่พึงกระทำต่อชุมชน โดยแนวคิดชุมชนนิยมมีฐานความคิดที่แตกต่างจากตัวแบบพลเมืองแบบเสรีนิยมอย่างชัดเจน โดยแนวคิดชุมชนนิยมนั้นมองว่าชุมชนและความเป็นสมาชิกของชุมชนมีความสำคัญมากกว่าพลเมือง เนื่องจากสิทธิต่าง ๆ ของพลเมืองจะเกิดขึ้นได้ในบริบทของชุมชนเท่านั้น โดยกระแสของชุมชนนิยมนั้นเกิดจากการที่ตัวทฤษฎีพลเมืองแบบเสรีนิยมได้ถูกใช้อย่างแพร่หลายโดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา โดยข้อเสนอของ Amitai Etzioni (Etzioni, 1995) ที่มองว่าสังคมของสหรัฐอเมริกานั้นให้ความสำคัญกับสิทธิของพลเมืองมากเกินไป จนทำลายชุดศีลธรรมร่วมของสังคม จึงได้มีการเรียกร้องให้พลเมืองทำหน้าที่ต่อชุมชนซึ่งสะท้อนผลประโยชน์สาธารณะมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตัว แต่อย่างไรก็ตามแนวคิดพลเมืองแบบชุมชนนิยม ก็ถูกวิจารณ์ว่าการที่เรียกร้องให้พลเมืองกระทำหน้าที่ต่อรัฐนั้น อาจเป็นการบังคับหรือกดดันพลเมืองมากเกินไป นอกจากนั้นการอ้างความชอบธรรมจากผลประโยชน์สาธารณะสามารถเกิดขึ้นภายใต้การปกครองระบอบเผด็จการเพื่อใช้ในการปกครองประชาชนผ่านการที่ประชาชนต้องทำหน้าที่ต่อรัฐ

จากทฤษฎีทั้ง 3 ทฤษฎีข้างต้นนั้นพบว่าเป็นต้นแบบของพลเมืองในแต่ละประเภทที่ให้ความสำคัญต่อพลเมืองต่างกัน ได้แก่การให้พลเมืองมีส่วนร่วมในการปกครองแต่ก็ตีปัญหาในเรื่องของขนาดและความซับซ้อน การให้สิทธิแก่พลเมืองนั้นไปที่เสรีภาพของพลเมืองข้อจำกัดคืออาจทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว สุดท้ายคือหน้าที่ของพลเมืองในฐานะสมาชิกที่พึงกระทำต่อชุมชนแต่ก็มีข้อวิจารณ์คืออาจจะบังคับพลเมืองมากเกินไป ดังนั้นทั้ง 3 ตัวแบบ ยังขาดคุณลักษณะที่อยู่ในจิตใจที่จะมาควบคุมไม่ให้เกิดปัญหาขึ้น

2.3 แนวคิดแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับรัฐประศาสนศาสตร์ และรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง

ก่อนที่จะเราจะเข้าไปทำความเข้าใจเกี่ยวกับรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองว่าเป็นเช่นไร เราควรจะทำความเข้าใจหลักการพื้นฐานก่อนว่ารัฐประศาสนศาสตร์ (Public Administration) คืออะไร โดยเรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ ได้อธิบายถึงคำนิยามที่ได้ยึดถือกันอย่างจริงจัง และมีอิทธิพลต่อรัฐประศาสนศาสตร์ปัจจุบัน (เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ, 2554) คือ

จอห์น เจ คอร์สัน (John J. Corson) และ เจ พี แฮร์ริส (J.P. Harris) นิยามว่า การบริหารภาครัฐ คือ การกระทำที่เป็นส่วนของรัฐบาล โดยวิธีการที่ตระหนักถึงเป้าประสงค์และเป้าหมายของรัฐบาล

จอห์น พิฟเนอร์ (John Pfiffner) และ โรเบิร์ต เพรสทัส (Robert Presthusz) นิยามว่า รัฐประศาสนศาสตร์ในฐานะสาขาวิชานั้นส่วนใหญ่สนใจวิธีการนำคำนิยามทางการเมืองไปปฏิบัติ

เจมส์ เบิลยู เดวิส (James W. Davis) นิยามว่าการบริหารภาครัฐอาจจำแนกได้ดีที่สุดว่าเป็นสาขาการบริหารของรัฐบาล (executive branch of government)

นิโคลัส เฮนรี (Nicholas Henry) นิยามว่า รัฐประศาสนศาสตร์เป็นวิชาที่มีเอกลักษณ์โดยมีความแตกต่างจากวิชารัฐศาสตร์ ในแง่ที่ว่าให้ความสนใจในการศึกษาถึงโครงสร้างและพฤติกรรมของระบบราชการรวมทั้งเป็นศาสตร์ที่มีระเบียบและวิธีการศึกษาเป็นของตนเองมีความแตกต่างจากศาสตร์การบริหารในแง่ที่ว่า เป็นวิชาที่ศึกษาเรื่องขององค์การของรัฐที่ไม่ได้มุ่งแสวงหากำไรเหมือนองค์การธุรกิจเอกชน และเป็นวิชาที่สนับสนุนให้องค์การของรัฐมีโครงสร้างกลไกการตัดสินใจและพฤติกรรมของข้าราชการที่เกื้อกูลต่อการให้บริการสาธารณะ

ดไวท์ วอลโด (Dwight Waldo) นิยามว่า กระบวนการบริหารภาครัฐประกอบด้วย การกระทำที่มีผลต่อความตั้งใจหรือความปรารถนาของรัฐบาล ซึ่งเป็นการกระทำที่ต่อเนื่องเป็นงานของรัฐบาลเกี่ยวข้องกับการทำตามกฎหมายที่ออกโดยฝ่ายนิติบัญญัติหรือหน่วยงานที่มีอำนาจและตีความโดยศาล โดยผ่านทางกระบวนการจัดองค์กรและการจัดการ

เฟลิกซ์ ไนโกร (Felix Nigro) และลอยด์ ไนโกร (Loyd Nigro) นิยามว่า การบริหารภาครัฐ

- 1) เป็นความร่วมมือของกลุ่มคนที่อยู่ในภาครัฐ
- 2) ครอบคลุมสาขา 3 สาขาได้แก่บริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการตลอดจนความสัมพันธ์ของสาขาที่กล่าว
- 3) มีบทบาทสำคัญในการกำหนดนโยบายด้วยเหตุนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางการเมือง
- 4) มีความแยกแตกต่างแนวทางที่สำคัญ ๆ จากการบริหารเอกชน
- 5) เกี่ยวข้องกันอย่างมากกับกลุ่มคนละบุคคลจำนวนมาก (อ้างถึงในเรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ, 2554)

นอกจากนี้เราสามารถพิจารณารัฐประศาสนศาสตร์ ออกเป็น 2 นัยยะ คือ นัยยะแรกเป็นการพิจารณาในแง่ของสาขาวิชา (Discipline) หรือในแง่ของวิชาการการศึกษา (Study) ในภาษาอังกฤษคือ “Public Administration” ส่วนในภาษาไทยจะใช้คำว่า “รัฐประศาสนศาสตร์” ซึ่งเป็นคำสมาสประกอบด้วยคำว่า รัฐ + ประศาสนะ + ศาสตร์ (สร้อยตระกูล (ติวยานนท์) อรรถมานะ, 2540) ดังนั้น วิชารัฐประศาสนศาสตร์ หรือ Public Administration จึงหมายถึง วิชาที่ว่าด้วยการบริหารและการปกครองบ้านเมืองสาขาหนึ่ง ที่เน้นในเรื่องของระบบราชการ หรือกิจการงานที่รัฐเป็นผู้ปฏิบัติทำเพื่อประโยชน์สาธารณะ หรือเป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับการบริหารงานสาธารณะ

นัยยะที่สอง เป็นการพิจารณาในแง่ของกิจกรรม ในภาษาอังกฤษจะใช้คำว่า “public administration” โดยเขียนเป็นตัวพิมพ์เล็ก สำหรับในภาษาไทยเรียกว่า “การบริหารรัฐกิจ” หรือ “การบริหารราชการ” แต่จะไม่เรียกว่า “รัฐประศาสนศาสตร์” (อุทัย เลหาวิเชียร, 2546) ดังนั้น public administration ในฐานะที่เป็นกิจกรรมจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติการหรือดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานสาธารณะ ซึ่งในอดีตผู้ที่รับผิดชอบในการจัดทำคือหน่วยงานของรัฐใน ส่วนกลาง ได้แก่ กระทรวง ทบวง กรม กองต่าง ๆ แทบทั้งหมด แต่ในปัจจุบัน การจัดทำบริการสาธารณะได้ขยายหรือถ่ายโอนไปยังองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชนซึ่งกิจการบางอย่างได้มีการมอบอำนาจให้ภาคเอกชนมาร่วมดำเนินการกับรัฐ หรือจัดทำแทนรัฐนอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งหน่วยงานประเภทอื่น ๆ เช่น องค์กรมหาชนอิสระ องค์กรอิสระ องค์กรสาธารณะกุศล มูลนิธิ สมาคม องค์กรพัฒนาเอกชน ฯลฯ

ฉะนั้น จึงสรุปได้ว่า รัฐประศาสนศาสตร์ สามารถพิจารณาได้เป็น 2 นัยยะ ในแง่ของสาขาวิชาและกิจกรรม โดยนัยยะสาขาวิชาจะเป็นวิชาการการปกครองที่เน้นในระบบราชการ และในนัยยะของกิจกรรมจะเรียกว่าเป็น การบริหารรัฐกิจ (Public Administration) คือการบริหารระบบราชการโดยที่มีความเกี่ยวเนื่องกับการบริหารเพื่อประโยชน์สาธารณะ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ (Efficiency) ประสิทธิภาพ (Effectiveness) และการประหยัด (Economy) ซึ่งเป็นแนวคิดในยุคแรก โดยเน้นการบริหารที่ไม่แสวงหาผลกำไร และเน้นไปที่การบริหาร

2.3.1 วิวัฒนาการของรัฐประศาสนศาสตร์

การบริหารภาครัฐนั้นมาอย่างยาวนานแต่ไม่ได้เด่นชัด อย่างเช่นในสมัยกรีกก็ให้ความสำคัญระหว่างรัฐกับสังคม ถัดมาในสมัยโรมันก็ประสบปัญหาเศรษฐกิจและสังคม และปัญหาการปกครอง สมัยโรมันจึงมีการตั้งสถาบันต่าง ๆ ขึ้นและมีการทดสอบเพื่อเข้าทำงาน และมีเทคนิคการบริหารเป็นระบบมากกว่า จนมาถึงสมัยกลางที่ศาสนจักรรุ่งเรืองอำนาจ ศาสนาเป็นระบบบริหารแบบหนึ่ง (เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ, 2554) ถัดมาในช่วงปี ค.ศ.1500 ถึง ทศวรรษ 1700 เกิดกลุ่มนัก

วิชาชีพทางการบริหารกลุ่มแรกของโลก คือ พวกคามรอลลิสต์ (Camerallists) เป็นนักวิชาชีพและนักบริหารชาวเยอรมันและออสเตรีย พยายามสร้างหลักสูตรเพื่ออบรมการบริหารอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก เน้นการบริหารทางเศรษฐศาสตร์ การคลังและการปกครองหัวเมืองต่างพระเนตรพระกรณของพระมหากษัตริย์เป็นหลัก

สำหรับการเกิดรัฐประศาสนศาสตร์ครั้งแรกนั้น เกิดขึ้นที่ประเทศสหรัฐอเมริกา อันได้รับผลกระทบจากการเป็นประเทศอาณานิคมที่ไม่เป็นธรรม ทำให้เกิดการแยกตัวออกจากประเทศอังกฤษหรือการปฏิวัติอเมริกาในปี ค.ศ. 1776 จนทำให้เกิดประธานาธิบดีคนแรกของสหรัฐอเมริกา คือ จอร์จ วอชิงตัน แต่สหรัฐอเมริกาก็ต้องเผชิญกับภารกิจใหญ่ คือการกำหนดระบบการบริหารที่เหมาะสมกับตัวเอง แต่ติดปัญหาที่กฎบัตรจัดตั้งสมาพันธรัฐ (Article of Confederation) ที่กำหนดระบบการปกครองไว้หลวม ๆ และเน้นการกระจายอำนาจ ทำให้เกิดความขัดแย้งและไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นปัญหาของชาติที่เกิดขึ้นใหม่ ต่อมาในปี ค.ศ. 1787 จึงได้เกิดรัฐธรรมนูญขึ้นมา การบริหารภาครัฐของสหรัฐอเมริกามีพื้นฐานมาจากแนวความคิดของผู้ก่อตั้งประเทศซึ่งมี 2 คนหลัก คือ อเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน (Alexander Hamilton) กับ โทมัส เจฟเฟอร์สัน (Thomas Jefferson) โดยแฮมิลตันต้องการให้รัฐบาลเข้มแข็งจึงเน้นไปที่รัฐว่าควรทำอะไร ในขณะที่เจฟเฟอร์สันเห็นว่ารัฐบาลที่มีอำนาจมากมักจะกดขี่ข่มเหงประชาชน ซึ่งทำให้เกิดการถกเถียงกันตั้งแต่เริ่มแรกจนปัจจุบันว่าควรจะมีประสิทธิภาพหรือการตอบสนองต่อประชาชน ต่อมาในปี ค.ศ. 1831 อเล็กซิส เดอ ท็อกเกอร์วิลล์ (Alexis de Tocqueville) ได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับสังคมและการเมืองของสหรัฐ ซึ่งนอกจากการบริหารภาครัฐแล้ว ยังมีประเด็นพลเมือง และบทบาทของประชาชน และชุมชนท้องถิ่น (ชเนศวร์ เจริญเมือง, 2548) ได้แก่ 1) ความเสมอภาคระหว่างบุคคลในสังคมอเมริกัน 2) ชุมชนเป็นฐานรากที่สำคัญรัฐในพื้นที่ใหม่เป็นผลพวงของชุมชน เคาน์ตี (County) และมลรัฐรวมกันเป็นรัฐ โดยเป็นการพัฒนาจากล่างสู่บน 3) ชุมชนมีอำนาจในการปกครองตนเองในระดับท้องถิ่น (Local Self Government) 4) ประชาชนแต่ละคนจะต้องมีบทบาททางการเมืองในชุมชนของตน เข้าร่วมในกิจการต่าง ๆ อันเป็นของสาธารณะ (People's Participation in Public Affairs) 5) สัมพันธภาพระหว่างชุมชนที่มีอิสระ (Local Autonomy) กับพลเมืองที่เอาการเอางาน คือชุมชนที่มีความรับผิดชอบต่อผลประโยชน์ของส่วนรวมและพลเมือง นอกจากจะเอาการเอางานหากต้องมีความรับผิดชอบต่อผลประโยชน์ของส่วนรวมด้วย

เนื่องจากรัฐประศาสนศาสตร์มีความยาวนาน ซึ่งทำให้ยากต่อการอธิบายสาระสำคัญทั้งหมด Nicholas Henry (2006) ที่ได้แบกแยกช่วงต่าง ๆ ของรัฐประศาสนศาสตร์ไว้ เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจว่ารัฐประศาสนศาสตร์มีพัฒนาการเป็นเช่นไรในตลอดเวลาร้อยกว่าปีที่ผ่านมา จึงใช้กระบวนทัศน์ (Paradigm) มาอธิบาย เพื่อสรุปสาระสำคัญในแต่ละช่วง

จากจุดเริ่มต้นของรัฐประศาสนศาสตร์โดยวูด โลว์ วิลสัน (Woodrow Wilson) ที่เริ่มศึกษา รัฐประศาสนศาสตร์ มาสู่จุดเริ่มต้นของกระบวนทัศน์ที่ 1 มาจาก แฟรงก์ เจ กูดนาว (Frank J. Goodnow) และเลนเนิร์ด ดี ไวท์ (Leonard D. White) ที่มีจุดเน้นแยกการบริหารออกจากการเมืองอย่างชัดเจน โดยมองว่าฝ่ายบริหารมีหน้าที่ที่นำนโยบายไปปฏิบัติ และฝ่ายการเมืองมีหน้าที่ในการ ออกนโยบาย

กระบวนทัศน์ที่สอง จากหนังสือของ ดับเบิลยู เอฟ วิลลูบีย์ (W. F. Willoughby) ที่ได้สร้าง หลักความเชื่ออันใหม่ คือเน้นหลักการบริหารที่ทำให้ปลอดจากการแทรกแซงทางการเมืองเน้นใช้ หลักคุณธรรมและหลักวิทยาศาสตร์ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประหยัด ในกระบวนทัศน์นี้เป็น การพัฒนาองค์ความรู้ของรัฐประศาสนศาสตร์ หรือ “focus” เพราะหลักการบริหารเป็นความรู้ใหม่ และทำให้รัฐประศาสนศาสตร์เกิดเนื้อหาของตัวเองชัดเจน ได้แก่ หลัก POSDCORB ของ ลูเธอร์ เอช กุลิก (Luther H. Gulick) และลินดอลล์ เออร์วิก (Lyndall Urwick)

กระบวนทัศน์ถัดมามองว่ารัฐประศาสนศาสตร์คือรัฐศาสตร์หรือกระบวนทัศน์ที่สาม จากนั้นเป็นกระบวนทัศน์ที่สี่ รัฐประศาสนศาสตร์คือการจัดการ เน้นการเอาหลักบริหารธุรกิจมาใช้ เนื่องจากมองว่าการบริหารภาครัฐคล้ายกับธุรกิจ แต่ก็ยังมีความท้าทายเกิดขึ้นที่มองถึงความแตกต่าง ระหว่างการบริหารภาครัฐและเอกชน ทำให้เกิดแนวความคิดรัฐประศาสนศาสตร์แนวใหม่ (New Public Administration: NPA) เป็นแนวคิดที่ให้ระบบราชการบริหารคนให้สอดคล้องและเอื้ออำนวย ต่อความต้องการของสังคม(Relevance) ค่านิยม(Value) ความเสมอภาคทางสังคม(Social Equity) และสนับสนุนการเปลี่ยนแปลง (Change) จนเข้าสู่กระบวนทัศน์ที่ห้า รัฐประศาสนศาสตร์คือรัฐ ประศาสนศาสตร์ที่เน้นเรื่องประโยชน์สาธารณะ(Public Interest) กระบวนทัศน์ที่หก การบริหาร การปกครอง(Governance) ที่เน้นในเรื่องของพลเมือง(Citizenship) โดยใช้แนวความคิดการจัดการ ภาครัฐแนวใหม่ (New Public Management: NPM) คือนำหลักการบริหารมาใช้กับภาครัฐ โดยเน้น ผลลัพธ์เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพประหยัด และการมีส่วนร่วม โดยให้ความสำคัญกับประชาชนใน ฐานะลูกค้าหรือผู้รับบริการ ยังไม่ได้มองว่าประชาชนมีความเข้าใจในเรื่องประโยชน์สาธารณะ (Public Interest) จนมาถึง การบริการสาธารณะแนวใหม่ (New Public Service : NPS) คือ ชุดของ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของการบริหารรัฐกิจภายใต้ระบบการบริหารปกครองที่ให้ความสำคัญกับ การบริการสาธารณะ การบริหารปกครองแบบประชาธิปไตย และการสร้างความผูกพันของพลเมือง ซึ่งปฏิเสธตรรกะที่เน้นตลาดของกลุ่มการจัดการนิยมหรือกลุ่มการจัดการภาครัฐแนวใหม่ (New Public Management : NPM) (เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และวัลย์พร รัตนเศรษฐ, 2557)

Robert B. Denhardt and Janet Vinzant Denhardt ผู้มีบทบาทสำคัญในการนำเสนอ แนวความคิดการบริการสาธารณะแนวใหม่(New Public Service : NPS) ได้กล่าวไว้ว่า “ข้าราชการ

ไม่ได้ส่งมอบบริการสู่ลูกค้าแต่เขาส่งมอบประชาธิปไตย” (Denhardt, R & Denhardt, J., 2007) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการบริการสาธารณะแนวใหม่ (New Public Service : NPS) ให้ความสำคัญกับเรื่องคุณค่าหรืออุดมการณ์ โดยเฉพาะคุณค่าความเป็นประชาธิปไตยมากกว่าเรื่องประสิทธิภาพ การบริการสาธารณะแนวใหม่เป็นแนวคิดที่อยู่บนพื้นฐานของค่านิยมประชาธิปไตย (Value of Democracy) ความเป็นพลเมือง (Citizenship) และผลประโยชน์สาธารณะ (Public Interest) สำหรับแนวคิดพื้นฐานหรือรากฐานของแนวคิดการบริการสาธารณะแนวใหม่นั้น ประกอบด้วยรากฐาน 4 ประการหลัก คือ

- 1) ทฤษฎีประชาธิปไตยพลเมือง (Theories of Democratic Citizenship)
- 2) ตัวแบบชุมชนและประชาสังคม (Models of Community and Civil Society)
- 3) มนุษย์นิยมองค์การและรัฐประศาสนศาสตร์แนวใหม่ (Organizational Humanism and the New Public Administration)
- 4) รัฐประศาสนศาสตร์หลังสมัยใหม่ (Postmodern Public Administration)

การบริการสาธารณะแนวใหม่ (New Public Service : NPS) กับรัฐประศาสนศาสตร์แนวใหม่ (New Public Administration: NPA) นั้นมีสาระสำคัญและค่านิยมพื้นฐานที่คล้ายคลึงกันมาก ไม่ว่าจะเป็นการเน้นการมีส่วนร่วมของพลเมือง ความเป็นประชาธิปไตย บทบาทของนักบริหารรัฐกิจในการเปลี่ยนแปลงสังคม แต่ยังให้ความสำคัญกับเรื่องความเสมอภาค ความเป็นธรรม ความรับผิดชอบได้ จริยธรรมในการบริหาร ซึ่งความคล้ายคลึงกันนี้ทำให้มองได้ว่าแนวคิดทั้งสองเป็นกลุ่มแนวคิดเดียวกัน เป็นแนวคิดเชิงปทัสฐานที่ปฏิเสธปฏิฐานนิยมทางตรรกะ (Anti-Logical Positivism) เหมือนกัน เพียงแต่ การบริการสาธารณะแนวใหม่ (New Public Service : NPS) มาขยายรายละเอียดของรัฐประศาสนศาสตร์แนวใหม่ (New Public Administration: NPA) ในเรื่องการค้นหาความต้องการหรือความจำเป็นของพลเมือง ตลอดจนเรื่องประชาธิปไตยที่มีระดับที่เพิ่มมากขึ้น

จากแนวคิดของ การจัดการภาครัฐแนวใหม่ (New Public Management: NPM) และการบริการสาธารณะแนวใหม่ (New Public Service : NPS) เป็นพื้นฐานที่นำมาสู่แนวความคิดของรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง คือการที่เริ่มให้พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารประเทศ ซึ่งภาครัฐเองก็ต้องมีการปรับตัวครั้งใหญ่ในการยอมรับให้พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วม และต้องเตรียมพร้อมการวางนโยบายสำหรับพลเมือง จึงเห็นได้ว่าพลเมืองมีส่วนร่วมในการคิด การแสดงความคิดเห็นในการบริหารประเทศ ในการตัดสินใจเลือกนักการเมือง เลือกตัวแทนที่จะเข้าไปทำงานที่ดี หรือแม้กระทั่ง

การที่พลเมืองจะเข้าไปมีบทบาททางการเมือง หรือเป็นนักการเมืองเอง ดังเช่นในหนังสือรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง (เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และวลัยพร รัตนเศรษฐ, 2557) ได้กล่าวไว้

จากกระบวนการทางรัฐประศาสนศาสตร์ในข้างต้นพบว่า ในแต่ละกระบวนการที่นั้นแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของรัฐประศาสนศาสตร์ ที่ได้เปลี่ยนแปลงไปทั้งนี้เพื่อที่จะค้นหาตัวคนที่แท้จริงของรัฐประศาสนศาสตร์ซึ่งจะพบว่า ในกระบวนการที่ปัจจุบัน ได้ไปสู่แนวความคิด ของการให้พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วม พลเมืองไม่ได้เป็นเพียงแค่ผู้ที่รอรับผลประโยชน์จากรัฐบาลอีกต่อไป ซึ่งในกระบวนการ การบริการสาธารณะแนวใหม่ (New Public Service: NPS) นอกจากที่พลเมืองจะต้องปรับตัวแล้ว ทางรัฐบาลเองก็ต้องปรับตัวเช่นกันในการที่จะยอมรับให้พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในการคิดแก้ไขปัญหาต่าง ๆ หรือการที่ พลเมืองเข้ามามีบทบาททางการเมือง จึงเห็นได้ว่าการศึกษาคูณลักษณะของพลเมืองที่จะต้องเข้ามาสู่รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง มีความสำคัญมิใช่น้อย

2.3.2 วิวัฒนาการของรัฐประศาสนศาสตร์ในประเทศไทย

อุทัย เลหาวิเชียร (2529) ได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับรัฐประศาสนศาสตร์เอาไว้ว่า การศึกษารัฐประศาสนศาสตร์ในประเทศไทยเริ่มมีครั้งแรกที่ โรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2442 ต่อมาได้เปลี่ยนเป็น โรงเรียนมหาดเล็ก เพื่อฝึกฝนไปปกครองหัวเมือง และในปีพ.ศ. 2453 โรงเรียนมหาดเล็กก็เปลี่ยนกลับมาเป็น โรงเรียนข้าราชการพลเรือนอีกครั้ง จนถึงปีพ.ศ. 2459 จึงตั้งเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่งมี 6 คณะ โดยคณะหนึ่งในนั้นคือ คณะรัฐประศาสนศาสตร์ต่อมาพ.ศ. 2476 ในสมัยรัชกาลที่ 6 จึงโอนโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมมารวมกับแผนกรัฐประศาสนศาสตร์ และเปลี่ยนชื่อเป็นคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ ปีเดียวกันนี้ประเทศไทยได้ตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง รัฐบาลจึงให้โอนคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ไปสังกัดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง จนพ.ศ. 2491 จึงกลับมาตั้งคณะรัฐศาสตร์ใหม่อีกครั้งที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเมื่อพ.ศ. 2492 ก็ให้ตั้งคณะรัฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จนภายหลังพ.ศ. 2498 สหรัฐอเมริกาได้เข้ามาช่วยเหลือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตั้งคณะใหม่คือ คณะรัฐประศาสนศาสตร์ จนกระทั่งพ.ศ. 2593 จึงย้ายไปตั้งใหม่เป็นสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์หรือ NIDA (National Institute of Development Administration)

การศึกษารัฐประศาสนศาสตร์ยุคแรกระยะเวลา 56 ปี ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนกระทั่งตั้งคณะที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แนวทางการศึกษานั้นเป็นแนวกฎหมายปกครอง (Public Law) และ

สุภาพบุรุษตามแนวอังกฤษ โดยเน้นการทำตามกฎหมาย และเป็นผู้รอบรู้ เพื่อที่จะผลิตคนออกไปปกครองหัวเมืองเป็นหลัก ซึ่งผู้วางรากฐานคือ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

อุทัย เลหาวิเชียร (2529) แบ่งการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยออกเป็น 5 ช่วงคือ

1) ช่วงที่ 1 เน้นที่กฎหมายการปกครอง และผู้ที่มีความรู้ และจิตใจที่กว้าง ในช่วงพ.ศ 2442 ถึง 2498 โดยระยะที่ 2-5 นั้นเป็นระยะที่พัฒนาหลังจากที่ตั้งสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์แล้ว

2) ช่วงที่ 2 เน้นการศึกษาวิชาการบริหารและการจัดการ 3 วิชาหลัก (Core Beliefs) ได้แก่ 1) วิชาองค์การและการจัดการ 2) วิชาการบริหารงานบุคคลและ 3) วิชาการบริหารการคลัง

3) ช่วงที่ 3 การเน้นเรื่องการบริหารการพัฒนาซึ่งเป็นอิทธิพลจากระบบการศึกษาการบริหารเปรียบเทียบและการบริหารพัฒนาของสหรัฐอเมริกา การบริหารพัฒนาคือการพัฒนาประเทศเพื่อมุ่งเปลี่ยนแปลงประเทศให้ดีขึ้น ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือการบริหารภายในภาวะปกติ และการบริหารการพัฒนาซึ่งหมายถึงการบริหารเพื่อการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะการสร้างตัวแทนการเปลี่ยนแปลง (Change Agent)

4) ช่วงที่ 4 การเน้นการบริหารโครงการ เริ่มเมื่อพ.ศ 2513 โดยการหลอมรวมความรู้ยุคก่อนเข้าด้วยกันและเน้นการปฏิบัติมากขึ้น โดยเฉพาะเทคนิคการวางแผนโครงการและการวิจัยประเมินผลเพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมายของการพัฒนาประเทศที่กำหนดให้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นแผนกลาง

5) ช่วงที่ 5 เน้นเนื้อหาหลักของวิชาประวัติศาสตร์ 3 ส่วนคือ 1) นโยบายสาธารณะ 2) องค์การ และ 3) เทคนิคการบริหาร เริ่มเมื่อประมาณปี 2518

จากข้อมูลข้างต้นพบว่า การศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยนั้นเริ่มมีมานานแล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2442 โดยมีระยะเวลายาวนานมาตั้งแต่การปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จนมาถึงการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลของพระมหากษัตริย์ไทยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในการเตรียมความพร้อมแก่ราษฎร โดยการปูพื้นฐาน และให้ความรู้แก่ราษฎรในการบริหารงานบ้านเมือง

2.4 แนวคิดการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 (2525 - 2529) เป็นต้นมา และรัฐได้ใช้การมีส่วนร่วมนี้เป็นเครื่องมือให้ประชาชนเข้าร่วมโครงการของรัฐ โดยมีคำจำกัดจากนักวิชาการหลายท่าน

2.4.1 นิยามของคำว่ามีส่วนร่วม

Creighton (2005) ได้ให้นิยามของการมีส่วนร่วมอย่างง่ายไว้คือ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มีเป้าหมายโดยรวมเพื่อที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้น และได้รับการสนับสนุนจากสาธารณะชน และให้สาธารณะชนแสดงความคิดเห็นต่อ โครงการหรือนโยบายรัฐ และมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาาร่วมกัน

อย่างไรก็ดี การให้นิยามการมีส่วนร่วมของประชาชนก็มีความแตกต่างกัน ตามบริบททางสังคมและการเมือง อย่างเช่น ถวิลวดี บุรีกุล (2551) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมคือการที่ได้มีการจัดการที่จะใช้ความพยายามที่จะเพิ่มความสามารถในการควบคุมทรัพยากรและระเบียบในสถาบันต่าง ๆ ในสภาพสังคม ทั้งนี้โดยกลุ่มที่ดำเนินการและความเคลื่อนไหวที่จะดำเนินการนี้ไม่ถูกควบคุมโดยทรัพยากรและระเบียบต่าง ๆ หรืออาจจะเข้าใจอย่างง่ายได้ว่า คือการที่ประชาชนได้เข้าร่วมอย่างแข็งขันในกระบวนการตัดสินใจในเรื่องที่จะมีผลกระทบต่อเขา อย่างเช่นในบทบาทการให้ประชาชนรู้สึกตื่นตัวเพื่อที่จะทราบถึงการรับความช่วยเหลือ และการตอบสนองต่อ โครงการพัฒนา ขณะเดียวกันก็สนับสนุนความคิดริเริ่มของคนในท้องถิ่น รวมทั้งให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินการ และร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนา นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะประเมินผลโครงการนั้น ๆ ด้วย

สำหรับอรรถ ก๊กผล (2546) กล่าวว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน คือกระบวนการซึ่งประชาชน หรือผู้มีส่วนได้เสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะและแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็น เพื่อแสวงหาทางเลือกและการตัดสินใจ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน

จากนิยามข้างต้น สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิในกระบวนการนโยบายสาธารณะตั้งแต่เริ่มต้นกระบวนการ ให้มีการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร และสามารถให้ความคิดเห็น เสนอแนะ และร่วมตัดสินใจ และสุดท้ายก็ร่วมประเมินผลโครงการนั้น ๆ ด้วย ทั้งนี้ประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วมต้องมีเงื่อนไขพื้นฐานของการเข้าร่วม คือต้องมีอิสรภาพของการเข้าร่วม มีความเสมอภาคในการเข้าร่วมกิจกรรมที่เท่าเทียมกับคนอื่น ๆ และต้องมีความสามารถที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมนั้น

2.4.2 ระดับขั้นของการมีส่วนร่วม

ถวิลวดี บุรีกุล (2551) ได้ให้สาระสำคัญเกี่ยวกับระดับขั้นของการมีส่วนร่วม โดยมีรายละเอียดคือ ของ Cohen และ Uphoff ได้จำแนกการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ระดับ คือ 1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ (Implementation) 3) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefit) 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

2.5 แนวคิด และทฤษฎีผู้นำ และภาวะผู้นำ

ในการดำเนินการกิจกรรมผู้นำนั้นมีความสำคัญในทุกองค์การทุกประเภท เนื่องจากจะเป็นผู้นำพาทุกคนให้ไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ ร่วมมือร่วมแรงกันทำงาน ผู้ตามไว้วางใจและเชื่อใจว่าผู้นำสามารถนำพาไปสู่ความสำเร็จทำให้ได้รับความร่วมมือและที่นอกเหนือไปจากนั้นคือการได้รับความเคารพนับถือ นอกจากนั้นแล้วยังทำให้บุคคลสามารถกระทำสิ่งต่าง ๆ จนนำมาสู่ถึงการเปลี่ยนแปลงได้

2.5.1 ความหมายของคำว่า ผู้นำ และภาวะผู้นำ

ผู้นำ (Leader) หมายถึง บุคคลในกลุ่มที่ได้รับมอบหมายให้กำกับ และประสานงานให้กิจกรรมของกลุ่มมีความสัมพันธ์กัน ซึ่งผู้นำอาจเป็นผู้ที่อาจได้รับการเลือกตั้ง หรือแต่งตั้งหรือเป็นผู้ที่แสดงตัวเป็นผู้ที่มีอิทธิพลในกลุ่มเพื่อที่จะกำกับและประสานงานที่จะนำไปสู่เป้าหมายด้วยพลังของกลุ่มเป็นผู้ตัดสินใจเป็นผู้ออกคำสั่งเป็นผู้จัดปัญหาการโต้แย้งภายในกลุ่ม โดยผู้นำจะต้องมีความเป็นผู้นำ หรือภาวะผู้นำ (Leadership) จึงสรุปได้ว่าผู้นำ (Leader) คือบุคคลที่สามารถชักจูงหรือชี้นำบุคคลอื่น ให้ปฏิบัติตาม สำเร็จตามเป้าหมาย บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลโดยการมีภาวะผู้นำ

ภาวะผู้นำ (Leadership) หมายถึง ความสามารถของแต่ละบุคคลในอันที่จะก่อให้เกิดกิจกรรมหรือการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม โดยใช้การชักชวน จูงใจให้บุคคลหรือกลุ่มปฏิบัติตามความคิดเห็น ความต้องการของตนได้ด้วยความเต็มใจ และยินดีที่จะให้ความร่วมมือโดยมีความสำเร็จของกลุ่มหรือองค์การเป็นเป้าหมาย ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่าภาวะผู้นำ (Leadership) หมายถึง ความสามารถในการนำองค์การสู่ความสำเร็จบรรลุเป้าหมายนั้น

ทั้งนี้ผู้นำต้องมีการสร้างระบบงานภาวะผู้นำ ซึ่งสามารถจำแนกออกได้ 2 ลักษณะ คือในลักษณะของการใช้อำนาจบังคับกำกับควบคุมเพื่อให้ผู้ตามเกิดพฤติกรรมตามที่ตนต้องการเพื่อการบรรลุเป้าหมาย ส่วนอีกลักษณะหนึ่งก็คือการใช้สัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้นำกับผู้ตาม สร้างความ

เป็นกันเองเพื่อกระตุ้นจิตใจให้ผู้ตามเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม หรือมีพฤติกรรมที่พึงประสงค์เพื่อการบรรลุเป้าหมายเช่นเดียวกัน

2.5.2 ลักษณะและบทบาทของผู้นำ

ผู้นำเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารหรือการจัดการ ผู้จัดการหรือผู้บริหารมีหน้าที่วางแผนและจัดระเบียบในห้วงงานดำเนินไปได้ด้วยความเรียบร้อย ผู้นำมีหน้าที่นำผู้ตามเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ แต่ก็ไม่สามารถที่จะทราบได้ว่าสิ่งที่ผู้นำนั้นจะไปถูกทิศทางหรือไม่ ดังนั้นคนที่เป็ผู้นำก็อาจจะไม่ใช่ผู้จัดการ หรือผู้บริหารที่ดี หรือผู้บริหาร ผู้จัดการที่ดีก็อาจไม่ใช่ผู้นำที่ดีก็ได้ ดังนั้นถ้าองค์กรใดที่ต้องการประสบความสำเร็จ ก็ย่อมต้องการผู้บริหาร หรือผู้จัดการที่มีลักษณะเป็นผู้นำ (รัตติกรณ์ จงวิศาล, 2556) ดังนี้

1) ต้องมีความฉลาด (Intelligence) ผู้นำจะต้องมีระดับความรู้และสติปัญญาโดยเฉลี่ยสูงกว่าผู้ตาม เพราะผู้นำจะต้องมีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ บุคคลที่ฉลาดเท่านั้นที่จะสามารถจัดการกับปัญหาต่าง ๆ หรือเรื่องราวต่าง ๆ ได้

2) ต้องมีวุฒิภาวะทางสังคมและใจกว้าง (Social Maturity & Achievement Drive) ก็คือจะต้องมีความสนใจสิ่งต่าง ๆ รอบตัวอย่างกว้างขวาง มีวุฒิภาวะทางอารมณ์ ต้องยอมรับสภาพต่าง ๆ ไม่ว่าจะแพ้หรือชนะ ไม่ว่าจะผิดหวังหรือสำเร็จ ผู้นำจะต้องมีความอดทนต่อความคับข้องใจต่าง ๆ พยายามขจัดความรู้สึกต่อต้านสังคม หรือต่อต้านคนอื่นให้เหลือน้อยที่สุด เป็นคนมีเหตุผล เป็นคนเชื่อมั่นในตนเอง และนับถือตนเอง

3) ต้องมีแรงจูงใจภายใน (Inner Motivation) ผู้นำจะต้องมีแรงขับที่จะทำอะไรให้เด่น ให้สำเร็จอยู่เรื่อย ๆ เมื่อทำสิ่งหนึ่งสำเร็จก็ต้องการที่จะทำสิ่งอื่นต่อไป เมื่อทำสิ่งใดสำเร็จก็จะกลายเป็นแรงจูงใจท้าทายให้ทำสิ่งอื่นให้สำเร็จต่อไป ผู้นำจะต้องมีความรับผิดชอบอย่างสูง เพราะความรับผิดชอบจะเป็นบันไดที่ทำให้เขามีโอกาสประสบความสำเร็จ

4) ต้องมีเจตคติที่ดีเกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์ (Human Relations Attitudes) ผู้นำที่ประสบความสำเร็จนั้น เขาได้รับทราบอยู่เสมอว่า งานที่สำเร็จนั้นมีคนอื่นช่วยทำ ไม่ใช่เขาทำเอง ดังนั้น เขาจะต้องพัฒนาความเข้าใจและทักษะทางสังคมที่จะทำงานร่วมกับผู้อื่น ผู้นำจะต้องให้ความนับถือผู้อื่นและจำต้องระลึกอยู่เสมอว่า ความสำเร็จในการเป็นผู้นำนั้น ขึ้นอยู่กับความร่วมมือกับผู้อื่น และการติดต่อกับบุคคลอื่นในฐานะที่เขาเป็นบุคคล ไม่ใช่ในฐานะที่เขาเป็นส่วนหนึ่งของการทำงานเท่านั้น ผู้นำจะต้องยอมรับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของคนอื่น และมีความสนใจร่วมกับผู้อื่น

2.5.3 ประเภทของภาวะผู้นำ

ปัจจุบันมีแนวคิดทฤษฎีจำนวนมากที่ศึกษาเกี่ยวกับภาวะผู้นำ ซึ่งได้มีการจัดกลุ่มแนวทางการศึกษาภาวะผู้นำหลายแบบ โดยในที่นี้ขอกล่าวถึงแนวคิดภาวะผู้นำสมัยใหม่ 2 แบบ คือ “ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง” (Transformational Leadership) และ “ภาวะผู้นำแบบบารมี” (Charismatic Leadership) โดย “ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง” (Transformational Leadership) มีนักวิชาการได้ให้ความหมายของภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงไว้แตกต่างกัน ซึ่งสามารถสรุปความหมายของภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้ดังนี้ (รัตติกรณ์ จงวิศาล, 2556)

Bass ให้ความหมายไว้ว่า ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง มีพฤติกรรมที่มีความชัดเจนมากกว่า พวกเขาไม่ได้ถูกจำกัดโดยการรับรู้ของผู้ตาม ผู้นำต้องตั้งใจทำงานเพื่อที่จะเปลี่ยนแปลง หรือเปลี่ยนรูปแบบข้อเสนอของลูกน้อง และปรับปรุงข้อเสนอเหล่านั้นเสียใหม่ มากกว่าที่จะเชื่อว่าจะต้องทำงานให้ตรงกับความคิดหวังของลูกน้อง

Mushinsky ให้ความหมายภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงไว้ว่า เป็นกระบวนการที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและสมมติฐานของสมาชิกในองค์กร และสร้างความผูกพันในการเปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์และกลยุทธ์ขององค์กร ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวข้องกับอิทธิพลของผู้นำที่มีต่อผู้ตาม แต่ผลกระทบของอิทธิพลนั้นเป็นการให้อำนาจแก่ผู้ตามให้กลับมาเป็นผู้นำ และเป็นผู้ที่เปลี่ยนแปลงหน่วยงานในกระบวนการการเปลี่ยนแปลงองค์กร ดังนั้น ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง จึงถูกมองว่าเป็นกระบวนการร่วมและเกี่ยวข้องกับการดำเนินการของผู้นำในระดับต่าง ๆ ในหน่วยงานย่อยขององค์กร

Schultz และ Schultz ให้ความหมายภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงไว้ว่า ความเป็นผู้นำซึ่งผู้นำไม่ได้ถูกจำกัดโดยการรับรู้ของผู้ตาม แต่มีอิสระในการกระทำ ซึ่งจะเปลี่ยนแปลงหรือเปลี่ยนรูปแบบมุมมองของผู้ตาม

นิตย สัมมาพันธ์ ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Transformational Leadership) หมายถึง ผู้นำที่สามารถสร้างแรงบันดาลใจให้บุคคลจำนวนมากลงมือทำมากกว่าเดิมจนได้ระดับขั้นสู่เพดานการปฏิบัติงานที่สูงขึ้น

รัตติกรณ์ จงวิศาล ได้ให้ความหมายว่า ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Transformational Leadership) หมายถึง ระดับพฤติกรรมที่ผู้นำแสดงให้เห็นในการจัดการหรือการทำงาน เป็นกระบวนการที่ผู้นำมีอิทธิพลต่อผู้ร่วมงาน โดยการเปลี่ยนสภาพหรือเปลี่ยนแปลงความพยายามของผู้ร่วมงานให้สูงขึ้นกว่าความพยายามที่คาดหวัง พัฒนาความสามารถของผู้ร่วมงานไปสู่ระดับที่สูงขึ้นและมีศักยภาพมากขึ้น ทำให้เกิดการตระหนักรู้ในภารกิจและวิสัยทัศน์ของกลุ่ม จูงใจให้

ผู้ร่วมงานมองไกลเกินกว่าความสนใจของพวกเขาไปสู่ประโยชน์ของกลุ่ม หรือสังคม (อ้างถึงใน รัตติกรณ์ จงวิศาล, 2556)

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Transformational Leadership) เป็นกระบวนการที่ผู้นำมีอิทธิพลต่อผู้ร่วมงานและผู้ตาม โดยเปลี่ยนแปลงความพยายามของผู้ร่วมงานและผู้ตามให้สูงขึ้นกว่าความพยายามที่คาดหวัง พัฒนาความสามารถของผู้ร่วมงานและผู้ตามไปสู่ระดับที่สูงขึ้นและศักยภาพมากขึ้น ทำให้เกิดการตระหนักรู้ในภารกิจและวิสัยทัศน์ของทีมและขององค์กร จูงใจให้ผู้ร่วมงานและผู้ตามมองให้ไกลเกินกว่าความสนใจของพวกเขาไปสู่ประโยชน์ของกลุ่มองค์กรหรือสังคม ซึ่งกระบวนการที่ผู้นำมีอิทธิพลต่อผู้ร่วมงานหรือผู้ตามนี้จะกระทำโดยผ่านองค์ประกอบพฤติกรรมเฉพาะ 4 ประการ หรือที่เรียกว่า “4I’s” (Four I’s) คือ

1) การมีอิทธิพลอย่างมีอุดมการณ์ (Idealized Influence หรือ Charisma Leadership : II หรือ CL) หมายถึง การที่ผู้นำประพฤติตัวเป็นแบบอย่าง หรือเป็นโมเดลสำหรับผู้ตาม ผู้นำจะเป็นที่ยกย่อง เคารพนับถือ ศรัทธา ไว้วางใจ และทำให้ผู้ตามเกิดความภาคภูมิใจเมื่อร่วมงานกัน ผู้ตามจะพยายามประพฤติปฏิบัติเหมือนกับผู้นำและต้องการเลียนแบบผู้นำของเขา สิ่งที่ผู้นำต้องปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงคุณลักษณะนี้ คือ ผู้นำจะต้องมีวิสัยทัศน์และสามารถถ่ายทอดไปยังผู้ตาม ผู้นำจะมีความสม่ำเสมอมากกว่าการเอาแต่อารมณ์ สามารถควบคุมอารมณ์ได้ในสถานการณ์วิกฤต ผู้นำเป็นผู้ที่ไว้วางใจได้ว่าจะทำในสิ่งที่ถูกต้อง ผู้นำจะเป็นผู้ที่มีศีลธรรมและมีจริยธรรมสูง ผู้นำจะหลีกเลี่ยงที่จะใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว แต่จะประพฤติตนเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่นและเพื่อประโยชน์ของกลุ่ม ผู้นำจะแสดงให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาด ความมีสมรรถภาพ ความตั้งใจ การเชื่อมั่นในตนเอง ความแน่วแน่ในอุดมการณ์ ความเชื่อและค่านิยมของเขา ผู้นำจะเสริมความภาคภูมิใจ ความจงรักภักดี และความมั่นใจของผู้ตาม และทำให้ผู้ตามมีความเป็นพวกเดียวกันกับผู้นำ โดยอาศัยวิสัยทัศน์และการมีจุดประสงค์ร่วมกัน ผู้นำแสดงความมั่นใจช่วยสร้างความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกัน เพื่อการบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ ผู้ตามจะเลียนแบบผู้นำและพฤติกรรมของผู้นำจากการสร้างความมั่นใจในตนเอง ประสิทธิภาพและความเคารพในตนเอง ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจึงรักษาอิทธิพลของตนในการบรรลุเป้าหมายและปฏิบัติภาระหน้าที่ขององค์กร

2) การสร้างแรงบันดาลใจ (Inspiration Motivation : IM) หมายถึง การที่ผู้นำจะประพฤติในทางที่จูงใจให้เกิดแรงบันดาลใจกับผู้ตาม โดยการสร้างแรงจูงใจภายใน การให้ความหมายและท้าทายในเรื่องงานของผู้ตาม ผู้นำจะกระตุ้นจิตวิญญาณของทีม (Team Spirit) ให้มีชีวิตชีวา มีการแสดงออกซึ่งความกระตือรือร้น โดยการสร้างเจตคติที่ดีและการคิดในแง่บวก ผู้นำจะทำให้ผู้ตามสัมผัสกับภาพที่งดงามของอนาคต ผู้นำจะสร้างและสื่อความหวังที่ผู้นำต้องการอย่างชัดเจน ผู้นำจะแสดงการอุทิศตัวหรือความผูกพันต่อเป้าหมายและวิสัยทัศน์ร่วมกัน ผู้นำจะแสดงความเชื่อมั่นและ

แสดงให้เห็นความตั้งใจอย่างแน่วแน่ว่าจะสามารถบรรลุเป้าหมายได้ ผู้นำจะช่วยให้ผู้ตามมองข้ามผลประโยชน์ของตนเพื่อวิสัยทัศน์และภารกิจขององค์กร ผู้นำจะช่วยให้ผู้ตามพัฒนาความผูกพันของตนต่อเป้าหมายระยะยาว และบ่อยครั้งพบว่า การสร้างแรงบันดาลใจนี้ เกิดขึ้นผ่านการคำนึงถึงความเป็นปัจเจกบุคคลและการกระตุ้นทางปัญญา ช่วยให้ผู้ตามจัดการกับอุปสรรคของตนเองและเสริมความคิดสร้างสรรค์

3) การกระตุ้นทางปัญญา (Intellectual Stimulation : IS) หมายถึง การที่ผู้นำมีการกระตุ้นผู้ตามให้ตระหนักถึงปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหน่วยงาน ทำให้ผู้ตามมีความต้องการหาแนวทางใหม่ ๆ มาแก้ปัญหาในหน่วยงาน เพื่อหาข้อสรุปใหม่ที่ดีกว่าเดิม เพื่อทำให้เกิดสิ่งใหม่และสร้างสรรค์ โดยผู้นำมีการคิดและการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีการตั้งสมมติฐาน การเปลี่ยนกรอบ (Reframing) การมองปัญหา และการเผชิญกับสถานการณ์เก่า ๆ ด้วยวิถีทางใหม่แบบใหม่ ๆ มีการจูงใจและสนับสนุนความคิดริเริ่มใหม่ ๆ ในการพิจารณาปัญหา และการหาคำตอบของปัญหา มีการให้กำลังใจผู้ตามให้พยายามหาทางแก้ปัญหาด้วยวิธีใหม่ ๆ ผู้นำมีการกระตุ้นให้ผู้ตามแสดงความคิดและเหตุผล และไม่วิจารณ์ความคิดของผู้ตาม แม้ว่ามันจะแตกต่างไปจากความคิดของผู้นำ ผู้นำทำให้ผู้ตามรู้สึกว่ปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่ท้าทายและเป็นโอกาสที่ดีที่จะแก้ปัญหาาร่วมกัน โดยผู้นำจะสร้างความเชื่อมั่นให้ผู้ตามว่าปัญหาทุกอย่างต้องมีวิธีแก้ไข แม้บางปัญหาจะมีอุปสรรคมากมาย ผู้นำจะพิสูจน์ให้เห็นว่าสามารถเอาชนะอุปสรรคทุกอย่างได้ จากความร่วมมือร่วมใจในการแก้ปัญหาของผู้ร่วมงานทุกคน ผู้ตามจะได้รับการกระตุ้นให้ตั้งคำถามต่อค่านิยมของตนเอง ความเชื่อและประเพณี การกระตุ้นทางปัญญา เป็นส่วนที่สำคัญของการพัฒนาความสามารถของผู้ตามในการที่จะตระหนัก เข้าใจ และแก้ไขปัญหาคด้วยตนเอง

4) การคำนึงถึงความเป็นปัจเจกบุคคล (Individualized Consideration : IC) ผู้นำจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุคคลในฐานะเป็นผู้นำให้การดูแลเอาใจใส่ผู้ตามเป็นรายบุคคลและทำให้ผู้ตามรู้สึกมีคุณค่าและมีความสำคัญ ผู้นำจะเป็นโค้ช (Coach) และเป็นที่ปรึกษา (Advisor) ของผู้ตามแต่ละคน เพื่อการพัฒนาผู้ตามผู้นำจะเอาใจใส่เป็นพิเศษในความต้องการของปัจเจกบุคคล เพื่อความสัมฤทธิ์ผลและเติบโตของแต่ละคน ผู้นำจะพัฒนาศักยภาพของผู้ตามและเพื่อนร่วมงานให้สูงขึ้น นอกจากนี้ผู้นำจะมีการปฏิบัติต่อผู้ตาม โดยการให้โอกาสในการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ สร้างบรรยากาศของการให้การสนับสนุน คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านความจำเป็นและความต้องการ การประพฤติของผู้นำแสดงให้เห็นว่าเข้าใจและยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล ผู้นำมีการส่งเสริมการสื่อสารสองทาง และมีการจัดการด้วยการเดินดูรอบ ๆ (Management by Walking Around) มีปฏิสัมพันธ์กับผู้ตามเป็นการส่วนตัว ผู้นำสนใจในความกังวลของแต่ละบุคคล เห็นปัจเจกบุคคลเป็นบุคคล (As a Whole Person) มากกว่าเป็นพนักงานหรือเป็นเพียงปัจจัยการผลิต

ผู้นำจะมีการฟังอย่างมีประสิทธิภาพ มีการเอาใจเขามาใส่ใจเรา (Empathy) ผู้นำจะมีการมอบหมายงานเพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาผู้ตาม เปิดโอกาสให้ผู้ตามได้ใช้ความสามารถพิเศษอย่างเต็มที่ และเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่ท้าทายความสามารถ ผู้นำจะดูแลผู้ตามว่าต้องการคำแนะนำ การสนับสนุน และการช่วยให้ก้าวหน้าในการทำงานที่รับผิดชอบอยู่หรือไม่ โดยผู้ตามจะรู้สึกว่าเขากำลังถูกตรวจสอบ

นอกจากนี้ในแนวความคิดภาวะผู้นำสมัยใหม่ยังประกอบด้วย “ภาวะผู้นำแบบบารมี” (Charismatic Leadership) ซึ่งคำว่า “บารมี” หรือ “Charisma” มาจากภาษากรีก หมายถึงบุคคลที่มีพรสวรรค์ที่สามารถทำงานได้สำเร็จ อย่างน่าอัศจรรย์ ทั้งยังสามารถทำนายเหตุการณ์และคาดการณ์ล่วงหน้าได้อย่างแม่นยำ นักสังคมวิทยาอย่าง แมกซ์ เวเบอร์ (Weber, 1947; Yukl, 1989, p.204, อ้างถึงใน วิเชียร วิทยอดม, 2550) ได้อธิบายถึง ผู้นำแบบบารมี (Charismatic Leader) ว่าเป็นผู้นำที่มีอิทธิพลเหนือผู้ตาม โดยไม่ได้อาศัยตำแหน่ง อำนาจหน้าที่และประเพณีที่ยึดถือกันมา หากอยู่ที่ความสามารถพิเศษของตัวผู้นำเอง ซึ่งก่อให้เกิดอำนาจบารมี ผู้นำแบบบารมีนั้นพบในการศึกษาผู้นำหลายประเภท โดยเฉพาะผู้นำทางการเมือง ทางศาสนา ผู้นำที่นำชุมชนเคลื่อนไหวหรือต่อสู้เรียกร้องสิทธิบางประการ แต่ไม่ค่อยพบเห็นผู้นำเช่นนี้ในองค์กรทางธุรกิจหรือองค์กรประเภทอื่น

ได้มีนักสังคมวิทยาและรัฐประศาสนศาสตร์ พยายามอธิบายคำว่า Charisma โดยศึกษาเงื่อนไขที่ทำให้เกิดลักษณะหรือคุณสมบัติพิเศษเช่นนั้นในตัวผู้นำ จนทำให้มีภาวะผู้นำแบบบารมีในที่สุด ทฤษฎีภาวะผู้นำแบบบารมีของเฮาส์ (House's Charismatic Leadership Theory) เฮาส์ (House, 1977) ได้เสนอทฤษฎีที่อธิบายภาวะผู้นำแบบบารมี ที่ได้มาจากการสังเกตผู้นำในสังคมหลาย ๆ แบบ โดยได้สรุปให้เห็นกว้าง ๆ ถึงลักษณะพิเศษของผู้นำที่ทำให้เกิดภาวะผู้นำแบบบารมีได้นั้น ก็คือผู้นำที่ทำให้ผู้ตามมีความเชื่อหรือเกิดสิ่งต่อไปนี้ (อ้างถึงใน วิเชียร วิทยอดม, 2550)

- 1) เชื่อมั่นว่าความเชื่อของผู้นำเป็นสิ่งถูกต้อง
- 2) มีความเชื่อคล้ายคลึงกัน หรือเหมือนกับผู้นำ
- 3) ไม่มีข้อกังขาในการยอมรับผู้นำของผู้ตาม
- 4) มีความรัก พอใจในตัวผู้นำ
- 5) เต็มใจและยินดีปฏิบัติตามคำสั่งของผู้นำ
- 6) มีอารมณ์ในการทำงาน ไม่ซังกะตาย
- 7) มีเป้าหมาย จดมุ่งหมายในการปฏิบัติงานต่าง ๆ สูง
- 8) มีความเชื่อว่า ความสำเร็จของงานเป็นผลมาจากการปฏิบัติงานของผู้ตาม

จากทฤษฎีจะเห็นได้ว่าภาวะผู้นำแบบบารมีต้องการมีอำนาจ มีความมั่นใจและเชื่อมั่นในความคิดของตนเอง การแสดงให้เห็นถึงการมีความเชื่อมั่นและมีความมั่นใจในตนเองของผู้นำ จะทำให้ผู้ตามเชื่อมั่นในการตัดสินใจหรือวินิจฉัยงาน และการสั่งการต่าง ๆ

ภาวะผู้นำแบบบารมี จะเกิดขึ้นเมื่อผู้นำแสดงให้เห็นถึงความสามารถ และความสำเร็จจนประทับใจลูกน้อง ก็จะทำให้ลูกน้องยอมรับและยินดีจะปฏิบัติตามคำสั่งของผู้นำมากขึ้น แต่หากขาดในสิ่งที่กล่าวมา ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและการผิดพลาดในเรื่องการตัดสินใจหรืออื่น ๆ จะทำให้ผู้ตามขาดความเชื่อมั่นในผู้นำ และผู้นำจะมีอิทธิพลต่อผู้ตามลดน้อยไปเรื่อย ๆ

ผู้นำแบบบารมีเน้นความสำคัญที่เป้าหมายของงาน แต่ก็ให้ความสำคัญกับค่านิยม ความคิดเห็นและแรงจูงใจร่วมกันของผู้ตามหรือผู้ทำงาน โดยจะให้ผู้ทำงานรู้ถึงทิศทางในการทำงานว่าจะมุ่งไปทางไหน ซึ่งทำให้คนทำงานรู้ว่าเขามีความสำคัญและงานของเขามีความหมาย จึงทำให้มีแรงกล้าใจและทุ่มเทแรงใจแรงกายร่วมกัน สุดท้ายก็จะทำให้ผู้ทำงานทุกคน เกิดการยอมรับในงาน และจุดมุ่งหมายของงานร่วมกัน

ผู้นำแบบบารมีจะคำนึงถึงความคาดหวัง และรับฟังความคิดเห็นของผู้ตามเข้าใจเงื่อนไขที่กำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้ตาม รู้ลักษณะงานที่ต้องใช้ความสามารถแตกต่างกัน เพื่อผู้ตามจะเอาอย่างความเชื่อและค่านิยมของผู้นำ จากนั้นผู้นำก็สามารถจะทำให้มีความพอใจ และแรงจูงใจเมื่อต้องการให้เขามีพฤติกรรม หรือปฏิบัติงานอย่างไร

ผู้นำแบบบารมีจะตั้งความหวังในการปฏิบัติงานไว้สูง ในขณะที่ต้องแสดงให้เห็นในความเชื่อมั่นของผู้นำต่อผู้ตามว่าจะต้องทำได้ ผู้นำสามารถชักจูงให้ผู้ตามตั้งเป้าหมายของการปฏิบัติงานไว้สูง และเพิ่มความเต็มใจในการยอมรับหรือเห็นชอบในเป้าหมายนั้นร่วมกัน ฉะนั้นการแสดงให้เห็นถึงความมั่นใจจึงเป็นเครื่องมือส่งเสริมความพยายามของผู้ตาม และเชื่อในความสำเร็จนั้น

การศึกษาทฤษฎีของเฮาส์ เพิ่มเติมโดย เบส (Bass's Extension of House's Theory) เบส (Bass, 1985, pp.2-6, อ้างถึงใน วิเชียร วิทษอุดม, 2550) ได้เสนอผลการศึกษาต่อเนื่องจากทฤษฎีของเฮาส์ ว่า “ผู้นำแบบบารมี” นั้น ไม่ใช่มีแต่ในด้านความเชื่อมั่นใจในความเชื่อมั่นตนเองเท่านั้น แต่จะเชื่อว่าตนเองมีความมุ่งหมายและแรงกล้ามั่นคงใจเหนือคนอื่นธรรมดาทั่ว ๆ ไป สำหรับลูกน้องก็ไม่เพียงแต่ไว้ใจหรือยกย่องผู้นำเฉกเช่นธรรมดา หากแต่ถึงขั้นบูชาและเคารพสักการะในตัวผู้นำ ซึ่งถ้ามองในภาพรวม ผู้นำแบบบารมีจะเป็นกลไกในการกระตุ้นจิตวิทยาของกลุ่มให้มีการเคลื่อนไหวต่อเนื่องตลอดเวลา ทำให้กลุ่มยอมรับในปทัสฐาน เกิดความเชื่อ และมีความฝันที่สามารถสนองตอบต่ออารมณ์ และเหตุผลของคนในกลุ่มทุก ๆ คน ซึ่งผู้นำแบบนี้จะแตกต่างจากผู้นำแบบอื่นตรง มุ่งมั่นที่จะเป็นแบบอย่างที่ดี ยึดหยุ่น เปิดโอกาสและขอร้องแทนการข่มขู่ ซึ่งดูเหมือนจะเหมาะกับองค์กร

ที่มีความตึงเครียดหรือมีการเปลี่ยนแปลง อำนาจบารมีจะจำเป็นเมื่ออำนาจหน้าที่ของผู้นำใช้ไม่มีผลต่อกรณีวิกฤติต่าง ๆ ค่านิยมและความเชื่อบางประการที่ยึดถือกันมานาน

ทฤษฎีภาวะผู้นำแบบบารมี คองเกอร์ และคานัน โก (Conger and Kanungo's Charismaic Leadership Theory) คองเกอร์ และคานัน โก (Conger and Kanungo, 1987, pp.637-647, อ้างถึงใน วิเชียร วิทษอุดม, 2550) ได้เสนอทฤษฎีของภาวะผู้นำแบบบารมี บนพื้นฐานจากคุณสมบัติของผู้นำที่สังเกตเห็นได้ การศึกษาของเขาเป็นการสังเกตจากพฤติกรรมของผู้นำ โดยทำการเปรียบเทียบระหว่างผู้นำแบบบารมี กับผู้นำแบบไม่มีบารมี ได้ข้อค้นพบเกี่ยวกับคุณลักษณะและพฤติกรรมของผู้นำแบบบารมี (Charismatic Leaders) ที่สำคัญคือ

1) วิสัยทัศน์กว้างไกล (Extremty Vision) คือ ผู้นำที่เห็นความสำคัญในการมีวิสัยทัศน์ ไม่ใช่แค่เพียงจะทำการต่าง ๆ ให้แค่สำเร็จตามหน้าที่เท่านั้น ย่อมต้องมีความกล้าในการปรับเปลี่ยนด้วย

2) กล้าเสี่ยง (High Personal Risk) โดยทั่วไปผู้นำแบบบารมีนั้นจะเป็นบุคคลที่ขอมเสียดสละเพื่อกลุ่ม เพื่อองค์กร กล้าเสี่ยง และให้ความสำคัญของการมีส่วนร่วมในความสำเร็จร่วมกันไม่ใช่ของผู้นำเอง ความเชื่อใจในลูกน้องจะมีให้เห็นในผู้นำแบบนี้ ผู้นำที่สนใจในความต้องการของลูกน้องไม่ใช่เพื่อสิ่งของตนเองต้องการอย่างเดียว สิ่งที่จะประทับใจลูกน้องต่อการเสี่ยงของผู้นำก็คือ การเสี่ยงถึงขั้นยอมที่จะสูญเสียตำแหน่งหน้าที่ ผลประโยชน์และมวลชนในองค์กร ไป เพื่อความถูกต้องชอบธรรม

3) ใช้กลยุทธ์วิธีทุกรูปแบบ (Use of Unconventional Strategies) คือผู้นำที่จะใช้กลยุทธ์วิธีรูปแบบต่าง ๆ ไม่ติดยึดอยู่กับแบบใดแบบหนึ่ง เพื่อให้วิสัยทัศน์ร่วมกันของผู้นำและผู้ตามประสบความสำเร็จ การปรับเปลี่ยนยุทธวิธีเพื่อสำเร็จจะเป็นคุณสมบัติของผู้นำชนิดนี้ ซึ่งผู้ตามจะสังเกตเห็นได้ชัดเจน และค่อนข้างที่จะชื่นชอบ เพราะแสดงว่าได้มีความสนใจติดตามการปฏิบัติงานรู้ถึงอุปสรรค และปรับเปลี่ยนได้อย่างรวดเร็ว ทันการ และการแสดงถึงความตั้งใจ ทุ่มเทในการทำงานของผู้นำ

4) ประเมินสถานการณ์รอบข้างตลอดเวลา (Accurate Assessment of the Situation) ในการที่ผู้นำจะเสี่ยงในเรื่องใดก็ตาม ย่อมต้องมีข้อมูลต่าง ๆ อย่างดี เพื่อจะได้รู้ถึงปัจจัยที่จะสนับสนุนหรือขัดขวางการเสี่ยงในเรื่องนั้น ๆ โดยเฉพาะเรื่องเวลา ผู้นำต้องเรียนรู้และมีทักษะในเรื่องความต้องการ ค่านิยม และผู้นำจะต้องประเมินสถานการณ์ให้มีข้อมูลที่ถูกต้อง ทันสมัย ตลอดเวลา

5) เปลี่ยนความตึงเครียดของผู้ตาม (Follower Disenchantment) พบว่าเหตุการณ์วิกฤติไม่ใช่เงื่อนไขของความตึงเครียดของผู้นำแบบบารมี เพราะถึงแม้ไม่มีเหตุการณ์วิกฤตก็เกิดขึ้นได้ เมื่อผู้นำต้องการเปลี่ยนวิธีการปฏิบัติงาน หรือเงื่อนไขการปฏิบัติงานใหม่ และกระตุ้นผลักดันให้ไปทำตามวิสัยทัศน์ใหม่ โดยผู้นำใช้กลยุทธ์วิธีต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงความเชี่ยวชาญของผู้นำในการ

ปฏิบัติงานที่ไม่ติดขัดหรือจำเจด้วยวิธีเดิม เมื่อผู้ตามได้เห็นผลที่เกิดจากการใช้วิธีการใหม่ที่ทำให้การทำงานมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลกว่าวิธีเก่าได้ ต่อไปผู้นำก็สามารถจะทำให้ผู้ตามไม่ติดขัดหรือวนเวียนอยู่กับการทำงานแบบเดิม และเริ่มจะยอมรับการทำงานที่มีการแสวงหาวิธีทำงานใหม่ที่แตกต่างไป

6) สื่อสารด้วยความมั่นใจ (Communication of Self-Confidence) ผู้นำที่สื่อสารเรื่องราวต่างๆ ด้วยความมั่นใจจะเป็นที่ยอมรับมากกว่าผู้ที่สับสนและไม่มีความชัดเจน หรือคลุมเครือ หากขาดการสื่อที่แสดงถึงความเชื่อมั่น ความมั่นใจของผู้นำจะเป็นแบบอย่างของผู้ตาม ความรู้สึกของผู้ตามที่เชื่อว่าผู้นำมีความรู้วิธีการที่จะทำให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ และเป้าหมาย ย่อมตั้งใจทำงานหนัก เพื่อสนับสนุนการปฏิบัติงานของผู้นำ นั่นก็คือ เพิ่ม โอกาสของความสำเร็จของงาน อันเนื่องมาจากการมีการสื่อสารด้วยความมั่นใจ

7) ใช้อำนาจส่วนบุคคล (Use of Personal Power) โดยทั่วไปพบว่า ผู้นำแบบบารมีชอบใช้อำนาจส่วนบุคคล ซึ่งได้แก่อำนาจแห่งความเชี่ยวชาญ และอำนาจแห่งความเป็นเพื่อนในการปฏิบัติงานให้เสร็จลุล่วง

มัสเซอร์ (Musser, 1987 อ้างถึงใน วิเชียร วิทยอุดม, 2550) ได้นำเสนอโดยให้พิจารณาที่ค่านิยมและบุคลิกภาพของผู้นำ เพื่อจัดแยกผู้นำแบบบารมีเป็นด้านลบหรือด้านบวก เขาศึกษาไปที่ความต้องการ (need) การเสียสละ (devotion) การใช้อิทธิพล (influence) การตัดสินใจ (decision) และอื่น ๆ พบว่า ผู้นำแบบบารมีที่มีผลทางบวก มีความมุ่งมั่นจะแสวงหาเป้าหมายที่เห็นชอบร่วมกัน และการเสียสละร่วมกันด้วย ต่างกับผู้นำแบบบารมีที่มีผลทางลบ จะเน้นให้ลูกน้องเสียสละเพื่อผู้นำมากกว่าเป้าหมายขององค์กร และในการสร้างอิทธิพล และชอบใช้อำนาจส่วนบุคคลและชอบทำตนเหนือกว่า ผู้นำชนิดนี้เน้นตัวบุคคลมากกว่าส่วนรวม โดยแสดงให้เห็นว่ามีความคิดเห็น แต่ก็ไม่ให้มีอำนาจมากขึ้น

ลูเชียร์และแอชชัว (Lussier and Achua, 2000 อ้างถึงใน วิเชียร วิทยอุดม, 2550) ได้ศึกษาลักษณะผู้นำจากกลุ่มตัวอย่าง พบว่าผู้นำแบบบารมีมีลักษณะที่สำคัญ 10 ประการ คือ

- 1) มีวิสัยทัศน์ (Visionary)
- 2) มีทักษะการสื่อสารที่ยอดเยี่ยม (Superb Communication Skills)
- 3) มีความเชื่อมั่นในตนเองและมีจริยธรรม (Self-Confidence and Moral Conviction)
- 4) มีความสามารถที่จะคลบ้นดาลใจคนไว้วางใจ (Ability to Inspire Trust)
- 5) มีความกล้าที่จะเสี่ยง (High Risk Orientation)
- 6) มีการแสดงให้เห็นถึงพลังและการแสดงออกที่เข้มแข็ง (High Energy and Action Orientation)

- 7) มีความสัมพันธ์กับอำนาจ (Relational Power Base)
- 8) มีการขัดแย้งภายในตนเองน้อยมาก (Minimum of Internal Conflict)
- 9) มีการเสริมสร้างพลังให้กับผู้อื่น (Empowering Others)
- 10) มีการส่งเสริมภาพลักษณ์ของตนเอง (Self-Promoting Personality)

คองเกอร์ (Conger, 1989, 1990) ได้ทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับผู้นำแบบบารมี พบว่ามีปัญหาหลายอย่างเกิดขึ้นในองค์กรที่ผู้นำแบบบารมีบริหารอยู่ สิ่งต่อไปนี้อาจเกิดขึ้นได้เหมือนกันกับผู้นำแบบบารมีที่เป็นลบเกือบทั้งหมด แต่ก็อาจเกิดขึ้นได้เหมือนกันกับผู้นำแบบบารมีเป็น (อ้างถึงใน วิเชียร วิทยอุดม, 2550)

1) อ่อนในเรื่องความสัมพันธ์ภายใน ผู้นำแบบบารมีที่เป็นลบมักจะทะนงตัวเองว่าเก่งกว่าคนอื่น จึงค่อนข้างจะขาดความสนใจในความต้องการและความเป็นอยู่ของคนอื่น แต่ใช้ทักษะหรือความสามารถพิเศษในการชักจูงคนเก่ง และหาผลประโยชน์จากบุคคลอื่น ๆ ผลที่เกิดจากลักษณะพบว่า ผู้นำมีความยากในการร่วมมือกับลูกน้อง เพื่อนและเจ้านาย ผู้นำแบบนี้จะดูดึงดูดใจคนจริงใจเมื่อแรกพบ แต่เมื่อขาดการสนใจสำหรับบุคคลอื่น จะส่งผลเมื่อทุกคนเริ่มปฏิเสธที่จะสนับสนุนผู้นำในเวลาต่อมา

2) ผลลบที่เกิดมาจากการใช้พฤติกรรมที่ไม่เป็นแบบแผน ส่วนใหญ่ผู้นำแบบบารมีจะมีพฤติกรรมที่ไม่มีแบบแผน พฤติกรรมเช่นนี้ก่อให้เกิดหลายความรู้สึกขุ่นเคืองและเป็นศัตรู หรือเป็นฝ่ายตรงข้าม ทั้งนี้เพราะความคิดเห็นว่าพฤติกรรมที่ไม่เป็นแบบแผนนั้นเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความสับสนและไม่เหมาะสม โดยเฉพาะบุคคลที่ติดขัดอยู่กับประเพณีและวัฒนธรรมขององค์กร นอกจากนั้นพบว่า ผู้นำแบบบารมีจะก่อให้เกิดการแบ่งขั้วหรือฝ่ายอย่างชัดเจน คือกลุ่มหนึ่งจะมีความรู้สึกยอมรับ เคารพ และศรัทธา ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งจะรู้สึกเกลียดชังค่อนข้างจะรุนแรง และมีโอกาสที่จะจับไล่หรือหาเหตุให้ผู้นำมีอันหลุดพ้นไปจนได้

3) ผลลบที่เกิดมาจากการบริหารแบบสร้างประทับใจ ผู้นำแบบบารมีมักจะแสวงหาความประทับใจต่อผู้คน ซึ่งแรงประทับใจจะช่วยให้ผู้นำได้รับการยอมรับและมีชื่อเสียงเลื่องลือ แต่มันอาจจะมากไปและเป็นผลลบในเวลาต่อมา

4) อ่อนงานด้านการบริหาร ผู้นำแบบบารมีจะเน้นงานในภาพรวม แต่ละเลยในรายละเอียดของการดำเนินการ ผู้นำยินดีที่จะใช้เวลาไปกับงานที่ทุกคนเห็น เพื่อสร้างภาพพจน์ แต่ไม่ยอมเสียเวลาให้กับงานที่จะเป็นรายละเอียด ซึ่งเป็นแนวทางและสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำเนินการ ลักษณะการตัดสินใจจะเป็นแบบเผด็จการ

5) ผลลบที่เกิดจากความเชื่อมั่นในตนเอง การมองสิ่งต่าง ๆ ในแง่ดีและมีความเชื่อมั่นในตนเองเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมากในการสร้างอิทธิพลต่อผู้อื่น ให้มาสนับสนุนวิสัยทัศน์ของผู้นำ แต่ก็อาจจะทำให้เกิดการพลาดได้ การเห็นชอบในวิสัยทัศน์นั้นมากเกินไปก็จะกลายเป็นสิ่งปิดบังความสามารถในการประเมินวัตถุประสงค์

6) ขาดการวางแผนงานเพื่อความสำเร็จ ผู้นำแบบบารมีที่คิดลบบ่อยครั้งที่พลาดที่จะพัฒนาผู้บริหารใหม่ หรือผู้บริหารที่มีความสามารถ

จากจุดอ่อนหรือมุมมืดทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ก็ไม่ได้หมายความว่าผู้นำที่มีความสามารถพิเศษที่คิดลบบจะล้มเหลวในการเป็นผู้นำทั้งหมดก็หาไม่ หากแต่ขึ้นอยู่กับคำจำกัดความของคำว่า “ความสำเร็จ” และ “ความล้มเหลว”

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าผู้นำแบบบารมีควรมีลักษณะที่สำคัญคือ การมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มีทักษะการสื่อสารที่ยอดเยี่ยม มีความยุติธรรมและมีจริยธรรม มีความสามารถที่จะทำให้คนไว้วางใจ และยึดตามผู้นำ มีความกล้าเสี่ยง มีการแสดงให้เห็นถึงพลังและการแสดงออกที่เข้มแข็ง มีความสัมพันธ์กับอำนาจ และมีความเชื่อว่าความสำเร็จของงานเป็นผลมาจากผู้ตาม ลักษณะเหล่านี้ควรมีในผู้นำแบบบารมี ซึ่งจะทำให้เกิดการยอมรับของผู้ตามส่งผลให้การดำเนินการต่าง ๆ ขององค์กรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมาย

ซึ่งเบส มองว่าความเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Transformational Leadership) แตกต่างไปจากความเป็นผู้นำแบบบารมี (Charismatic Leadership) ในหลายประการ และความเป็นผู้นำบารมีเป็นส่วนประกอบที่จำเป็นของความเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง แต่ตัวของตนเองไม่สามารถทำให้เกิดการปฏิรูปได้

2.6 แนวคิด อัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองในต่างประเทศ

การศึกษาถึงอัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองในต่างประเทศนี้ เพื่อเป็นการรวบรวมข้อมูลอัตลักษณ์ของประเทศในต่างประเทศ เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยว่ามีข้อเหมือนหรือแตกต่างกันเช่นไร โดยทำการเลือกประเทศจากประเทศที่มีลักษณะการปกครองคล้ายคลึงกับประเทศไทย คือมีรูปแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตยซึ่งมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข หรือราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) โดยในที่นี้ขอเลือกตัวแทนมาได้แก่ ประเทศญี่ปุ่น และประเทศอังกฤษ(สหราชอาณาจักร)

2.6.1 ประเทศญี่ปุ่น

ประเทศญี่ปุ่นมีลักษณะเป็นเกาะ ประกอบด้วย 6,852 เกาะ โดยมีพื้นที่ร้อยละ 73 เป็นป่าไม้ และภูเขาจึงไม่เหมาะกับการทำการเกษตรและอุตสาหกรรม รวมทั้งประเทศยังตั้งอยู่ในเขตภูเขาไฟบนวงแหวนไฟ และยังมีภูเขาไฟที่ยังมีพลังอยู่อีก 108 ลูก ดังนั้นบริเวณชายฝั่งที่สามารถตั้งที่อยู่อาศัยได้จึงมีความหนาแน่นของประชากรหนาแน่นมาก โดยมีลักษณะอากาศเป็นแบบอบอุ่นแต่ก็มีอากาศที่แตกต่างกันจากเหนือจนถึงใต้ (wikipedia, 2019)

ประเทศญี่ปุ่นนั้นมีประวัติมายาวนาน โดยนักโบราณคดีพบว่า มีผู้อาศัยบนหมู่เกาะญี่ปุ่นมานานกว่า 100,000 ปีมาแล้ว ตั้งแต่ยุคหินเก่า (Peleolithic) พัฒนามาเรื่อย ๆ จนถึงในศตวรรษที่ 4 ถึงศตวรรษที่ 6 ที่รับอิทธิพลจากจีนที่เผยแพร่ผ่านมาทางเกาหลี ในเรื่องเกษตรกรรม ศิลปะ และอุตสาหกรรม รวมถึงตัวอักษรแบบจีน จนในตอนต้นศตวรรษที่ 8 ได้สถาปนาเมืองนาราเป็นเมืองหลวงและพระราชวงศ์อิมพีเรียลประทับอยู่ที่เมืองนี้โดยตลอด จนเกิดศึกดันโนอูระ (Battle of Dannoura) ซึ่งเป็นจุดเสื่อมของจักรพรรดิและเข้าสู่การปกครองระบอบศักดินาภายใต้การปกครองของโชกุนหรือรัฐบาลทหาร โดยปกครองอยู่ 200 ปี จนเมื่อช่วงปลายศตวรรษที่ 18 และต้นศตวรรษที่ 19 ญี่ปุ่นตกอยู่ในความกดดันเพื่อให้เปิดประเทศจากยุคสมัยที่เปลี่ยนไป จนในปีค.ศ.1867 ได้สิ้นสุดลง และในปีค.ศ.1868 ได้ถวายอำนาจอธิปไตยคืนพระเจ้าจักรพรรดิในการปฏิรูปเมจิ (Meiji Restoration) และเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ หรือสมัยเมจิของสมเด็จพระจักรพรรดิเมจิ มีความเจริญก้าวหน้าในการพัฒนาประเทศโดยใช้เวลาไม่กี่ทศวรรษ มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ การจัดตั้งคณะรัฐมนตรี และสถาบันนิติบัญญัติระบบสองสภา รวมทั้งการยกเลิกการแบ่งชนชั้นแบบเก่าของสมัยศักดินา ส่งผลให้หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ประเทศญี่ปุ่นได้รับการยอมรับว่าเป็นประเทศมหาอำนาจของโลกประเทศหนึ่ง จนถึงสงครามโลกครั้งที่สองที่ญี่ปุ่นพ่ายแพ้สงครามในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1945 ได้ยอมรับข้อตกลงยอมแพ้สงครามของฝ่ายสัมพันธมิตร ประชาชนวางอาวุธตามพระราชโองการ และตกอยู่ภายใต้การควบคุมของฝ่ายสัมพันธมิตรนานกว่า 6 ปีหลังจากแพ้สงคราม ในปีค.ศ.1951 ญี่ปุ่นได้ลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพซานฟรานซิสโก ทำให้ได้สิทธิในการบริหารกิจการต่างประเทศกลับมา และดำเนินการฟื้นฟูเศรษฐกิจ ซึ่งในช่วงทศวรรษที่ 1960 ญี่ปุ่นกลายเป็นประเทศที่เข้มแข็งทางเศรษฐกิจและสังคม จากบทบาทระหว่างประเทศของญี่ปุ่นที่เพิ่มมากขึ้นทำให้ในกลางทศวรรษที่ 1980 ญี่ปุ่นมีการขยายความช่วยเหลือแก่ประชาคมโลก จนช่วงทศวรรษที่ 1990 ญี่ปุ่นประสบภาวะเศรษฐกิจถดถอย จนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 21 เริ่มมีการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจแบบค่อยเป็นค่อยไป (สถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย, 2016)

ซึ่งจากประวัติศาสตร์ความเป็นมาข้างต้น ทำให้สามารถเห็นถึงวิถีแนวคิดและอัตลักษณ์ของคนญี่ปุ่นได้ส่วนหนึ่งคือ 1) เชื้อพืงและเคารพพระเจ้าจักรพรรดิ 2) มีความอดทน 3) มีความมุ่งมั่น

ตั้งใจ 4) ให้ความสำคัญกับผู้อื่น และ 5) มีความพยายามในการทำกิจกรรมให้บรรลุและประสบความสำเร็จ

อุมศักดิ์ จันทร์กลัด (2535) ได้ทำการศึกษาอัตลักษณ์ของคนญี่ปุ่นไว้ในงานวิจัยเรื่องจิตวิญญาณของคนญี่ปุ่น โดยแบ่งการศึกษาไว้ 3 ด้าน คือ ในด้านศาสนาและความเชื่อ ในด้านสังคมและชีวิตความเป็นอยู่ และในด้านศิลปวัฒนธรรม พบว่าอัตลักษณ์ของคนญี่ปุ่นมีดังนี้ 1) มีอิสระในการที่จะเลือกนับถือศาสนา หรือไม่นับถือศาสนาได้รวมทั้งสามารถนับถือศาสนาได้มากกว่าหนึ่งศาสนา 2) ต้องใช้เวลานานในการผูกมิตรภาพ 3) มีความรักพวกพ้องกลุ่มของตัวเอง 4) ปฏิบัติตนภายใต้กรอบหรือบรรทัดฐานของกลุ่ม และสังคม 5) มีความสามัคคีกลมเกลียวกัน 6) ไม่แสดงอาการตื่นเต้นหรือดีใจจนเกินไปเมื่ออยู่ในสังคม 7) ใช้ชีวิตเรียบง่ายไม่หรูหรา

บุญชู ตันศิริตันสุนทร (2558) ได้อธิบายถึงอัตลักษณ์ของคนและสังคมญี่ปุ่นไว้ดังนี้ 1) มีความปรองดองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน 2) ชอบใกล้ชิดเจรจาโดยผู้มีอำนาจ 3) เป็นสังคมเกื้อกูล 4) มีความแตกต่างกันระหว่างการแสดงออกโดยมารยาทกับความจริงใจ 5) รู้สึกขอบคุณคนรอบข้าง ชื่นชมธรรมชาติ 6) พร้อมรับในการเปลี่ยนแปลง 7) เคารพและให้เกียรติแก่ผู้อื่น 8) เป็นคนที่ขี้อ่อนในหน้าที่ มีความเพียรพยายาม 9) ตรงต่อเวลา

จากข้อมูลข้างต้นจะพบว่าประเทศญี่ปุ่นก็จะมีอัตลักษณ์ที่สอดคล้องกับชาวเอเชียอื่น เช่น ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความขยันอดทน แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีความแตกต่างกับประเทศอื่น ๆ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และการเป็นผู้แพ้ในสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมทั้งการที่ภูมิประเทศที่เป็นเกาะทำให้ อัตลักษณ์ของคนญี่ปุ่นนั้นมีลักษณะพิเศษเฉพาะของประเทศตนเอง

2.6.2 ประเทศอังกฤษ

สำหรับคนไทยนั้นจะคุ้นเคยในการเรียกสหราชอาณาจักรบริเตนใหญ่และไอร์แลนด์เหนือว่าประเทศอังกฤษ ซึ่งทางราชบัณฑิตยสถาน (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2551) ได้อนุโลมให้ใช้ได้เนื่องจากชื่อดังกล่าวเป็นที่รู้จักและยอมรับ และเข้าใจกัน โดยทั่วไปก็คือสหราชอาณาจักร โดยสหราชอาณาจักรนี้ประกอบไปด้วยพื้นที่การปกครองที่สำคัญอยู่ 4 เขต คือ อังกฤษ เวลส์ สกอตแลนด์ และไอร์แลนด์เหนือ ซึ่งประเทศนี้มีประวัติศาสตร์อันยาวนานและมีการเปลี่ยนชื่อหลายครั้ง โดยสหราชอาณาจักรนี้เป็นประเทศที่ตั้งอยู่ในทวีปยุโรป มีรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ มีภูมิอากาศเขตอบอุ่น และมีปริมาณน้ำฝนตลอดทั้งปี

พื้นที่ตั้งของสหราชอาณาจักรในปัจจุบันเกิดขึ้นในช่วง 30,000 ปีที่ผ่านมา โดยในปีค.ศ. 1066 พระเจ้าวิลเลียมแห่งนอร์มอนด์ได้เข้ายึดครองอังกฤษ และจัดตั้งเป็นอาณาจักรที่โยงอำนาจเข้าสู่

ศูนย์กลาง ในรัชสมัยต่อ ๆ มา มีการขยายอาณาเขตออกไปมากขึ้น โดยได้ครอบครองเกาะไอร์แลนด์ ในปีค.ศ.1169-1171 และจัดตั้งเวลส์เป็นราชรัฐในปีค.ศ.1284 และรวมเข้ากับอังกฤษในปีค.ศ.1536 ต่อมา มีการรวมสกอตแลนด์เข้ากับอังกฤษและเวลส์ในปีค.ศ.1707 เรียกชื่อเป็นทางการใหม่ว่า บริเตนใหญ่ จนมาถึงปีค.ศ. 1801 ได้ออกกฎหมายและรวมไอร์แลนด์เข้าไว้ด้วย โดยเปลี่ยนชื่อประเทศเป็น สหราชอาณาจักรบริเตนใหญ่และไอร์แลนด์ จนเมื่อไอร์แลนด์เฉพาะส่วนทางใต้ได้แยกออกไปเป็นประเทศเอกราชโดยใช้ชื่อว่า ไอร์แลนด์ (Ireland) เหลือเพียงไอร์แลนด์เหนือที่ยังคงเป็นของอังกฤษ จึงมีการเปลี่ยนชื่อประเทศอีกครั้งหนึ่งเป็น “สหราชอาณาจักรบริเตนใหญ่และไอร์แลนด์เหนือ” และได้ใช้ชื่อนี้ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2551) จากนั้นสหราชอาณาจักรเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่สองในปีค.ศ.1939 เข้าร่วมฝ่ายพันธมิตรหลังจากชนะสหราชอาณาจักรได้เป็นสามมหาอำนาจในการวางแผนของโลกหลังสงคราม และทำให้สหราชอาณาจักรได้เป็นสมาชิกถาวรของคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ และมีการปฏิรูปประเทศในด้านอุตสาหกรรมและสาธารณสุขโลก การจัดตั้งรัฐสวัสดิการ และครอบคลุมการสร้างระบบการดูแลสุขภาพแห่งชาติ แต่ประเทศก็ยังคงเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจเรื่อยมา จนในปีค.ศ.2013 สหราชอาณาจักรพยายามที่จะแก้ไขนี้อย่างจริงจัง

ซึ่งจากเนื้อหาข้างต้นพอที่จะคาดคะเนอัตลักษณ์ของพลเมืองของสหราชอาณาจักร 1) ภูมิใจในความเป็นชาติ 2) รักการผจญภัย 3) มีความเป็นผู้นำ

เจ็จันท์ จงสติตอยู่ และ รุ่งเรือง สุขาภิรมย์ (2550) ได้ให้อัตลักษณ์ของพลเมืองอังกฤษไว้ดังนี้ คือ 1) ตรงต่อเวลา 2) มีระเบียบ 3) รักษาความสะอาด 4) มีความเป็นอิสระ 5) รู้ค่าของเงินและประหยัด 6) รักการผจญภัย

2.7 แนวคิด ทฤษฎี พุทธปรัชญากับการเป็นพลเมืองดี

เมื่อพูดถึงเรื่องปรัชญาแล้ว เราจะมีความเข้าใจกันว่าเป็นศาสตร์เกี่ยวกับการหาความรู้ ความจริง เพื่ออธิบายเหตุการณ์ ตามหลักเหตุผลในวิชาตรรกวิทยาเป็นเครื่องมือในการเข้าถึงความจริง หรือความรู้ที่แน่นอน แม้กระทั่งพุทธปรัชญาเองก็มีการถกเถียงกันระหว่างนักปรัชญาและนักการศาสนา ด้วยนักปรัชญาตะวันตกมองว่าพุทธปรัชญาไม่ใช่ปรัชญา แต่ก็มีนักการศาสนายุคใหม่ที่ยอมรับในความเป็นปรัชญาของศาสนาพุทธได้ เนื่องจากพระพุทธรูปศาสนามีข้อคิดและสามารถหาคำตอบที่แท้จริงได้ ความหมายของพุทธปรัชญานั้นได้มีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

สุนทร ณ รัชนี (2550) กล่าวว่า iva ัฒกัฒพุทธปรัชญา คือ หลักคำสอนที่เกี่ยวกับความจริง (สังขธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) ของพระพุทธรูปศาสนาที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้ด้วยการใช้เหตุผล

ตามวิธีการของปรัชญา พุทธปรัชญาจะจำกัดวงอยู่ในส่วนที่เป็น ศาสนธรรมของพระพุทธศาสนา เท่านั้น หลักพุทธปรัชญา พระพุทธเจ้าทรงอุปมาหลักคำสอนทั้งหมดดุจฟองแพ หรือเครื่องใช้ เครื่องอาศัย มิใช่มีไว้เพื่อโอ้อวด หรือเพื่อยึดมั่น แต่เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมือนำไปสู่วัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ หลักการที่ว่า สิ่งที่พิสูจน์ได้เท่านั้นคือ ความจริง พุทธศาสนาได้ประกาศไว้กว่า 2,500 ปีมาแล้วว่า ความจริงจะต้องเป็นสิ่งที่ 1) มีเหตุผล 2) พิสูจน์ทดลองได้ 3) เป็นที่ยอมรับกันโดยผู้รู้ทั้งหลายและ 4) เป็นความจริงสากลตลอดไป

บุญมี แทนแก้ว (2543) กล่าวไว้ว่า พุทธปรัชญา คือ เป็นปรัชญาที่ค้นพบโดยพระพุทธเจ้า ที่ตระหนักในความจริงที่เรียกว่า “สัจนิยม” อันเป็นกฎธรรมชาติซึ่งมีอยู่ในโลกไม่มีสิ่งใดมาบังคับกาลให้เป็นไป จึงเรียกว่า “ธรรมชาตินิยม” แต่บางลัทธิอาจจะมองพุทธปรัชญาเป็นสุขนิยมบ้าง อสุขนิยมบ้าง หรือทุนิยมบ้าง จะเป็นจริงหรือไม่ควรศึกษาไตร่ตรองดูให้ถ้วนถี่ด้วยเหตุผลก่อน การจะเชื่ออะไรว่าเป็นจริงควรใคร่ครวญพิจารณาด้วยเหตุผลด้วยปัญญาของตน ดังในกาลามาสสูตร ว่า

- 1) อย่าเชื่อโดยฟังตามกันมา
- 2) อย่าเชื่อโดยถือสืบ ๆ กันมา
- 3) อย่าเชื่อโดยการเล่าลือ
- 4) อย่าเชื่อด้วยการอ้างตำรา หรือคัมภีร์
- 5) อย่าเชื่อด้วยการอ้างเหตุผลทางตรรก
- 6) อย่าเชื่อด้วยการอนุমান
- 7) อย่าเชื่อด้วยการคิดแบบเอาตามแนวเหตุผล
- 8) อย่าเชื่อเพราะตรงกับความเห็น หรือทฤษฎีที่ตนคิดไว้
- 9) อย่าเชื่อว่ารูปลักษณ์น่าจะเป็นไปได้ หรือน่าเชื่อถือได้
- 10) อย่าเชื่อว่าท่านสมณะนี้เป็นครูอาจารย์ของเรา

ฉะนั้น การจะเชื่ออะไรตนต้องเข้าใจแจ่มแจ้ง หรือเรื่องนั้นต้องประจักษ์แจ้งแก่ตนแล้วและสามารถเกิดประโยชน์แก่ตนและสังคมเมื่อปฏิบัติตาม (บุญมี แทนแก้ว, 2543)

สรุปแล้วพุทธปรัชญา คือ หลักปรัชญาการแสวงหาความรู้โดยอาศัยหลักความจริงภายนอกและความจริงภายใน เป็นหลักในการแสวงหาองค์ความรู้ซึ่งต้องกำกับโดยสติและปัญญา โดยมุ่งเน้นไปที่หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งก็คือหลักของธรรมชาติ คือเป็นคำสอนที่มีเหตุผลสามารถพิสูจน์ทดลองได้ และเป็นความจริงสากลที่ทุกคนยอมรับ รวมทั้งเปิดกว้างให้ศาสนิกชนต่างๆ สามารถเข้ามาเรียนรู้ได้โดยไม่มีแบ่งแยก

จากการที่ประเทศไทยประกอบไปด้วย 3 เสาหลักคือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์และประกอบกับการที่พลเมืองส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ซึ่งถ้าจะกล่าวว่าเป็นเมืองพุทธก็คงจะไม่ผิด โดยศาสนาพุทธนั้นมีหลักพุทธปรัชญาที่สามารถอบรมจิตใจให้คนสามารถอยู่ร่วมกันได้ในสังคม โดยไม่เบียดเบียนกัน ซึ่งจะทำให้เป็นการพัฒนาจิตใจของคนในสังคมสามารถทำให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้ เพราะว่าการทำให้เป็นพลเมืองซึ่งตามความหมายภาษาอังกฤษนั้นคือได้หมายรวมถึงว่า พลเมืองนั้นต้องเป็นพลเมืองดีด้วย ซึ่งนอกจากที่จะมีข้อกำหนดการปฏิบัติแล้ว การเป็นพลเมืองดีนั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าภายในจิตใจไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงให้เป็นพลเมืองดีด้วย โดยตามหลักพระพุทธศาสนามีหลักธรรมคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาบุคคลดังนี้

อริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการสอนความจริงที่เป็นประโยชน์ตามหลักพระพุทธศาสนา โดยอริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมจำเป็นทั้งสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงย้ำให้ภิกษุสอนให้ชาวบ้านเข้าใจ มีความหมายว่า สัจจะอย่างอริยะ คือ แท้ และแน่นอน เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้ายกย่องว่าเป็นยอดธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ.ปยุตโต], 2553) ประกอบด้วย 4 หลักธรรม คือ

1) ทุกข์ แปลว่า สภาพที่ทนได้ยาก ได้แก่ ปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์ สภาพะของสิ่งทั้งหลายที่ตกอยู่ภายใต้ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่อาจให้ความพึงพอใจเต็มอ้อมแท้จริง พร้อมทั้งจะก่อปัญหาขึ้นมาได้เสมอ แก่ผู้ที่ยึดติดถือมั่น ในสิ่งใด ๆ ไว้ด้วยกิเลส บัณฑิตพึงรับรู้ความจริงเกี่ยวกับทุกข์ตามที่มันเป็นอยู่ และมองดูรู้จักชีวิต รู้จักโลกตามที่มันเป็น ทุกข์ในอริยสัจ 4 นั้น มองแคบกว่าทุกข์ในไตรลักษณ์ คือ เฟงที่ความทุกข์ในจิตใจของมนุษย์ ซึ่งมีต้นตอมาจากกิเลสเป็นเหตุแห่งทุกข์เท่านั้น ส่วนทุกข์ในไตรลักษณ์ มีความหมายกว้าง แปลว่า ความคงสภาพอยู่ไม่ได้ แสดงถึงสามัญลักษณะทั่วไปของโลก

2) สมุทัย แปลว่า เหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ ความอยากด้วยกิเลส ที่จะยึดถือเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง โดยอาการที่มีเรา ซึ่งจะเสพ จะได้ จะเป็น จะไม่เป็น อย่างนั้นอย่างนี้ ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความเร่าร้อน กระวนกระวาย หวงแหน เกลียดชัง หวั่นกลัว เบื่อหน่าย ในรูปใดรูปหนึ่ง อยู่ตลอดเวลา ไม่อาจปลดปล่อยโปร่งโล่งเบา เป็นอิสระ สดชื่นเบิกบาน ได้อย่างบริสุทธิ์สิ้นเชิง

3) นิโรธ แปลว่า ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่เข้าถึง เมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกคัมภีร์ซึ่งเป็นเหตุสิ้นแล้ว ทุกข์ที่เป็นผลก็ดับสิ้นไป ไม่ถูกค้ำค้ำข่มใจหรือถูกลากไป ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึก กระวนกระวาย ความเบื่อหน่ายหรือความคับข้องติดขัดอย่างใด ๆ หลุดพ้นเป็นอิสระ ประสบความสุขที่บริสุทธิ์ สงบ ปลอดโปร่งโล่งเบา ผ่องใส เบิกบาน หรือเรียกว่านิพพาน

4) มรรค แปลว่า ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับทุกข์ หรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มีองค์ 8 ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา เพราะเป็นทางสายกลาง ซึ่งดำเนินไปพอดีที่จะให้ถึงนิโรธ โดยไม่ติดข้อง หรือเอียงไปทางที่สุดสองอย่าง คือ ความหมกมุ่นในกามสุข และการบีบคั้นทรมานตนเองให้เดือดร้อน เป็นกระบวนการวิพัฒนามนุษย์ไปสู่การมีปัญญา จนกระทั่งไม่ต้องอาศัย อวิชา ตัณหา อุปาทาน ในการดำเนินชีวิต ก้าวข้ามการดำเนินชีวิตโดยอาศัยแรงจูงใจจากกิเลส อันเป็นเหตุแห่งทุกข์ ไปสู่การอยู่ด้วยปัญญา ดำเนินชีวิตด้วยแรงจูงใจจากความปรารถนาในสิ่งดีงาม

การสอนแบบอริยสัจ 4 เป็นวิธีการสอนที่วงการการศึกษาโลกยอมรับมาก ถือได้ว่าเป็นต้นแบบของวิธีสอนทุกอย่าง คือ 1) จาระไนปัญหา (ทุกข์) 2) ชี้เหตุแห่งปัญหา (สมุทัย) 3) บอกจุดหมาย (นิโรธ) 4) สาธยายวิธีทำการ (มรรค)

ดังนั้นถ้าเราเข้าใจหลักอริยสัจ 4 เราก็สามารถที่จะค้นหาหนทางที่จะพ้นทุกข์ หรือพ้นความคงสภาพอยู่ไม่ได้ของสิ่งต่าง ๆ ในโลก หรือถ้าเราเปรียบทุกข์เป็นปัญหา ก็คือเราจะสามารถแก้ปัญหาได้ ดังเช่นในการที่ประเทศไทยมีปัญหาสังคมที่สำคัญข้อหนึ่ง คือการทุจริตของข้าราชการ ถ้าบรรดาข้าราชการทั้งหลายเข้าใจในเรื่องของเหตุ ว่าเหตุใดถึงทำให้เกิดการทุจริตเราก็สามารถที่จะแก้ปัญหาเหล่านั้นได้

ภavana 4 คือ การเจริญ การทำให้เป็น ให้มีขึ้น การฝึกอบรม การพัฒนา (Cultivation, Training, Development) โดยแบ่งได้เป็น 4 ด้าน คือ กายภาวนา ศิลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ซึ่งแต่ละด้านมีรายละเอียดดังนี้ (พระพรหมคุณภรณ์ [ป.อ.ปยุตโต], 2559)

1) กายภาวนา หมายถึง การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกับตัวชองกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Development)

2) ศิลภาวนา (ภาษาบาลี : สิล) หมายถึง การเจริญศีล การฝึกความประพฤติให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดีเกื้อกูลแก่กัน (Moral Development)

3) จิตตภาวนา หมายถึง การพัฒนาจิตให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตา กรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น (Cultivation of the Heart: Emotional Development)

4) ปัญญาภาวนา หมายถึง การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญาการฝึกปัญญา ให้รู้ เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้

บริสุทธิจากกิเลสและปลอดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ได้ด้วยสุขภาวะทางปัญญา (Cultivation of Wisdom: Intellectual Development)

บุคคลที่มีคุณสมบัติชุดนี้ครบถ้วนย่อมเป็นพระอรหันต์ตามหลักศาสนพุทธ หรือผู้ที่หลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งกิเลสนั้นก็คือสภาพที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ซึ่งประกอบไปด้วยกิเลสวัตถุ 10 โดยมีข้อหนึ่งคือความอยากได้ ดังนั้นหากบุคคลหรือพลเมืองละหรือตัดได้ซึ่งกิเลสหรือความอยากได้นี้แล้ว ย่อมจะส่งผลให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข เพราะความวุ่นวาย หรือการทุจริตคอร์รัปชันที่เกิดขึ้นในบ้านเมือง องค์กร และบ้านนั้นก็จะไม่เกิดขึ้น

ในอดีตคนเรามักมองกันว่าหน่วยของสังคมที่เล็กที่สุด ได้แก่ ครอบครัว แล้วก็เอาใจใส่ดูแล แต่ครอบครัวของตัวเองให้เจริญก้าวหน้า ไม่เหลียวแล กลุ่มคนที่อยู่รอบข้าง สังคมของเราถึงได้อ่อนแอตลอดมา สิ่งเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในปัจจุบันนี้เท่านั้น แม้ในสมัยพุทธกาลก็เป็นมาแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสพระธรรมเทศนาเรื่องทิส 6 เอาไว้ใน สังคาลกสูตร ในพรรษาที่ 16 แล้วใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จนกระทั่งครอบคลุมไปทั่วแผ่นดินชมพูทวีปในเวลาต่อมา

ทิส 6 คือ หน่วยของสังคมที่เล็กที่สุด สำคัญที่สุด ทรงอานุภาพที่สุด หากบุคคลใน แต่ละทิส ปฏิบัติตนตามหน้าที่ ซึ่งมีอยู่ประจำทิสได้สมบูรณ์จริง ๆ แล้ว ย่อมสามารถที่จะจุดสังคมส่วนใหญ่ ให้เจริญรุ่งเรืองทั้งทางโลกและทางธรรม ได้อย่างชนิดจับปล้น ทิส 6 ของใครก็ประกอบด้วยตัวของคนนั้น เองเป็นแกนกลาง แล้วแวดล้อมด้วยบุคคล อีก 6 กลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มล้วนมีความสัมพันธ์กับตัวของเขา ตามฐานะและหน้าที่ที่แตกต่างกันไป (พระพรหมคุณภรณ์ [ป.อ.ปยุตโต], 2559) คือ

1) ปุรัตถิมทิส แปลว่า ทิสเบื้องหน้า ได้แก่ บิดา มารดา บิดา มารดาเป็นผู้มีอุปการะคุณคนแรกของเรา เพราะที่ท่านก้าวเข้ามารับผิชอบต่อชีวิตของเราก่อนใคร ๆ ในโลก และทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นชีวิต เลือดเนื้อ รวมทั้งความเป็นคน เราได้มาจากท่านทั้งนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทรงจัดให้ท่านทั้งสองมาอยู่ข้างหน้า เป็นทิสเบื้องหน้าของเรา

โดยบุตรธิดาพึงบำรุงมารดาบิดา ผู้เป็นทิสเบื้องหน้า ดังนี้

- 1.1) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
- 1.2) ช่วยทำภาระงานของท่าน
- 1.3) ดำรงวงศ์สกุล
- 1.4) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
- 1.5) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

บิดามารดาข่มอนุเคราะห์บุตรธิดา ดังนี้

- 1.6) ห้ามปรามจากความชั่ว
- 1.7) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- 1.8) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- 1.9) หาคู่ครองที่สมควรได้
- 1.10) มอบทรัพย์สมบัติให้ในโอกาสอันสมควร

2) ทักขิมทิส แปลว่า ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครูบาอาจารย์ ครูบาอาจารย์เป็นบุคคลสำคัญกับชีวิต ของเรามากท่านหนึ่ง ท่านจึงเป็นทักษิณบุคคล คือบุคคลที่พวกเราต้องเคารพกราบไหว้บูชา โดยศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ดังนี้

- 2.1) ลูกต้อนรับ เข้าไปหาเพื่อบำรุง คอยรับใช้ ปรีกษา ซักถาม และรับคำแนะนำเป็นต้น
- 2.2) ใฝ่ใจเรียน คือมีใจรักเรียนด้วยศรัทธา และรู้จักฟังให้เกิดปัญญา
- 2.3) ประณินบัติ ช่วยบริการ
- 2.4) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ คือเอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ

ครูอาจารย์ข่มอนุเคราะห์ศิษย์ ดังนี้

- 2.5) ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี
- 2.6) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- 2.7) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
- 2.8) ยกย่องให้ปรากฏในหมู่คณะ
- 2.9) สร้างเครื่องคุ้มครองภัยอันตราย ทิศ สอนฝึกให้รู้จักเลี้ยงตัวรักษาตนในอันที่จะดำเนินชีวิต

ต่อไปด้วยดี รับรองความรู้ความประพฤติให้เป็นที่ยอมรับในการไปประกอบอาชีพเป็นอยู่ได้ด้วยดี

3) บัจจิมทิส แปลว่า ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ ภรรยาหรือสามี ถ้าตรงกลางเป็นผู้ชายทิศเบื้องหลังก็เป็นภรรยา ถ้าตรงกลางเป็นผู้หญิงทิศเบื้องหลังก็เป็นสามี แต่ถ้าตรงกลางเป็นเด็ก หรือเป็นผู้ที่ยังไม่ได้แต่งงาน ทิศเบื้องหลังก็ไม่มี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงนำภรรยาหรือสามีมาไว้ข้างหลัง เพราะไม่ว่าจะเป็นสามีหรือภรรยา ซึ่งบางทีก็ก่อบุตรขึ้นมาอีก ล้วนถือว่าเป็นกำลังเสริม เป็นผู้ติดตาม คอยสนับสนุนช่วยเหลืออยู่ข้างหลังทั้งสิ้น เนื่องจากเรื่องบางเรื่องไม่สามารถทำแทนกันได้

สามีพึงบำรุงภรรยา ผู้เป็นทิศเบื้องหลังดังนี้

- 3.1) ยกย่องให้เกียรติสมกับฐานะที่เป็นภรรยา
- 3.2) ไม่ดูหมิ่น

- 3.3) ไม่นอกใจ
- 3.4) มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้านให้
- 3.5) หาเครื่องประดับมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส
ภรรยาขอมอนูเคราะห์สามี่ ดังนี้
- 3.6) จัดงานบ้านให้เป็นเรียบร้อย
- 3.7) สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี
- 3.8) ไม่นอกใจ
- 3.9) รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้
- 3.10) ขยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง

4) อุดมคติส แปลว่า ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรสหาย มิตรสหายที่คบค้าสมาคมกันมาตั้งแต่เด็กจนโต ที่เป็นผู้คอยช่วยเหลือให้เราข้ามพ้นอุปสรรคและภัยอันตรายต่างๆ ในเวลาเดียวกันก็ยังเป็นกำลังสนับสนุน ให้เราสามารถบรรลุความสำเร็จอีกด้วย ทิศเบื้องซ้ายนี้กลับกลายเป็นทิศที่ใหญ่ที่สุด เพราะตลอดชีวิตของคนเราต้องเกี่ยวข้องกับคบหากับผู้คน

บุคคลพึงบำรุงมิตรสหาย ผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย ดังนี้

- 4.1) เผื่อแผ่แบ่งปัน
 - 4.2) พูจา มีน้ำใจ
 - 4.3) ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
 - 4.4) มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน
 - 4.5) ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน
- มิตรสหายขอมอนูเคราะห์หัดอบ ดังนี้
- 4.6) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาป้องกัน
 - 4.7) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สินสมบัติของเพื่อน
 - 4.8) ในคราวมีภัย เป็นที่พึ่งได้
 - 4.9) ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก
 - 4.10) นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

5) เภฏฐิมทิศ แปลว่า ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้ ลูกน้อง โดยทิศเบื้องล่างนี้เอง ที่คอยเป็นฐาน เป็นกำลัง เป็นที่มาแห่งทรัพย์สินเงินทอง สำหรับเอามาใช้เป็นกองเสบียง ในการหล่อเลี้ยง

ชีวิตของเรา และเราจะมีทรัพย์มาใช้ในการสร้างบุญสร้างบารมีได้มากน้อยเท่าไร ก็มาจากทิศเบื้องล่าง

นายพิงบำรุงคนรับใช้และคนงาน ผู้เป็นทิศเบื้องล่าง ดังนี้

- 5.1) จัดการงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลังความสามารถ
- 5.2) ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่
- 5.3) จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น
- 5.4) ใต้ของแปลก ๆ พิเศษมา ก็แบ่งปันให้
- 5.5) ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสอันควร

คนรับใช้และคนงานข่อมอนุเคราะห์นาย ดังนี้

- 5.6) เริ่มทำการงานก่อนนาย
- 5.7) เลิกงานทีหลังนาย
- 5.8) ถือเอาแต่ของที่นายให้
- 5.9) ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น
- 5.10) นำเกียรติคุณของนายไปเผยแพร่

6) อุปริมทิศ แปลว่า ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณชีพรามณ์ทั้งหลาย เราชาวพุทธก็มีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตใจ เพราะท่านเป็นผู้ที่สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจอีกทั้งยังเป็นผู้ชี้ทิศ และเป็นแหล่งผลิตศีลธรรมอีกด้วย

กฤหัสถ์ข่อมบำรุงพระสงฆ์ ผู้เป็นทิศเบื้องบน ดังนี้

- 6.1) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
- 6.2) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
- 6.3) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
- 6.4) ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
- 6.5) อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย 4

พระสงฆ์ข่อมอนุเคราะห์กฤหัสถ์ ดังนี้

- 6.6) ห้ามปรามจากความชั่ว
- 6.7) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- 6.8) อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
- 6.9) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- 6.10) ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง

6.11) บอกลทางสวรรค์ คือทางชีวิตที่มีความสุขความเจริญให้

ความสำคัญของทศ 6 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระสงฆ์เป็นทศเบื้องบน เพื่อเป็นแหล่งผลิตศีลธรรม แล้วป้อนศีลธรรมนั้นให้กับอีก 5 ทศที่เหลือ โดยเฉพาะ 2 ทศที่สำคัญ คือ ทศเบื้องหน้ากับทศเบื้องขวา เพื่อให้ทศทั้ง 2 นี้ นำศีลธรรมที่ได้มาป้อนให้กับบุคคลที่อยู่ตรงกลาง ส่วนพระสงฆ์เองเมื่อมีโอกาส ท่านก็จะลงมาป้อนศีลธรรมให้กับบุคคลที่อยู่ตรงกลางด้วยตัวของท่านเช่นกัน บ้าน วัด โรงเรียน จึงเป็นแหล่งปลูกฝังศีลธรรมเบื้องต้น ที่สำคัญที่สุดของพวกเราแต่ละคน

สำหรับบุคคลในทศที่เหลือ ไม่ว่าจะเป็นทศเบื้องหลัง ทศเบื้องซ้าย ทศเบื้องล่าง หรือแม้แต่ทศเบื้องบน ทศเบื้องหน้า ทศเบื้องขวาของเราต่างก็มี บ้าน วัด โรงเรียนของเขา เป็นแหล่ง ปลูกฝังศีลธรรมให้เช่นกัน เมื่อหน่วยที่เล็กที่สุดของสังคม ต่างก็มีแหล่งผลิตและปลูกฝังศีลธรรมให้อย่างนี้ เมื่อครบครันใด หมู่บ้านใด ตลอดจนกระทั่งสังคมใด เกิดปัญหาขึ้นมา จึงสามารถแก้ไขปัญหาค้นหาต้นเหตุได้ด้วยตนเองในทันที เพราะฉะนั้น ครั้งใดที่ประสบความสำเร็จ ได้รับชัยชนะ ได้รับโชค ได้รับคำยกย่องสรรเสริญ หรือว่าได้รับเกียรติยศอะไรขึ้นมาก็ตาม ถ้าเป็นชาวพุทธที่ได้ฝึกตัวมาดีแล้ว เขาจะนึกขอบพระคุณ

ดังนั้นถ้าบุคคล หรือในบริบทของการปกครองระบอบประชาธิปไตยแล้วได้แก่พลเมือง เข้าใจถึงหน้าที่ของตนเอง รู้ว่าตนเองมีหน้าที่ที่จะต้องทำอะไรแล้ว ก็จะทำให้มีศีลธรรมประจำใจ การที่พลเมืองจะไปก่อเหตุหรือสร้างปัญหาให้กับบุคคลอื่น หรือประเทศชาติ ก็จะลดน้อยหายลง เพราะพลเมืองได้ทราบถึงหน้าที่ที่ควรจะทำแล้ว

นอกจากนี้แล้วสำหรับข้าราชการควรที่จะต้องมีหลักธรรมประจำใจ ได้แก่ ราชวสดีธรรม ซึ่งเป็นธรรมะที่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับข้าราชการ โดยมีรายละเอียดดังนี้

ราชวสดีธรรม แปลว่า ธรรมะซึ่งข้าราชการพึงปฏิบัติ เป็นหลักธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติอันนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าในการรับราชการ ประกอบด้วยหลักปฏิบัติราชการ 49 ประการ ดังนี้ (มานพ นักการเรือน, 2549)

1) เมื่อเข้ารับราชการใหม่ ๆ ยังไม่มีชื่อเสียงและยังไม่มียศศักดิ์ ก็อย่ากล้างานเกินพอดีและอย่าขาดคณานัดงานราชการ

2) ข้าราชการต้องไม่มั่งง่าย ไม่เลินเล่อผลอสติ แต่ต้องมีความระมัดระวัง ให้ดีอยู่เสมอ ถ้าหัวหน้าทราบความประพฤติ สติปัญญา และความซื่อสัตย์สุจริตและแล้ว ย่อมไว้วางใจและเผยความลับให้ได้ทราบด้วย

- 3) เมื่อหัวหน้าเรียกใช้ในงานราชการ อย่าหวั่นไหวไปด้วยอำนาจอคติ พึงปฏิบัติงานราชการให้สำเร็จไปโดยสุจริตและเที่ยงธรรม คุณตราฐที่อยู่ในระดับเที่ยงตรง
- 4) เมื่อมีราชการเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเวลากลางวันหรือกลางคืนก็ตามที่ถูกเรียกใช้ พึงปฏิบัติราชการนั้นให้สำเร็จสมประสงค์ ไม่พึงบิดพลิ้วหรือหวั่นไหวไปตามอารมณ์
- 5) ทางเดินที่เขาคดแฉ่งไว้เป็นราชวิถี แม้จะได้รับพระบรมราชานุญาตให้เดินด้วยก็ไม่ควรเดิน
- 6) ไม่พึงใช้ของเสมอพระราชหรือหัวหน้า ไม่บริโภคให้ทัดเทียมกับพระราชหรือหัวหน้า พึงปฏิบัติให้ต่ำกว่าทุกสิ่งทุกอย่าง
- 7) ไม่พึงใช้กริยาท่วงทีวาจาอย่างดีเสมอกับพระราชหรือหัวหน้า ต้องแสดงให้เห็นชั้นลงมา จึงจะชอบด้วยประเพณีนิยมและเป็นการรักษาดนให้พ้นราศีโทษ
- 8) เมื่อพระรชากำลังทรงสำราญอยู่ในหมู่อำมาตย์ มีพระสนมกำนัล ฝ้าแหนอยู่ราชเสวก ไม่พึงแสดงอาการทอดสนิทในพระสนมกำนัล ไม่พึงเป็นคนฟุ้งซ่านแสดงอาการโอหังอย่างคะนองกาย คะนองวาจา ให้เสียมารยาทของข้าฝ้า
- 9) ไม่พึงเล่นหัวกับพระสนมกำนัล
- 10) ไม่พึงปรึกษาราชการในที่ลับ
- 11) ไม่พึงลักลอบเอาพระราชทรัพย์ออกจากพระคลังหลวง (ไม่คอร์รัปชัน)
- 12) ไม่เห็นแก่หลับนอนจนแสดงให้เห็นเป็นการเกียจคร้าน
- 13) ไม่พึงดื่มสุราจนเมามาย
- 14) ไม่พึงฆ่าสัตว์ที่ได้รับพระราชทานอภัย (สัตว์ที่ห้ามฆ่า)
- 15) ไม่พึงทะนงตนว่าเป็นคนที่พระราชหรือหัวหน้าโปรดปราน แล้วขึ้นร่วมพระแท่นบัลลังก์ เรือพระที่นั่ง หรือรถพระที่นั่ง
- 16) ต้องรู้จักที่ฝ้าอันเหมาะสมอย่าให้ห่างเกินไปหรือชิดเกินไป ต้องอยู่ในที่ซึ่งพระราชจะทอดพระเนตรเห็นถนัด หรือฟังกระแสพระคำรัสได้โดยง่าย
- 17) อย่าชะล่าใจในเมื่อพระราชทรงกระทำพระองค์เป็นเพื่อน หรือเมื่อหัวหน้ากระทำตนเป็นเพื่อน
- 18) เมื่อได้รับการยกย่องเชิดชู ก็อย่าทะนงตัวอวดตัวว่าเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตและไม่ควรจาบจ้วงเพ็ดทูลพระราชหรือเสนองานต่อหัวหน้า ในลักษณะที่เป็นการหยิ่งทะนงตัว
- 19) แม้ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ช้านอกออกนินได้ ก็ไม่ควรทอดสนิท แต่ควรขอพระบรมราชานุญาตก่อนทุกครั้งไป ให้มีสติดำรงตนเป็นคนรอบคอบเสมอ

20) เมื่อพระมหากษัตริย์จะทรงยกย่องพระราชโอรสหรือพระราชวงศ์โดยพระราชทานบ้าน นิคม รัฐ หรือชนบทให้ครอบครอง ก็ควรนึกก่อน ไม่ควรด่วนเพ็ดทูลคุณหรือโทษ

21) เมื่อพระราชหัตถ์จะบำเหน็จความชอบแก่ผู้ใด ไม่ควรทูลหรือเสนอขจัดตัดลาภของผู้ นั้น พึงรอบคอบสอบสวนให้ถ้วนถี่ มีจิตใจอ่อนโยน ไปในทางที่เหมาะสมที่ ควร

22) ข้าราชการต้องเป็นคนที่ไม่เห็นแก่ได้ ไม่ยอมคนให้ตกอยู่ในอำนาจของความอยาก ต้อง ทำตัวให้เหมือนปลา คือทำเป็นไม่มีลึน ไม่เจรจาหาเรื่องให้เกิดความขุ่นเคืองใจแก่หัวหน้าหรือ เพื่อนข้าราชการด้วยกัน

23) ไม่ใช้จ่ายเงินของแผ่นดิน ไปในทางฟุ่มเฟือยสุรุ่ยสุร่าย

24) ต้องสอดส่องรักษางานราชการให้ดี อย่าให้ผิดระเบียบ ประเพณี และกฎหมาย และต้อง ต่อสู้กับอุปสรรคหรือข้อขัดข้องและเหตุขัดขวางเสมอ

25) ต้องไม่มัวเมาในสตรีเพราะจะทำให้เสื่อมอำนาจ และเกิดราศีโทษในหน้าที่ราชการ

26) ไม่ควรพูดมากเกินพอดี แต่ก็ไม่ควรนิ่งเสียเรื่อยไป

27) เมื่อถึงคราวที่ต้องพูด ให้พูดพอเหมาะพอควร และพูดอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน และให้ถึง เมื่อถึงคราวที่ต้องนิ่ง

28) ข้าราชการต้องอดทนไม่ฉุนเฉียว ไม่โกรธง่าย และต้องไม่พูดหรือทำกระทบกระเทียบ เปรียบเปรย

29) ต้องเป็นคนมีความสัตย์จริงต่อคำพูดของตนเสมอ พูดจาให้น่าเชื่อถือและสุภาพ ไม่ ส่อเสียดยุ้งให้เกิดความบาดหมางและแตกสามัคคีกัน ไม่พึงกล่าวถ้อยคำที่เพ้อเจ้อ เหลวไหล ไร้ ประโยชน์

30) ข้าราชการต้องบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดาให้ผาสุก เคารพนบนอบ และเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อผู้ หลักรัฐใหญ่ในตระกูล

31) ต้องละเอียดต่อความชั่ว เกรงกลัวต่อความผิด ไม่ประพฤติละเมิดศีลธรรมและเป็นมิตรที่ ดีในครอบครัว

32) ต้องมีระเบียบวินัยและมีมารยาทสุภาพ สงามเสมอ

33) มีศิลปะในการปฏิบัติราชการให้ดำเนินไปโดยรวดเร็ว และสำเร็จเป็นผลดีเสมอ

34) ต้องฝึกใจฝึกตนให้มั่นอยู่ในความดีมีธรรมาศัยอ่อนโยน ไม่ถือด้วยอคติ ไม่หวั่นไหว ไปตามโลกธรรม

35) ต้องขยันขันแข็งในหน้าที่ราชการ

36) ให้เป็นผู้มีความบริสุทธิ์ สะอาดในหน้าที่การงาน

37) ให้เป็นคนเฉลียวฉลาด รู้จักฐานะอันควรและไม่ควร

38) ต้องประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน มีความเคารพยำเกรงในผู้ใหญ่เหนือตน ประพฤติตนมันอยู่ในความดี และมุ่งมั่นทำแต่ความดี

39) ควรปลื้มตนให้ห่างจากบุคคลที่พระราชาหรือประมุขของประเทศอื่น ๆ ส่งมาสืบราชการลับ ให้จงรักภักดีแต่ในเจ้านายและพระราชาของตนเท่านั้น ไม่ฝักใฝ่ในราชสำนักอื่น

40) ข้าราชการพึงใฝ่ใจเข้าไปหาสมณะและพราหมณ์ผู้ทรงศีล เป็นนักปราชญ์หรือรู้หลักนักปราชญ์ดี เพื่อรักษาศีล พึงธรรมบ้าง บำรุงท่านบ้าง ศึกษาถ่ายทอดองค์ความรู้จากท่านบ้าง

41) ข้าราชการไม่ควรลบหลู่ราชประเพณีในการบริจาคตาน ควรรักษาไว้ให้มั่นคง เมื่อถึงคราวที่จะทรงบริจาคตานก็ต้องไม่ก่กรรมโดยประการใด ๆ ทั้งสิ้น

42) ข้าราชการต้องเป็นคนมีปัญญา มีความรู้ดี ฉลาดเฉลียว และเข้าใจในวิธีการทั่ว ๆ ไปได้เป็นอย่างดี รู้จักกันและสมย์ที่ควรและไม่ควร

43) ข้าราชการต้องหมั่นขยันในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ ไม่เลินเล่อ หละหลวม ต้องตรวจตราดูแลให้รอบคอบ ทำงานให้สำเร็จสิ้นไปโดยครบถ้วนด้วยดีเสมอ

44) ไร่นาและปศุสัตว์ ข้าวในยุ้งฉาง ควรตรวจตาอยู่เป็นประจำ ตลอดจนการใช้จ่ายในครอบครัวก็พึงรู้จักกำหนดประมาณ

45) บุตรธิดาหรือพี่น้องที่ประพฤติไม่ดี เป็นเหมือนคนที่ตายไปแล้ว มีแต่คอยล้างผลาญ ก็ไม่ควรยกย่อง แต่กระนั้น เมื่อมาเยี่ยมเยียนก็ควรช่วยเหลือตามช่วยเหลืบบ้างตามสมควร ส่วนทาสกรรมกรและคนรับใช้ที่ประพฤติดี มีความขยันหมั่นเพียรในหน้าที่การงาน โดยสม่ำเสมอ การยกย่องชมเชยและควรให้ความอุปการะอุปการะเลี้ยงดูอย่างดี

46) ข้าราชการต้องเป็นผู้มีศีลธรรมประจำตน มีความซื่อสัตย์ ไม่เห็นแก่ได้ ไม่เข้าข้างคนผิดเป็นคนซื่อตรงจงรักภักดี ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

47) ข้าราชการต้องรู้จักพระราชนิยม ความนิยมของเจ้านาย ปฏิบัติให้ต้องตามพระราชประสงค์ ไม่ฝ่าฝืนถึงค้ะพระราชอัธยาศัยหรืออธยาศัย

48) เวลาพลัดพระภูษาลงทรงสนาน ราชเสวกพึงก้มศีรษะลงชำระพระบาท แม้จะถูกกริ้วกราดถึงต้องพระราชอาญา ก็ไม่พึงคัดต่อ

49) ต้องสักการะบูชาพระราชา ผู้ซึ่งถือว่าเป็นยอดปราชญ์และเป็นผู้ที่พระราชทานสมบัติอันน่าพอใจได้ทุก ๆ อย่าง

โดยสามารถแบ่งธรรมะของข้าราชการทั้ง 49 ข้อออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ ดังนี้คือ

1) ธรรมะเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อพระราชาโดยตรง คือ การรู้จักสถานะและบทบาทหน้าที่ของตนเอง ได้แก่ ไม่ควรเดินบนราชวิถี และไม่ควรรู้หรือบริโภคนิยมพระราชา ไม่ใช้กิริยาวาจา

เสมอกับพระราชธา ไม่แสดงอาการสนิทในพระสนมกำนัล ไม่ฟังชานแสดงอาการให้เสียมารยาทของข้าฝ่า ไม่เล่นหัวกับพระสนมกำนัล ไม่ปรีการาชการในที่ลับ ไม่ลักลอบพระราชทรัพย์ออกจากพระคลังหลวง ไม่ทะนงตนว่าเป็นคนที่พระราชธาหัวหน้าโปรดปราน ต้องอยู่ในที่ซึ่งพระราชธาจะทอดพระเนตรเห็นถนัด หรือฟังกระแสพระราชดำรัสได้โดยง่าย อย่าชะล่าใจเมื่อพระราชธาทรงกระทำพระองค์เป็นเพื่อน เมื่อได้รับการยกย่องเชิดชูก็อย่าทะนงตัวอวดว่าเป็นนักปราชญ์ ควรขอพระบรมราชานุญาตให้เข้าออกนอกในก่อนทุกครั้ง ต้องมีสติดำรงตนเป็นคนรอบคอบเสมอ ไม่ควรเพ็ดทูลคุณหรือโทษ เมื่อพระราชธารู้หัวหน้าจะบำเหน็จความชอบแก่ผู้ใดไม่เสนอขัด แต่ควรสอบสวนให้ถ้วนถี่ มีจิตใจอ่อนโยนไปในทางที่เหมาะสม ต้องรู้จักพระราชนิยาม ปฏิบัติให้ต้องตามพระราชประสงค์แม้จะถูกหัวกาจถึงถึงต้องพระราชอาญา ก็ไม่ฟังกตบตบต้องสักการบูชาพระราชธา

2) ธรรมะเกี่ยวกับการควบคุมตนเองของข้าราชการ ซึ่งมีธรรมะที่สำคัญ ๆ คือความมีสติการใช้ปัญญา ความไม่หวั่นไหวตามโลกธรรม คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ความไม่เกียจคร้าน ความไม่เห็นแก่ได้ การไม่มัวเมาในสุรานารี ความเป็นคนอ่อนน้อม ความอดทนไม่โกรธง่ายการ พุดจาติ การระอายต่อความชั่ว และการเลี้ยงดูบิดามารดา ธรรมในส่วนนี้ เมื่อดูจะเห็นว่า ข้อใหญ่ คือการตัดต้นเหตุแห่งการน้อราชฐ์บังหลวงคืออบายมุขต่าง ๆ ความโลก และความชั่วการปลุกฝังลักษณะที่จะทำให้ทำงานได้ดีและเข้ากับผู้อื่นได้ คือ การมีสติการใช้ปัญญาความอดทนและการพุดจาติ การไม่พุดมากเกินพอดี นอกจากนี้ ยังมีธรรมที่เป็นเครื่องแสดงความเป็นคนดี คือ การเลี้ยงดูบิดามารดา และธรรมที่แสดงความใฝ่รู้ คือ การไปหาสมณ ชิพราหมณ์ ผู้มีความรู้และมีธรรม

3) ธรรมะเกี่ยวกับการทำงานโดยตรง คือ ความขยัน ความซื่อสัตย์ ความยินดีทำงาน ไม่ว่าจะเวลาใดความขี้ดื้อระเบียบ ความไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ความไม่สุรุ่ยสุร่าย การทำงานให้สำเร็จโดยเร็ว การมีวินัยและสุภาพ ความอ่อนน้อม การพุดจาติ ความรักงานยิ่งกว่าญาติ ความรู้ฐานะอันควรและไม่ควร การไม่ขโมยเงินหลวง และการหมั่นตรวจตรางบประมาณอยู่เสมอ

จากหลักธรรมข้างต้นจะพบว่าการทำงานของข้าราชการนั้น ถ้าข้าราชการมีความเข้าใจในสถานะและหน้าที่ มีสติและปัญญาในการปฏิบัติงาน และมีความขยันและซื่อสัตย์แล้ว ผลที่ได้รับก็คือการไม่มีการกระทำทุจริตคอร์รัปชัน ซึ่งก็จะส่งผลให้ชาติบ้านเมืองพัฒนาไปได้อย่างยั่งยืน

โยนิโสมนสิการ (Critical Reflection) คือความรู้จักคิดหรือคิดเป็น หมายถึง การคิดอย่างมีระเบียบหรือคิดตามแนวทางของปัญญา คือ การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ.ปยุตโต] อ้างถึงใน วรรณภา สุนทวิจิตร, 2541) ได้ประมวลตัวอย่างมาประกอบเพื่อความเข้าใจง่ายขึ้นดังนี้

- 1) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ การพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผลให้รู้จักสถานะที่เป็นจริง หรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไขด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา
 - 2) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ เป็นวิธีคิดแบบจำแนกแยกแยะองค์รวมของสรรพสิ่ง ออกเป็นองค์ประกอบย่อย ๆ หรือคิดวิเคราะห์และจัดหมวดหมู่ขององค์ประกอบย่อย ๆ นั้น
 - 3) วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองอย่างรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ ตามธรรมดาของมันเอง
 - 4) วิธีคิดแบบแก้ปัญหา (แบบอริยสัจ) มีลักษณะทั่วไป 2 ประการ คือ
 - 4.1) เป็นวิธีคิดตามเหตุและผล สืบสาวจากผล ไปหาเหตุแล้วแก้ไขและทำ การที่ต้นเหตุ
 - 4.2) เป็นวิธีคิดที่ตรงจุด ตรงเรื่อง ตรงไปตรงมาไม่ฟุ้งชานออกไปเรื่องอื่นและต้องเป็นการแก้ไขที่ปฏิบัติได้จริง
 - 5) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย เมื่อรู้ว่าหลักการเป็นอย่างไร ความมุ่งหมายเป็นอย่างไร ก็ทำให้ถูกต้องตามหลักการและจุดมุ่งหมายนั้น
 - 6) วิธีคิดแบบคุณ โทษและทางออก เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง
 - 7) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม เป็นวิธีคิดที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับความต้องการ และการประเมินค่าของบุคคล
 - 8) วิธีคิดแบบปลูกเร้าคุณธรรม เป็นวิธีคิดที่รู้จักนำเอาประสบการณ์ที่ผ่านพบมาคิดปรุงแต่งไปในทางที่ดีงาม เป็นประโยชน์ เป็นกุศล ทำให้มีทัศนคติที่ดีต่อบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม มีจิตใจที่สะอาดผ่องแผ้ว แล้วแสดงออกเป็นพฤติกรรมในทางสร้างสรรค์ต่อไป
 - 9) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในปัจจุบัน คิดตามแบบมหาสติปัญญาสูตร พงษ์พิจารณาที่มีสติระลึกลีอกอยู่กับสิ่งที่กำลังเป็นอยู่ เกิดขึ้น หรือรู้การกระทำทุกขณะจิต เป็นแนวคิดแห่งปัญญาไม่ว่าเรื่องนั้นจะเป็นอยู่ขณะนี้ ล่วงไปแล้ว หรือเป็นเรื่องของการกายหน้า หากเป็นการคิดด้วยปัญญาถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนา ก็นับเป็นความคิดในปัจจุบันทั้งสิ้น
 - 10) วิธีคิดแบบวิภาษวาท วิภาษวาท มาจาก วิภาษ + วาท วิภาษ แปลว่า แยกแยะ แบ่งออก จำแนก หรือ แจกแจง ใกล้เคียงกับคำว่า วิเคราะห์ วาท แปลว่า การกล่าว การพูด การแสดงคำสอน วิภาษวาท แปลว่า การพูดแยกแยะ พูดจำแนก หรือ พูดแจกแจง หรือ แสดงคำสอนแบบวิเคราะห์
- หลักของโยนิ โสมนสิการนี้เป็นหลักธรรมภาคปฏิบัติที่มีประโยชน์ในการดำรงชีวิตประจำวัน เพื่อเป็นการส่งเสริมในการอบรมคนอย่างมีสติ ช่วยให้ผู้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี มีระบบ ไม่มองเพียงผิวเผิน พิจารณาตามเหตุและผล เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดปัญญา

2.8 แนวคิด และงานวิจัยอัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองในประเทศไทย

2.8.1 ความเป็นพลเมืองในอดีต

ในการพิจารณาอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยนั้น จะพิจารณาจากประวัติศาสตร์ของประเทศไทยว่าในยุคการปกครองในสมัยต่าง ๆ ว่ามีระบอบการปกครองเป็นเช่นไร ซึ่งผลที่ได้รับก็จะสะท้อนออกมาในอัตลักษณ์ของพลเมือง ซึ่งถ้าพิจารณาตามนิยามของคำว่าพลเมืองที่ได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตก ที่กล่าวว่าทุกคนมีสิทธิเสรีภาพ มีความเสมอภาคกันทางกฎหมาย ซึ่งถือว่าเป็นอัตลักษณ์ของพลเมืองภายใต้ระบอบประชาธิปไตย แต่เนื่องจากประวัติศาสตร์ไทยในอดีต ความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมของคนไทยจะเป็น ระบบไพร่ ระบบขุนนาง ระบบศักดินา หรือระบบเจ้า ทำให้ต้องค้นหว่าพลเมืองไทยนั้นมีอัตลักษณ์ที่แตกต่างออกไป ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

สมัยสุโขทัย

อาณาจักรสุโขทัยมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 – 20 ในช่วงแรกมีความยิ่งใหญ่ รุ่งเรือง และเจริญในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ.1822 – 1841) โดยมีพระราชกรณียกิจประการสำคัญคือ การประดิษฐ์ ไลยสี่อไท เมื่อ พ.ศ. 1826 ถือเป็นต้นแบบของอักษรไทยในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังถือได้ว่าเป็นการเริ่มต้นของพลเมืองในประวัติศาสตร์ไทย แนวคิดพลเมืองในยุคนี้ ลักษณะความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันระหว่างผู้ปกครองและผู้ปกครอง เนื่องจากรูปแบบการปกครองเป็นแบบ พ่อปกครองลูก (Paternalism) คือพระมหากษัตริย์ปกครองดูแลประชาชน และอำนาจสูงสุดยังคงเป็นอำนาจของกษัตริย์ที่มีเหนือชีวิตราษฎร

แต่ทั้งนี้ในสมัยสุโขทัย ความเป็นพลเมืองก็ต้องถือว่าได้รับอิสระอยู่มากทั้งในด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านกฎหมาย ด้านการปกครอง ด้านศาสนา ด้านการศึกษา และด้านการพัฒนาพลเมือง ดังนี้คือ

1) ด้านเศรษฐกิจ ถือได้ว่าเศรษฐกิจในสุโขทัยเป็นแบบเสรีนิยม ดังที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 “เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงินค้าทองคำ...” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงว่าพลเมืองมีเสรีภาพทางด้านเศรษฐกิจ

2) ด้านสังคม การใช้ชีวิตของพลเมืองในสมัยสุโขทัยมีความเป็นอิสระ และมีเสรีภาพอย่างมากเนื่องจากผู้ปกครองให้อิสระแก่ไพร่ฟ้าและปกครองแบบพ่อปกครองลูก ดังปรากฏในศิลาจารึกว่า “...ด้วยเสียงพาทย์ เสียงพิณ เสียงเลื่อน เสียงขับ ใครจักมักเล่น เล่น ใครจักมักหัว หัว ใครจักมักเลื่อน เลื่อน...”

3) ด้านกฎหมาย ถือได้ว่าในสมัยสุโขทัยมีความเสมอภาคกันทางด้านกฎหมายด้วยการตัดสินคดีความกรณีข้อขัดแย้ง มีการสืบสวนข้อเท็จจริงกับทั้งสองฝ่ายอย่างชัดเจน ก่อนที่จะตัดสินคดี ดังข้อความในศิลาจารึกปรากฏว่า “...ลูกเจ้า ลูกขุนผู้ผิดแผกแสบกวางัน สวนดูแลแจ้งแจ้งแล้ง ความแก่ข้าด้วย ชื่อ บ่เข้าผู้ลัก มักผู้ซ่อน...”

4) ด้านการปกครอง มีการจัดการปกครองแบบพ่อปกครองลูก กล่าวคือผู้ปกครองจะมีความใกล้ชิดกับประชาชน ให้ความเป็นกันเองและความยุติธรรมกับประชาชนเป็นอย่างมาก เมื่อประชาชนเกิดความเดือดร้อนไม่ได้รับความเป็นธรรม สามารถร้องเรียนกับพ่อขุนโดยตรงได้ โดยไปส่นกระดิ่งที่แขวนไว้ที่หน้าประตูที่ประทับ ดังข้อความในศิลาจารึกปรากฏว่า “...ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งไว้หั้น ไพรฟ้าหน้าใส...”

5) ด้านศาสนา มีการส่งเสริมให้พลเมืองอยู่ในศีลธรรมโดยการทรงสร้างพระแท่นมนังคศิลาบาตร เพื่อให้พระสงฆ์ใช้สำหรับแสดงธรรมในวันธรรมสวนะ ดังข้อความในศิลาจารึกปรากฏว่า “...คนในเมืองสุโขทัยนี้มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงทั้งชาวแม่ ชาวเจ้าท่วย บัวท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน...ทั้งผู้หญิง ผู้ชาย...มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา...”

6) ด้านการพัฒนาพลเมือง เปิดโอกาสให้พลเมืองได้รับการศึกษามีการพัฒนาตนเอง มีความรู้ ดังข้อความในศิลาจารึกปรากฏว่า “...เมื่อก่อนลายสือไทยนี้บ่มี...พ่อขุนรามคำแหงหาใครใจ ในใจแลใส่ลายสือไทยนี้...หาเป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รู้ บุญ ฐู ธรรมแท้ แต่คนอันมีในเมืองไทยด้วยรู้ ด้วยลวดด้วยแก้วด้วยหาญด้วยและ ด้วยแรง หากคนจักเสมอมิได้อาจปราบฝูงข้าเล็กมีเมืองกว้างข้างหลาย...” (อมร รัชศาสตร์, 2544)

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ในสมัยสุโขทัยพลเมืองจะมีความอิสระ และมีเสรีภาพ ในด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านกฎหมาย ด้านการปกครอง ด้านศาสนา ด้านการศึกษา และด้านการพัฒนาพลเมือง แต่ในขณะเดียวกันพลเมืองต้องเคารพและเชื่อฟังแก่พระมหากษัตริย์

สมัยอยุธยา

อาณาจักรอยุธยา เป็นอาณาจักรไทยในช่วงพุทธศักราช 1893 – 2310 เป็นอาณาจักรซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองจนอาจถือได้ว่าเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองมั่งคั่งที่สุดในภูมิภาคสุวรรณภูมิ อีกทั้งยังเป็นอาณาจักรที่มีความสัมพันธ์ทางการค้ากับหลายชาติ จนถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางการค้าในระดับนานาชาติ แต่ความเป็นพลเมืองได้ถูกลดความสำคัญลง ด้วยเป็นการปกครองในระบอบการปกครองระบบฐานันดร (Feudal System) หรือระบบศักดินา (Estate System) หรือเป็นยุคของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) โดยมีความเชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นเหมือนสมมติเทพ หรือเทวราชา (Divine King) และมีการใช้ระบบไพร่ อันเป็นการลดอนสิทธิเสรีภาพของ

ประชาชนอย่างมากเมื่อเทียบกับสมัยสุโขทัย โดยกำหนดให้ชายทุกคนที่สูงตั้งแต่ 1.25 เมตรขึ้นไป ต้องลงทะเบียนไพร่ ไพร่จะต้องทำงานที่ได้รับมอบหมายเดือนเว้นเดือน โดยไม่มีค่าตอบแทนหรือเสบียงอาหารใด ๆ

ดังนั้น พลเมืองในสมัยนี้จะเน้นความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ และพลเมืองส่วนใหญ่เป็นไพร่ โดยอาจจะเป็นไพร่หลวง ไพร่สม ไพร่ส่วน โดยมีมูลนายสังกัดและมีความสัมพันธ์กับมูลนายด้วยระบบอุปถัมภ์ (อมร รัชศาสตร์, 2544)

โดยสรุปแล้ว ในสมัยอยุธยาความเป็นพลเมืองจะมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และความสัมพันธ์กับชนชั้นสูง จึงทำให้พลเมืองในสมัยอยุธยาไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมของรัฐ ระบบความสัมพันธ์เป็นแบบอุปถัมภ์ ซึ่งส่งผลให้เป็นวัฒนธรรมนี้อยู่คู่กับคนไทยมาหลายร้อยปี

สมัยกรุงธนบุรี

ในสมัยกรุงธนบุรี เป็นราชอาณาจักรที่สั้นที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติไทย อยู่ในช่วงเพียง พ.ศ. 2310 – 2325 ซึ่งรูปแบบการปกครองดัดแปลงมาจากสมัยอยุธยา เนื่องจากเป็นรอยต่อจากการเสียกรุงศรีอยุธยา ต้องมีการสร้างบ้านเมืองใหม่เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาเดิมเสียหายมากยากแก่การบูรณะ และในเกือบตลอดราชการของพระเจ้าตากสินมหาราชก็หนักไปในการทำศึกสงคราม

ดังนั้นในสมัยกรุงธนบุรีนี้ คนส่วนใหญ่ก็ยังเป็นไพร่ ผู้ปกครองก็ยังคงเป็นคนชั้นสูง หรือระบบศักดินา ซึ่งไม่ต่างจากสมัยอยุธยา

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

กรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชอาณาจักรที่สี่ของประวัติศาสตร์ชาติไทย โดยสถาปนาขึ้นในปี พุทธศักราช 2325 ระบอบการปกครองก็ยังคงเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่มีกษัตริย์เป็นผู้ปกครองและมีสิทธิ์ขาดในการบริหารประเทศ ในระบอบการปกครองนี้ กษัตริย์ก็คือกฎหมาย กล่าวคือ ที่มาของกฎหมายทั้งปวงอยู่ที่กษัตริย์ คำสั่ง ความต้องการต่าง ๆ ล้วนมีผลเป็นกฎหมาย กษัตริย์มีอำนาจในการปกครองแผ่นดินและพลเมืองโดยอิสระ โดยไม่มีกฎหมายหรือองค์กรตามกฎหมายใด ๆ จะห้ามปรามได้ แม้องค์กรทางศาสนาอาจทัดทานกษัตริย์จากการกระทำบางอย่างและองค์กรรัฐาธิปัตย์ (กษัตริย์) นั้นจะถูกคาดหวังว่าจะปฏิบัติตามธรรมเนียม แต่ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ไม่มีรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายใด ๆ ที่จะอยู่เหนือกว่าคำชี้ขาดของรัฐาธิปัตย์ ตามทฤษฎีพลเมืองนั้นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มอบความไว้วางใจทั้งหมดให้กับพระเจ้าแผ่นดินที่ดีพร้อมทางสายเลือดและได้รับการเลี้ยงดูฝึกฝนมาอย่างดีตั้งแต่เกิด ดังนั้นพลเมืองในสมัย

นี้ตั้งแต่รัชสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 4 ก็ยังคงเป็นเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา และกรุงธนบุรี ที่ใช้ระบบไพร่

แต่ความเป็นพลเมืองก็เริ่มปรากฏขึ้นในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ยกเลิกระบบไพร่และทาส ทำให้ประเทศไทยกลายเป็นประเทศของปัจเจกบุคคลไปโดยนิตินัย และทำให้รัฐไทยต้องดำเนินแนวทางปฏิบัติใหม่ด้วยการดำเนินความสัมพันธ์อย่างชัดเจนกับปัจเจกบุคคลที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้ และด้วยบริบททางสังคมดังกล่าวจึงเป็นจุดเริ่มต้นของฐานะพลเมือง ที่เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในสังคมไทยซึ่งระยะแรกเริ่มของการเป็นพลเมืองก็แทบไม่ต่างอะไรจากพลเมืองในประเทศอาณานิคมเท่าใดนัก และนอกจากนี้รัชกาลที่ 5 ยังทรงให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎร โดยทรงปฏิรูปการศึกษาและส่งเสริมให้ราษฎรมีโอกาสเข้ารับการศึกษาย่างทั่วถึง

ต่อมาในสมัยของพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ความเป็นพลเมืองตามกฎหมายของประเทศไทยมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น มีการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วม “กองเสือป่า” โดยมีเป้าหมายเพื่อการสร้างสามัคคี ความจงรักภักดี และการรู้จักเสียสละเพื่อชาติและพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ยังได้สร้างความเป็นพลเมืองตามหลักกฎหมาย และเกณฑ์การวัดความเป็นพลเมืองไทยที่แท้จริง (อมร รักษาสัตย์, 2544)

จากข้อมูลข้างต้นจึงสรุปได้ว่าจากสมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พลเมืองส่วนใหญ่เป็นไพร่หรือทาส มีสถานะเป็นผู้ปฏิบัติตามคำสั่งของพระมหากษัตริย์ เจ้าขุนมูลนาย จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงได้มีการเปลี่ยนแปลงทำให้เป็นราษฎรหรือเสรีชนที่มีสถานะทางกฎหมาย มีสิทธิหน้าที่ในฐานะพลเมือง คือต้องมีความรักชาติ ต้องเคารพกฎหมาย ต้องศึกษาหาความรู้ ต้องเป็นทหาร ต้องเสียภาษีให้แก่ประเทศ เป็นต้น

2.8.2 อัตลักษณ์ของพลเมืองไทยในอดีต

ในหัวข้อนี้จะเป็นการสรุปถึงคุณลักษณะของคนไทยสายตาของชาวตะวันตก ที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทย ในช่วงสมัยอยุธยา จนถึงปีพ.ศ. 2475 โดยได้แบ่งอัตลักษณ์ของคนไทยออกเป็นหลายด้านดังนี้ คือ (วริยา ศิวะศรียานนท์ และทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2523)

อัตลักษณ์ส่วนตัวของพลเมืองไทย

- 1) ความอ่อนน้อมถ่อมตน
- 2) ความสุภาพเรียบร้อย
- 3) ความรักสงบ วานอนสอนง่าย
- 4) ความใจบุญสุนทาน

- 5) ความรักสนุก
- 6) ความเกียจคร้าน ซึ่งยังรวมไปถึง ความเฉื่อยชา ชอบผลัดวันประกันพรุ่ง ชอบการพนัน
- 7) การคำนึงแต่ประโยชน์เฉพาะหน้าและเอาตัวรอด ซึ่งรวมไปถึงชอบแอบทำบางสิ่งที่ตนเองก็รู้ว่าไม่ดี ชอบพูดเท็จเพื่อแก้ตัว รังเกียจการลักทรัพย์แต่ก็มีขโมยและริบไถ ความพอดิพอรัยถือความมั่งคั่งเป็นเครื่องวัดทางสังคม
- 8) ชอบเก็บซ่อนความรู้สึก

อัตลักษณ์ของพลเมืองภายใต้เงื่อนไขทางการเมือง

- 1) ความรัก เคารพ พระมหากษัตริย์
- 2) ความภูมิใจในตนเองและความหลงชาติบ้านเมือง
- 3) การถือยศศักดิ์
- 4) ความคลุมเครือและความไม่แน่นอนต่าง ๆ
- 5) ความอิจฉาริษยาและความไม่ไว้วางใจกัน
- 6) การไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของข้าราชการไทย
- 7) การทำงานอย่างขอไปที
- 8) ระบบของกำนัล
- 9) การรับสินบน
- 10) ความไม่ซื่อตรง
- 11) การข่มเหงผู้อื่น
- 12) การบริหารราชการผูกพันกับตัวบุคคลมาก
- 13) ความไม่ชำนาญในการทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษร

อัตลักษณ์ข้างต้นของคนไทย เป็นทัศนคติของชาวตะวันตกที่เดินทางมาในประเทศไทยในช่วงนั้น คนไทยควรพิจารณาด้วยใจเป็นกลาง และพิจารณาจากข้อสรุปดังกล่าวเพื่อประโยชน์ในการที่จะนำสิ่งที่ไม่ดีมาพัฒนาและปรับปรุงตนเอง สำหรับบางทรศนะที่ชาวตะวันตกที่มองว่า คนไทยมีอุปนิสัยเกียจคร้าน เฉื่อยชา ชอบผลัดวันประกันพรุ่ง ชอบการพนันนั้น อาจจะเป็นเหตุเนื่องจากที่ชาวตะวันตกนำเอาวัฒนธรรมและค่านิยมทางตะวันตกมาวัดและเป็นเกณฑ์ในการตัดสิน เพราะในสมัยนั้นสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม คนใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย หรือในเรื่องของคนไทยที่ชอบเก็บงำความรู้สึก พูดไม่ตรงกับใจ อาจเป็นเพราะคนไทยในยุคนั้นไม่รู้ภาษาอังกฤษจึงไม่สามารถอธิบายเพิ่มเติมได้รวมทั้งคนไทยเป็นคนที่เกรงใจและไม่อยากพูดที่จะเป็นสาเหตุในการทำ

ร้ายจิตใจของผู้อื่น แต่สิ่งที่อยากเพิ่มเข้าไปอีกหนึ่งเรื่องคือ ความเคารพต่อพระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์

2.8.3 ความเป็นพลเมืองในสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ประเทศไทยนั้นมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตยในปีพุทธศักราช 2475 ความเป็นพลเมืองก็เริ่มปรากฏชัดขึ้น อำนาจสูงสุดของประเทศหรืออำนาจอธิปไตย ได้กลายเป็นของประชาชน เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงลงพระปรมาภิไธยในพระราชบัญญัติรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 ดังคำปรารภและบัญญัติในมาตรา 1 คือ

“มาตรา ๑ บัญญัติว่า อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย ประชาธิปไตย ประกาศ ณ วันที่ 27 มิถุนายน พุทธศักราช 2475”

นอกจากนี้ยังได้เห็นความตั้งพระทัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง อีกครั้งผ่านทางการสละราชสมบัติขณะประทับพักรักษาพระองค์ ณ ประเทศอังกฤษ เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 โดยทรงสละพระราชสิทธิในการแต่งตั้งผู้สืบราชสันตติวงศ์ แต่ทรงตั้งพระทัยที่จะสละอำนาจอเดิมของพระองค์ให้แก่ราษฎรทั่วไป ดังข้อความในพระราชหัตถเลขาสละราชสมบัติที่ว่า

“ข้าพเจ้ามีความเต็มใจที่จะสละอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าอยู่เดิมให้แก่ราษฎรทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจอทั้งหลายของข้าพเจ้าแก่ผู้ใด คณะใดโดยเฉพาะเพื่อใช้อำนาจโดยสิทธิขาด และโดยไม่ฟังเสียงอันแท้จริงของประชาราษฎร”

อย่างไรก็ตาม ความเป็นพลเมืองในยุคเริ่มต้นประชาธิปไตย ยังคงสะท้อนถึงความจริงบางประการที่ถูกกำหนดเป็นเส้นระดับของความเป็นพลเมืองไทย กล่าวคือ พลเมืองนอกจากจะแตกต่างกันในฐานะทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมโดยทั่วไปแล้ว ยังถูกกำหนดให้แตกต่างจากความต่างทางการศึกษามาตั้งแต่ยุคต้น ๆ ด้วย

จะเห็นได้ว่า ความเป็นพลเมืองไทยในยุคเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงการปกครองยังคงขึ้นอยู่กับรอยต่อของอำนาจระหว่างระบอบราชาธิปไตยที่อำนาจสูงสุดเป็นของพระราชาที่ระบอบประชาธิปไตยที่อำนาจสูงสุดเป็นของประชาชนหรือเป็นของราษฎรทั้งหลาย โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ ความเป็นพลเมืองของไทยจึงยังคงแตกต่างจากความเป็นพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตยของประเทศอื่น ๆ ที่ประชาชนยังคงเป็นเพียงแต่ผู้อาศัย รวมถึงความมีสิทธิเสรีภาพก็ถูกจำกัดไว้เท่าที่ผู้มีอำนาจของประเทศจะอนุญาตให้มีเท่านั้น

2.8.4 ความเป็นพลเมืองในปัจจุบัน

ในปัจจุบันสังคมไทย มีแนวความคิดเกี่ยวกับพลเมืองเปลี่ยนไปจากเดิม คำว่า “พลเมือง” ได้รับการนำมาใช้ในฐานะที่เป็นคนไทยคนหนึ่งที่มีความรับผิดชอบต่าง ๆ ตามความจำเป็นในการอยู่ร่วมกันในสังคมไทย ดังจะเห็นได้ว่าในช่วง 2 ทศวรรษของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง คำว่า “ความเป็นพลเมือง” ได้เริ่มใช้กันมากขึ้น ซึ่งจะเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่มีพลังประชาชนในสังคมเข้าร่วมเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดจากพลังทางการเมืองของภาคพลเมือง

แต่การที่จะทำให้พลเมือง มีความเป็นพลเมือง นั้นส่วนหนึ่งที่จะทำให้เกิดขึ้นได้คือการเจริญเติบโตของสำนักพลเมือง ซึ่งการเจริญเติบโตของสำนักพลเมืองจำเป็นอย่างยิ่งในการสร้างบรรยากาศทางการเมืองที่เป็นประชาธิปไตย เพราะ “การเมืองของพลเมือง” เป็นสิ่งที่ต้องมาพร้อมกับการเลือกตั้ง ดังนั้นการปิดกั้นการเลือกตั้งจึงเป็นการปิดกั้นการเมืองของพลเมือง และโอกาสที่จะได้พัฒนาไปสู่การมีคุณธรรมของพลเมือง (Civic Virtue) หรือการมีจิตสำนึกเพื่อประโยชน์สาธารณะในการอยู่ร่วมกัน โดยไม่เพียงแต่ร้องขอความช่วยเหลือจากรัฐ แต่ต้องสามารถทำงานร่วมกับรัฐ รวมไปถึงชี้แนะและกับรัฐได้พอสมควร (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2558) นอกจากนี้รัฐยังจะต้องให้การศึกษเพื่อสร้างพลเมืองในสังคมประชาธิปไตย (Civic Education) ด้วย

บทที่ 3

อัตลักษณ์ของพลเมืองไทย และต่างประเทศ

จากแนวคิด และทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ของพลเมืองในบทที่ 2 อัตลักษณ์นั้น หมายถึง คุณสมบัติของบุคคลอันเป็นลักษณะเฉพาะ ซึ่งมีคุณสมบัติทางศีลธรรมและจริยธรรม ที่แสดงว่าเป็นเช่นไรในสายตาคนอื่น และในสายตาของเราเอง ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทที่เหมาะสม ดังนั้นในบทนี้จะนำความรู้ที่ได้มาสังเคราะห์เพื่อกำหนดอัตลักษณ์ของพลเมืองที่ควรมี โดยอัตลักษณ์ของพลเมืองที่ได้นั้นจากการศึกษาแล้วพบว่ายังต้องประกอบไปด้วยแนวคิด และทฤษฎีอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อที่จะเสริมสร้างให้เกิดอัตลักษณ์ของพลเมือง ซึ่งประกอบไปด้วย ทฤษฎีการมีส่วนร่วม ทฤษฎีภาวะผู้นำ และทฤษฎีพุทธปรัชญา ทั้งนี้เพื่อที่จะตอบโจทย์ของการที่จำเป็นต้องมีรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง ซึ่งได้กล่าวไว้ในหนังสือรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองของ ศ.ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และผศ.ดร. วลัยพร รัตนเศรษฐ (เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และวลัยพร รัตนเศรษฐ, 2557) ที่ได้กล่าวถึงเหตุผลที่ควรจะต้องมีของรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองนั้น ประกอบด้วย 3 เหตุผลคือ

- 1) เพื่อปรับปรุงการบริหารบ้านเมืองเพื่อให้พ้นจากความไม่ชอบธรรม และมุ่งให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับกิจการบ้านเมือง ไม่ได้แต่ที่จะรอรับประโยชน์เท่านั้น
- 2) การออกกฎหมายเพื่อให้ประชาชนมีคุณภาพและไม่ใช่เป็นพลเมืองที่รอรับการช่วยเหลือแต่เข้ามาช่วยคิด สร้างสรรค์เพื่อบ้านเมือง
- 3) การพัฒนาให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและพัฒนาสังคมด้วยตนเอง

3.1 อัตลักษณ์ของพลเมือง

อัตลักษณ์ตามที่ได้ให้นิยามไว้ในบทก่อนหน้านี้อาจสรุปเป็นสังเขปได้ว่าหมายถึงคุณสมบัติของบุคคลที่แสดงออกถึงตัวตน โดยแบ่งได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่บุคคลที่มีอัตลักษณ์มั่นคง (Stable Character) ยึดหลักหรือกฎหมาย ถัดมาได้แก่ บุคคลที่มีอัตลักษณ์เข้มแข็ง (Strong Character) คือบุคคลที่มุ่งทำให้บรรลุเป้าหมาย และสุดท้าย บุคคลที่มีอัตลักษณ์ที่ดี (Good Character) ได้แก่บุคคลที่ยึดหลักจริยธรรมและคำนึงถึงผลของการกระทำ (อุไรรัตน์ ศรีวิสุทธิคุณภักดิ์, 2558)

ทั้งนี้จากจากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบทที่ 2 ที่ได้นำเสนอเกี่ยวกับอัตลักษณ์ที่สามารถเป็นได้ทั้งพลเมืองและพลเมืองโลก สามารถสรุปรายละเอียดของอัตลักษณ์ของพลเมืองที่ได้ดังนี้

ตารางที่ 3.1 สรุปอัตลักษณ์ของพลเมือง

Westhiemer & Kahne (2004)	ปริญญา เทวานฤมิตรกุล (2555 อ้างถึงใน สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร สำนักประชาสัมพันธ์ กลุ่มงานผลิตเอกสาร, 2555)	ทิพย์พาพร ตันติสุนทร (2558)	วรกรณ์ สามโกเศศ (2554)	สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร (2556)
1) เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบ	1) รับผิดชอบตนเองและพึ่งตนเองได้	1) การเป็นผู้ที่มีความรู้มีการศึกษาและความสามารถที่จะมองเห็นและเข้าใจในสังคมของตนและสังคมโลก	1) มีอิสรภาพ (liberty) และพึ่งพาตนเองได้ (indipendent)	1) เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์
2) เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม	2) เคารพหลักความเสมอภาค	2) มีความสามารถที่จะทำงานร่วมกับผู้อื่นและรับผิดชอบต่อตัวเองและผู้อื่นในบทบาทส่วนตนและต่อสังคม	2) เคารพสิทธิผู้อื่น ไม่ใช่สิทธิเสรีภาพของตนเองไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น	2) เคารพสิทธิเสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม
3) เป็นพลเมืองที่มุ่งเน้นความเป็นธรรมในสังคม	3) เคารพความแตกต่าง	3) มีความสามารถที่จะคิดวิเคราะห์ ห้อย่างมีเหตุผลและเป็นระบบ	3) เคารพหลักความเสมอภาค	3) รับผิดชอบต่อตัวเอง ผู้อื่น และสังคม
	4) เคารพสิทธิผู้อื่น	4) มีความสามารถที่จะคิดวิเคราะห์ ห้อย่างมีเหตุผลและเป็นระบบ	4) เคารพกติกา เคารพกฎหมาย รับผิดชอบต่อสังคม	

ตารางที่ 3.1 สรุปอัตลักษณ์ของพลเมือง (ต่อ)

Westhiemer & Kahne (2004)	ปรัชญา ทิวา นฤมิตรกุล (2555 อ้างถึงใน สำนัก เลขานุการสภา ผู้แทนราษฎร สำนัก ประชาสัมพันธ์ กลุ่มงานผลิต เอกสาร, 2555)	ทิพย์พาพร ตันติสุนทร (2558)	วรกรณ์ สามโกเศศ (2554)	สำนักงาน เลขานุการสภา ผู้แทนราษฎร (2556)
	5) เคารพกติกา รับ ผิด ชอบ บ ต่อ สั ง ค ม แ ล ะ ส่ว น ร ว ม	5) มีความเต็มใจที่จะ แก้ปัญหาความขัดแย้ง ด้วยท่าทีสันติ ไม่ใช่ ความรุนแรง		
		6) มีความเต็มใจที่จะ เปลี่ยนการใช้ชีวิตและ อุปนิสัยการบริโภคเพื่อ รักษาสิ่งแวดล้อม		
		7) ความสามารถ ที่จะเข้าใจและปกป้อง สิทธิมนุษยชน มีความ เต็ม ใจ แ ล ะ มี ความสามารถที่จะเข้า ไปมีส่วนร่วมในทาง การเมือง		

จากอัตลักษณ์ของพลเมืองในตารางข้างต้น จะเห็นว่าแนวคิดสำหรับอัตลักษณ์ของพลเมือง จากหลายท่านมีความคล้ายคลึงกันของแต่ละแนวคิด แต่สิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่งของพลเมืองคือ การเป็นพลเมืองดี ที่ปฏิบัติหน้าที่ได้ครบถ้วนทั้งสิ่งที่ต้องทำ และสิ่งที่ควรทำ ซึ่งจะช่วยให้การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และช่วยให้ประเทศชาติและโลกพัฒนาก้าวหน้าต่อไป ซึ่งสามารถสรุปเป็นอัตลักษณ์ของพลเมืองดีที่ควรจะมีได้ดังนี้

1) การเป็นผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษา และความสามารถที่จะมองเห็นและเข้าใจในสังคมของตนและสังคมโลก โดยไม่มีความลำเอียงในการที่จะวิเคราะห์สิ่งที่เกิดขึ้น สามารถเข้าใจสาเหตุวิธีการแก้ปัญหาได้อย่างชัดเจนตรงประเด็น

2) เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม คือมีความเข้าใจว่าพลเมืองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และไม่ได้อยู่เพียงลำพังแต่เพียงผู้เดียว จะต้องมีความรับผิดชอบตั้งแต่ตนเองปฏิบัติให้ถูกต้องตามสิทธิและเสรีภาพที่มี อย่างเช่นการจ่ายภาษีตามกฎหมาย การปฏิบัติตามกฎหมาย เป็นต้น ถัดมาความรับผิดชอบต่อผู้อื่นคือ เข้าใจสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นว่าเป็นเช่นไร และไม่ไปก้าวล่วงสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น และสุดท้ายความรับผิดชอบต่อสังคม คือตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมกระตือรือร้นที่จะรับผิดชอบต่อ และร่วมแก้ไขปัญหาสังคมโดยเริ่มต้นที่ตนเอง

3) เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม ได้แก่การมีส่วนร่วมในชุมชน ประเทศชาติ ในการที่จะช่วยพัฒนาชุมชน รวมทั้งมีความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของภาครัฐ และเข้าใจแนวทางที่จะบรรลุเป้าหมายร่วมกันคือบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข พลเมืองมีความสุข และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา

4) เคารพความแตกต่าง คือมีความเข้าใจ ยอมรับ และอดทนที่จะเคารพถึงความแตกต่างไม่ว่าจะเป็นในด้านวัฒนธรรม การรับฟังความคิดเห็นที่มีความแตกต่างจากของตนเอง ไม่ใช่มองว่าสิ่งที่คนอื่นเห็นต่างจากตนไปจะเป็นสิ่งที่ผิด

5) เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ คือการยอมรับในเกียรติภูมิของแต่ละคนโดยไม่คำนึงถึงสถานภาพทางสังคม ให้คุณค่าความเป็นคนตามธรรมชาติของมนุษย์

6) เคารพหลักความเสมอภาค คือการเห็นทุกคนเท่าเทียมกันในแนวระนาบ (horizontal)

7) เคารพสิทธิ เสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม คือการเคารพสิทธิผู้อื่นไม่ใช่สิทธิเสรีภาพของตนเองไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น มีอิสรภาพ (liberty) และพึ่งพาตนเองได้ (independent) ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของระบบอุปถัมภ์ และเคารพกติกา เคารพกฎหมายใช้กติกาในการแก้ปัญหาไม่ใช่กำลังและยอมรับผลของการละเมิดกฎหมาย เพื่อที่จะทำให้ไม่เกิดความขัดแย้ง

3.2 อัตลักษณ์ของพลเมืองต่างประเทศ

จากการศึกษาในบทที่ 2 นั้น ได้มีการศึกษาถึงอัตลักษณ์ของพลเมืองในต่างประเทศด้วย โดยได้เลือกจากประเทศที่มีระบอบการปกครองคล้ายคลึงกับประเทศไทย คือ มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็น

ประมุข โดยไม่ทรงมีบทบาททางการเมืองและอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ หรือเรียกว่าเป็นราชาธิปไตย ภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) ได้แก่ ประเทศญี่ปุ่น และประเทศอังกฤษ (หรือชื่ออย่างเป็นทางการคือ สหราชอาณาจักรบริเตนใหญ่และไอร์แลนด์เหนือ)

ประเทศญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์กับประเทศไทยมาอย่างยาวนานกว่า 600 ปี โดยมีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างพระราชวงศ์ของทั้งสอง ทำให้สามารถดำรงความสัมพันธ์ฉันมิตรมาเป็นเวลานาน ซึ่งในช่วงก่อนเกิดวิกฤติการณ์เศรษฐกิจของญี่ปุ่น ประเทศญี่ปุ่นมีมูลค่าการค้า การลงทุนและการช่วยเหลือกับประเทศไทยสูงเป็นอันดับแรก หรือแม้กระทั่งภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจ ในปีพ.ศ.2540 บริษัทของประเทศญี่ปุ่นก็ไม่ได้ถอนตัวออกไปเป็นจำนวนมาก รวมทั้งให้เงินสนับสนุนและสนับสนุนด้านการค้าต่าง ๆ รวมทั้งมีการเดินทางเยือนเยือนของบุคคลสำคัญระหว่างกันตลอดมา นอกจากนี้จากการทำการสำรวจความคิดเห็นของคนไทยที่มีต่อประเทศอาเซียน 5 ประเทศ (ASEAN Study V) ในปีพ.ศ.2540 โดยกระทรวงการต่างประเทศญี่ปุ่น พบว่าร้อยละ 98 ของคนไทยเห็นว่าญี่ปุ่นคือมิตรประเทศ (สถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย, 2016)

สำหรับประเทศอังกฤษนั้น ประเทศไทยมีความสัมพันธ์มายาวนานเช่นกันซึ่งนับย้อนไปได้กว่า 400 ปี คือเริ่มต้นในปีพ.ศ.2153 ที่มีบริษัทบริติชอีสต์อินเดีย ได้ส่งเรือนำพระราชสาส์นจากพระเจ้าเจมส์ที่ 1 มายังสยาม ในปีพ.ศ.2398 ได้มีการลงนามร่วมกันในสนธิสัญญาเบาว์ริง ที่มีสาระสำคัญในการเปิดการค้าเสรีกับต่างประเทศที่อยู่ในบังคับของอังกฤษในสยาม การปรับเปลี่ยนกฎระเบียบการค้าระหว่างประเทศ และยังรวมไปถึงสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งผลจากการทำสัญญานี้เป็นการเริ่มต้นการค้าเสรีในประเทศไทย ชาวได้เป็นสินค้าสำคัญของประเทศ และประเทศไทยได้เข้าสู่สังคมนานาชาติ นอกจากนี้พลเมืองไทยและอังกฤษยังมีความชอบวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน อาทิเช่น กีฬาฟุตบอลใน Premier League ที่คนไทยให้การตอบรับและรวมไปถึงการไปเป็นเจ้าของสโมสรฟุตบอล และในเรื่องการศึกษาที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น โดยมีประเทศไทยติดอยู่ในอันดับหนึ่งในสิบของคนที่ยื่นอยู่ในประเทศอังกฤษ และความสัมพันธ์อันเหนียวแน่นในระดับราชวงศ์และบุคคลสำคัญ

ซึ่งจากแนวคิดที่เกี่ยวข้องข้างต้นนั้น สามารถนำมาสรุปอัตลักษณ์ที่เด่นของพลเมืองญี่ปุ่นและอังกฤษได้ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

- 1) ประเทศญี่ปุ่น
 - 1.1) มีความเคารพและเชิดชูพระจักรพรรดิ
 - 1.2) ปฏิบัติตนภายใต้กรอบหรือบรรทัดฐานของกลุ่มและสังคม
 - 1.3) มีความสามัคคีปรองดองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และรักพวกพ้อง
 - 1.4) มีความอดทนและเพียรพยายามมุ่งมั่นตั้งใจในการทำหน้าที่ให้บรรลุผลสำเร็จ

1.5) ให้ความสำคัญกับผู้อื่น จึงไม่แสดงอาการตื่นเต้นหรือดีใจจนเกินไปเมื่ออยู่ในสังคมจนทำให้ผู้อื่นไม่สบายใจ ดังจะเห็นได้จากการผูกมิตรกับคนญี่ปุ่นต้องใช้เวลานานเพื่อที่จะให้เกิดมิตรภาพแบบยั่งยืน เนื่องจากคนญี่ปุ่นเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญและให้เกียรติผู้อื่น รวมทั้งคนญี่ปุ่นมีความรู้สึกชอบคุณคนรอบข้าง อันเนื่องมาจากเป็นสังคมเกื้อกูล และรู้บุญคุณ

1.6) มีความเป็นอิสระในการที่จะเลือกนับถือศาสนา หรือไม่นับถือศาสนาได้ รวมทั้งสามารถนับถือศาสนาได้มากกว่าหนึ่งศาสนา

1.7) ใช้ชีวิตเรียบง่ายไม่หรูหราฟุ้งเฟ้อ พร้อมรับในการเปลี่ยนแปลง

1.8) ตรงต่อเวลา

จากอัตลักษณ์ของคนญี่ปุ่นหากเราจับกลุ่มตามแนวคิดของนักวิชาการที่สรุปไว้ก่อนหน้านี้อาจพบว่าจาก การเป็นผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษา และความสามารถที่จะมองเห็นและเข้าใจในสังคมของตนและสังคมโลก ในการเตรียมความพร้อมของพลเมืองของญี่ปุ่นนั้นมีการปลูกฝังมาตั้งแต่ยังเด็ก ผ่านทางการเรียน ซึ่งเราจะพบว่าให้จัดการศึกษาในญี่ปุ่นนั้นสำคัญ โดยเห็นได้จากอันดับของมหาวิทยาลัยในญี่ปุ่นที่ติดอยู่ในระดับต้นของเอเชีย นอกจากนี้ยังปลูกฝังวัฒนธรรมที่สอนให้พลเมืองญี่ปุ่นมีความเคารพต่อสังคม และสร้างแรงจูงใจให้ทำงานเป็นกลุ่ม

การเป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม คือมีความเข้าใจว่าพลเมืองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และไม่ได้อยู่เพียงลำพังแต่เพียงผู้เดียว จะต้องมีความรับผิดชอบตั้งแต่ตนเองปฏิบัติให้ถูกต้องตามสิทธิและเสรีภาพที่มี อย่างเช่นการจ่ายภาษีตามกฎหมาย การปฏิบัติตามกฎหมาย เป็นต้น ถัดมาความรับผิดชอบต่อผู้อื่นคือ เข้าใจสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นว่าเป็นเช่นไร และไม่ไปก้าวล่วงสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น และสุดท้ายความรับผิดชอบต่อสังคม คือตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมกระตือรือร้นที่จะรับผิดชอบ และร่วมแก้ไขปัญหาสังคมโดยเริ่มต้นที่ตนเอง ซึ่งจะตรงกับอัตลักษณ์ของญี่ปุ่นในเรื่องของปฏิบัติตนภายใต้กรอบหรือบรรทัดฐานของกลุ่มและสังคม โดยให้ความสำคัญกับผู้อื่น จึงไม่แสดงอาการตื่นเต้นหรือดีใจจนเกินไปเมื่ออยู่ในสังคมจนทำให้ผู้อื่นไม่สบายใจ ดังจะเห็นได้จากการผูกมิตรกับคนญี่ปุ่นต้องใช้เวลานานเพื่อที่จะให้เกิดมิตรภาพแบบยั่งยืน และการตรงต่อเวลา เนื่องจากคนญี่ปุ่นเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญและให้เกียรติผู้อื่น รวมทั้งคนญี่ปุ่นมีความรู้สึกชอบคุณคนรอบข้าง อันเนื่องมาจากเป็นสังคมเกื้อกูล และรู้บุญคุณ

ถัดมาในเรื่องของ เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม ได้แก่การมีส่วนร่วมในชุมชน ประเทศชาติ ใน การที่จะช่วยพัฒนาชุมชน รวมทั้งมีความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของภาครัฐ และเข้าใจแนวทางที่จะบรรลุเป้าหมายร่วมกันคือบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข พลเมืองมีความสุข และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา นั้น จะตรงกับอัตลักษณ์ของพลเมืองญี่ปุ่นในเรื่อง

ของการมีความอดทนและเพียรพยายามมุ่งมั่นตั้งใจในการทำหน้าที่ให้บรรลุผลสำเร็จ เพราะคนญี่ปุ่นมีความมุ่งมั่นและสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้เพื่อให้ประสบความสำเร็จ

อัตลักษณ์พลเมืองในเรื่อง การเคารพความแตกต่าง คือมีความเข้าใจ ยอมรับ และอดทนที่จะเคารพถึงความแตกต่างไม่ว่าจะเป็นในด้านวัฒนธรรม การรับฟังความคิดเห็นที่มีความแตกต่างจากของตนเอง ไม่ใช่มองว่าสิ่งที่คนอื่นเห็นต่างจากตนไปจะเป็นสิ่งที่ผิด ซึ่งจะตรงกับอัตลักษณ์พลเมืองญี่ปุ่นในเรื่อง ให้ความสำคัญกับผู้อื่น จึงไม่แสดงอาการตื่นเต้นหรือดีใจจนเกินไปเมื่ออยู่ในสังคมจนทำให้ผู้อื่นไม่สบายใจ ดังจะเห็นได้จากการผูกมิตรกับคนญี่ปุ่นต้องใช้เวลาอันนานเพื่อที่จะให้เกิดมิตรภาพแบบยั่งยืน เนื่องจากคนญี่ปุ่นเป็นผู้ที่ให้ความเคารพและให้เกียรติผู้อื่น รวมทั้งคนญี่ปุ่นมีความรู้สึกขอบุคคลรอบข้าง อันเนื่องมาจากเป็นสังคมเกื้อกูล และรู้บุญคุณ เนื่องจากคนญี่ปุ่นเป็นผู้ให้ความสำคัญกับผู้อื่นดังนั้นจึงมีความเคารพในความแตกต่าง

เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ คือการยอมรับในเกียรติภูมิของแต่ละคน โดยไม่คำนึงถึงสถานภาพทางสังคม ให้คุณค่าความเป็นคนตามธรรมชาติของมนุษย์ ตรงกับอัตลักษณ์พลเมืองญี่ปุ่นในเรื่อง มีความเป็นอิสระในการที่จะเลือกนับถือศาสนา หรือไม่นับถือศาสนาได้ รวมทั้งสามารถนับถือศาสนาได้มากกว่าหนึ่งศาสนา คือคนญี่ปุ่นให้ความเคารพในการตัดสินใจของคน แม้จะเป็นในเรื่องศาสนาโดยไม่สนใจถึงความแตกต่าง

สำหรับการเคารพหลักความเสมอภาคนั้น ในญี่ปุ่นเองยังมีปัญหาในเรื่องนี้อยู่ค่อนข้างสูง อย่างเช่นในเรื่องของการประเมินเรื่องช่องว่างระหว่างเพศ (Global Gender Gap Index) (World Economic Forum, 2018) ใช้มาตรวัดในด้านการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจ ด้านการศึกษา ด้านสุขภาพ และการดำรงชีพ และในด้านการเมือง โดยในปีค.ศ. 2018 ญี่ปุ่นอยู่ในอันดับที่ 110 จาก 149 ประเทศ ในขณะที่ไทยอยู่ในอันดับที่ 73

และอัตลักษณ์พลเมืองในเรื่อง เสรีภาพ เสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม คือการเคารพสิทธิผู้อื่น ไม่ใช่สิทธิเสรีภาพของตนเองไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น มีอิสรภาพ (Liberty) และพึ่งพาตนเองได้ (Independent) ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของระบบอุปถัมภ์ และเคารพกติกา เคารพกฎหมายใช้กติกาในการแก้ปัญหาไม่ใช่กำลังและยอมรับผลของการละเมิดกฎหมายเพื่อที่จะทำให้ไม่เกิดความขัดแย้ง ซึ่งตรงกับอัตลักษณ์ของพลเมืองญี่ปุ่นในเรื่อง ปฏิบัติตนภายใต้กรอบหรือบรรทัดฐานของกลุ่มและสังคม จะเห็นได้จากว่าคนญี่ปุ่นเป็นพลเมืองที่ดำเนินชีวิตตามกรอบหรือบรรทัดฐานของสังคมอย่างมุ่งมั่นตั้งใจ ซึ่งก็คือเคารพกฎกติกาของสังคม

แต่ก็มีอัตลักษณ์ของพลเมืองญี่ปุ่นที่ในอัตลักษณ์จากแนวคิดของนักวิชาการ ได้แก่ มีความเคารพและเชิดชูพระจักรพรรดิ เนื่องอัตลักษณ์นี้เป็นเรื่องเฉพาะของประเทศที่มีการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะคล้ายกัน ในประเทศที่มีระบอบการปกครองแบบราชาธิปไตยภายใต้

รัฐธรรมนูญ ซึ่งประเทศไทยก็มีอัตลักษณ์นี้ ถัดมาได้แก่ มีความสามัคคีปรองดองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และรักพวกพ้อง ใช้ชีวิตเรียบง่ายไม่สุรุ่ยสุร่าย พร้อมรับในการเปลี่ยนแปลง และตรงต่อเวลา

2) ประเทศอังกฤษ

- 2.1) ภูมิใจในความเป็นชาติ
- 2.2) มีความเป็นผู้นำ
- 2.3) มีระเบียบ
- 2.4) รักษาความสะอาด
- 2.5) มีความเป็นอิสระ
- 2.6) รักการพจญภัย
- 2.7) รู้ค่าของเงินและประหยัด
- 2.8) ตรงต่อเวลา

จากจุดเด่นของอัตลักษณ์ของคนอังกฤษพบว่าในเรื่องของ การเป็นผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษา และความสามารถที่จะมองเห็นและเข้าใจในสังคมของตนและสังคมโลก โดยมีการสอดแทรกเข้าไปในวิชาที่เด็กต้องเรียน เพื่อปลูกฝังตั้งแต่ยังเด็ก

การเป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม คือมีความเข้าใจว่าพลเมืองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และไม่ได้อยู่เพียงลำพังแต่เพียงผู้เดียว จะต้องมีความรับผิดชอบตั้งแต่ตนเองปฏิบัติให้ถูกต้องตามสิทธิและเสรีภาพที่มี อย่างเช่นการจ่ายภาษีตามกฎหมาย การปฏิบัติตามกฎหมาย เป็นต้น ถัดมาความรับผิดชอบต่อผู้อื่นคือ เข้าใจสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นว่าเป็นเช่นไร และไม่ไปก้าวล่วงสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น และสุดท้ายความรับผิดชอบต่อสังคม คือตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมกระตือรือร้นที่จะรับผิดชอบ และร่วมแก้ไขปัญหาสังคมโดยเริ่มต้นที่ตนเอง ซึ่งในเรื่องนี้จะสะท้อนออกมาในอัตลักษณ์พลเมืองอังกฤษ ได้แก่ เป็นคนที่มีระเบียบ รักษาความสะอาด และตรงต่อเวลา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงเป็นคนที่มีความรับผิดชอบตนเอง ผู้อื่น และสังคม

เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม ได้แก่การมีส่วนร่วมในชุมชน ประเทศชาติ ในการที่จะช่วยพัฒนาชุมชน รวมทั้งมีความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของภาครัฐ และเข้าใจแนวทางที่จะบรรลุมเป้าหมายร่วมกันคือบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข พลเมืองมีความสุข และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา นั่น ซึ่งจะสอดคล้องกับอัตลักษณ์พลเมืองอังกฤษ คือ มีความภูมิใจในความเป็นชาติ

เคารพความแตกต่าง คือมีความเข้าใจ ยอมรับ และอดทนที่จะเคารพถึงความแตกต่าง ซึ่งประเทศอังกฤษให้ความสำคัญในเรื่องนี้

เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ คือการยอมรับในเกียรติภูมิของแต่ละคนโดยไม่คำนึงถึงสถานภาพทางสังคม

เคารพหลักความเสมอภาค คือการเห็นทุกคนเท่าเทียมกันในแนวระนาบ (Horizontal) ต่างต่าง ซึ่งประเทศอังกฤษให้ความสำคัญในเรื่องนี้ ดังจะเห็นได้จากการที่พระบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ บิดาของกฎหมายไทย ที่ได้เดินทางไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษและได้นำเอาแนวคิดเรื่องความเสมอภาคเข้ามาใช้ในประเทศไทย

เคารพสิทธิ เสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม คือการเคารพสิทธิผู้อื่นไม่ใช่สิทธิเสรีภาพของตนเองไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น มีอิสรภาพ (Liberty) และพึ่งพาตนเองได้ (Independent) ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของระบบอุปถัมภ์ และเคารพกติกา เคารพกฎหมายใช้กติกากฎในการแก้ปัญหา ไม่ใช่กำลังและยอมรับผลของการละเมิดกฎหมาย เพื่อที่จะทำไม่ให้เกิดความขัดแย้ง คือมีความคล้อยกับการรักอิสระ

และเอกลักษณ์ของพลเมืองอังกฤษที่แตกต่างไปจากอัตลักษณ์พลเมือง คือ ความเป็นผู้นำ รักการผจญภัย และรู้ค่าของเงินและประหยัด

จากอัตลักษณ์ของพลเมืองที่ได้เปรียบเทียบกับอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยแล้วจะพบว่า มีอัตลักษณ์ที่ขาดหายไปคือการเคารพและเชื่อฟังพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของประเทศที่มีระบอบการปกครองในแบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ในการนี้เพื่อเป็นการเปรียบเทียบอัตลักษณ์ของแต่ละประเทศที่มีระบอบการปกครองในแบบเดียวกัน จึงขอสรุปโดยมีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 3.2 ตารางเปรียบเทียบอัตลักษณ์ของแต่ละประเทศ

อัตลักษณ์	พลเมืองไทย	พลเมืองญี่ปุ่น	พลเมืองอังกฤษ
1) มีความเคารพและเชื่อฟังพระมหากษัตริย์	X	X	-
2) มีความรักอิสระ	X	X	X
3) ให้ความสำคัญและให้เกียรติกับผู้อื่น	X	X	-
4) ปฏิบัติตนภายใต้กรอบหรือบรรทัดฐานของกลุ่มและสังคม	-	X	X
5) ใช้ชีวิตเรียบง่ายไม่สุรุ่ยสุร่าย พร้อมรับในการเปลี่ยนแปลง	-	X	X
6) ตรงต่อเวลา	-	X	X

ตารางที่ 3.2 ตารางเปรียบเทียบอัตลักษณ์ของแต่ละประเทศ (ต่อ)

อัตลักษณ์	พลเมือง ไทย	พลเมือง ญี่ปุ่น	พลเมือง อังกฤษ
7) ความใจบุญสุนทาน	X	-	-
8) มีความอดทนและเพียรพยายามมุ่งมั่นตั้งใจในการทำหน้าที่ให้บรรลุผลสำเร็จ	-	X	-
9) มีความสามัคคีปรองดองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และรักพวกพ้อง	-	X	-
10) ภูมิใจในความเป็นชาติ	-	-	X
11) ความเป็นผู้นำ	-	-	X
12) รักษาความสะอาด	-	-	X
13) รักการผจญภัย	-	-	X

จากตารางข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ในแต่ละประเทศนั้นมีอัตลักษณ์ที่คล้ายคลึงกันแต่จะแตกต่างกันไปบ้าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระบอบการปกครอง ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ โดยจุดเด่นของอัตลักษณ์ของพลเมืองญี่ปุ่นที่มีและโดดเด่นคือ มีความอดทนและเพียรพยายามมุ่งมั่นตั้งใจในการทำหน้าที่ให้บรรลุผลสำเร็จ และมีความสามัคคีปรองดองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และรักพวกพ้อง ซึ่งประเทศไทยควรจะนำอัตลักษณ์ในเรื่องของความอดทนและเพียรพยายามมุ่งมั่นตั้งใจในการทำหน้าที่ให้บรรลุผลสำเร็จมาใช้เพื่อให้เกิดอัตลักษณ์พลเมืองในเรื่องการเป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม ได้แก่การมีส่วนร่วมในชุมชน ประเทศชาติ ในการที่จะช่วยพัฒนาชุมชน รวมทั้งมีความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของภาครัฐ และเข้าใจแนวทางที่จะบรรลุเป้าหมายร่วมกันคือบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข พลเมืองมีความสุข และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหานั้น

และอัตลักษณ์ของพลเมืองอังกฤษที่โดดเด่นเช่นกันคืออัตลักษณ์ในเรื่องของความเป็นผู้นำ เนื่องจากระบอบการปกครองของไทยนั้นในอดีตที่ผ่านมาเป็นแบบระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และเพิ่งเปลี่ยนมาเป็นระบอบประชาธิปไตยเพียง 80 กว่าปี ทำให้ความเป็นผู้นำนี้ยังมีไม่มากในคนไทย ซึ่งความเป็นผู้นำจะเป็นส่วนที่ส่งเสริมให้มีการเปลี่ยนแปลงและผลักดันอัตลักษณ์อื่น ๆ ให้เกิดขึ้นได้

3.3 อัตลักษณ์ของพลเมืองไทย

เนื่องด้วยประเทศไทยมีวิวัฒนาการของระบบการปกครอง ที่มีการเปลี่ยนจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ซึ่งในการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองนี้มีระยะเวลาที่ไม่ยาวนาน เพียงประมาณ 80 กว่าปี ทำให้อัตลักษณ์ของคนไทยนั้นเป็นแบบผสมผสานทั้งแบบเก่าและแบบสมัยใหม่

โดยถ้าพิจารณามาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจะพบว่า พลเมืองจะมีความอิสระ และมีเสรีภาพ ในด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านกฎหมาย ด้านการปกครอง ด้านศาสนา ด้านการศึกษา และด้านการพัฒนาพลเมือง แต่ในขณะที่เดียวกันพลเมืองต้องเคารพและเชื่อฟังแก่พระมหากษัตริย์ ถัดมาในสมัยอยุธยาพลเมืองในสมัยนี้พลเมืองจะมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และมีความสัมพันธ์กับชนชั้นสูง จึงทำให้พลเมืองในสมัยอยุธยาไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมของรัฐ ระบบความสัมพันธ์เป็นแบบอุมถัมภ์ ซึ่งส่งผลให้เป็นวัฒนธรรมนี้อยู่คู่กับคนไทยมาหลายร้อยปี เพราะราชอาณาจักรมีอายุยาวนานถึง 413 ปี จากนั้นก็มาสู่สมัยกรุงธนบุรี อัตลักษณ์ของพลเมืองในสมัยจะเหมือนกับสมัยอยุธยา เนื่องจากเป็นราชอาณาจักรที่สร้างขึ้นใหม่หลังจากที่เสียกรุงศรีอยุธยา ถัดมาเป็นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พลเมืองส่วนใหญ่เป็นไพร่หรือทาส มีสถานะเป็นผู้ปฏิบัติตามคำสั่งของพระมหากษัตริย์ เจ้าขุนมูลนาย แต่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงสถานะของราษฎรในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงทำให้เป็นราษฎรหรือเสรีชนที่มีสถานะทางกฎหมาย มีสิทธิหน้าที่ในฐานะพลเมือง คือต้องมีความรักชาติ ต้องเคารพกฎหมาย ต้องศึกษาหาความรู้ ต้องเป็นทหาร ต้องเสียภาษีให้แก่ประเทศ จนมาถึงสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พลเมืองในยุคนี้อยู่บนรอยต่อของข้าอำนาจระหว่างระบอบราชาธิปไตยที่อำนาจสูงสุดเป็นของพระราชา กับระบอบประชาธิปไตยที่อำนาจสูงสุดเป็นของประชาชนหรือเป็นของราษฎรทั้งหลาย โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ ความเป็นพลเมืองของไทยจึงยังคงแตกต่างจากความเป็นพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตยของประเทศอื่น ๆ ที่ประชาชนยังคงเป็นเพียงแต่ผู้อาศัย รวมถึงความมีสิทธิเสรีภาพก็ถูกจำกัดไว้เท่าที่ผู้มีอำนาจของประเทศจะอนุญาตให้มีเท่านั้น จนมาถึงปัจจุบันจะเห็นว่าพลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากที่มีพลเมืองเข้ามาร่วมเปลี่ยนแปลงมากขึ้น จากบริบททางการปกครองข้างต้นจึงสรุป อัตลักษณ์ของพลเมืองไทยที่เด่นมีดังนี้

- 1) มีความรักอิสระ และรักสนุก
- 2) เคารพและเชื่อฟังพระมหากษัตริย์
- 3) ความใจบุญสุนทาน
- 4) ความอ่อนน้อมถ่อมตน

ดังนั้นจากอัตลักษณ์ของพลเมืองที่พึงมีสำหรับการเป็นพลเมืองประเทศหรือพลเมืองโลก เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยแล้วพบว่า อัตลักษณ์เรื่องมีความรักอิสระและรักสนุก จะมีความคล้ายกับ การเคารพสิทธิ เสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม คือการเคารพสิทธิผู้อื่น ไม่ใช่สิทธิเสรีภาพของตนเอง ไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น มีอิสรภาพ (Liberty) และพึ่งพาตนเองได้ (Independent) ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของระบบอุปถัมภ์ และเคารพกติกาเคารพกฎหมายใช้กติกาในการแก้ปัญหา ไม่ใช่กำลังและยอมรับผลของการละเมิดกฎหมาย เพื่อที่จะทำให้เกิดความขัดแย้ง (วรากรณ์ สามโกเศศ (2554))

อัตลักษณ์ของพลเมืองไทยเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน ถ้าพิจารณาในเรื่องนี้ความอ่อนน้อมถ่อมตนของพลเมืองไทยนั้น เกิดจากความที่เคารพผู้อื่น ไม่ต้องการที่จะทำตัวเด่นกว่าผู้อื่น ซึ่งจะมี ความคล้ายกับ การเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ คือการยอมรับในเกียรติภูมิของแต่ละคนโดยไม่คำนึงถึงสถานภาพทางสังคม ให้คุณค่าความเป็นคนตามธรรมชาติของมนุษย์

สำหรับในส่วนอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยในการเคารพและเชื่อฟังพระมหากษัตริย์ จะขัดแย้งกับอัตลักษณ์ของพลเมือง แต่ในบริบทของไทยแล้วการเคารพและเชื่อฟังพระมหากษัตริย์ไม่สามารถเลือนหายไปได้ แต่ต้องพัฒนาให้อยู่กรอบและมาตรฐานที่ควรจะเป็น ซึ่งทั้งนี้สามารถนำทฤษฎีภาวะผู้นำ และหลักพุทธศาสนามาใช้เพื่อพัฒนาอัตลักษณ์ เนื่องจากประเทศไทยนั้นคนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และด้วยหลักพุทธปรัชญานั้น คือหลักปรัชญาการแสวงหาความรู้โดยอาศัยหลักความจริงภายนอกและความจริงภายใน เป็นหลักในการแสวงหาองค์ความรู้ซึ่งต้องกำกับโดยสติและปัญญา โดยมุ่งเน้นไปที่หลักคำสอนในพระพุทธรศาสนา ซึ่งก็คือหลักของธรรมชาติ คือเป็นคำสอนที่มีเหตุผล สามารถพิสูจน์ทดลองได้ และเป็นความจริงสากลที่ทุกคนยอมรับ รวมทั้งเปิดกว้างให้ศาสนิกชนต่าง ๆ สามารถเข้ามาเรียนรู้ได้โดยไม่มีกำแพงแยก

อัตลักษณ์เรื่องความใจบุญสุนทานนั้น ก็คือการได้ร่วมทำบุญ ช่วยเหลือผู้อื่น และชุมชนที่ได้รับความเดือนร้อน โดยไม่ได้แบ่งแยกว่าเป็นใคร ซึ่งจะตรงกับอัตลักษณ์เรื่องการ เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม ได้แก่การมีส่วนร่วมในชุมชน ประเทศชาติ ในการที่จะช่วยพัฒนาชุมชน รวมทั้งมีความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของภาครัฐ และเข้าใจแนวทางที่จะบรรลุเป้าหมายร่วมกันคือบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข พลเมืองมีความสุข และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา

อัตลักษณ์เรื่องการเคารพและเชื่อฟังพระมหากษัตริย์ สำหรับประเทศไทยนั้นคงจะเป็นเรื่องที่ไม่อาจขาดหายไปได้ เพราะประเทศไทยประกอบด้วยเสาหลัก 3 เสาหลักคือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และพระมหากษัตริย์ของประเทศไทยนั้นก็ทรงเป็นกษัตริย์ที่แตกต่างจากประเทศอื่น คือเป็นผู้นำในการที่จะทำให้บ้านเมืองพัฒนา ซึ่งประกอบไปด้วยทั้งภาวะผู้นำบารมี และผู้นำ

แห่งการเปลี่ยนแปลง ดังจะเห็นตัวอย่างได้จาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ที่ได้มีพระราชดำริจนเกิดโครงการต่าง ๆ จำนวน 4,741 โครงการ เพื่อพัฒนาประเทศให้มีความเจริญ ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งประกอบไปด้วยโครงการด้านแหล่งน้ำ ด้านการเกษตร ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านส่งเสริมอาชีพ ด้านการสาธารณสุข ด้านคมนาคมและสื่อสาร ด้านสวัสดิการ สังคมและการศึกษา และด้านบูรณาการ จากโครงการที่แบ่งเป็นกลุ่มต่าง ๆ นี้แล้ว จะเห็นว่าในเบื้องต้นเป็นการสร้างปัจจัย 4 ให้กับพลเมือง คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค นอกจากนี้แล้วยังมีโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเพื่อสร้างคน

ซึ่งในการที่จะสร้างให้พลเมืองมีอัตลักษณ์ของพลเมืองตาม 7 ข้อนั้น สำหรับพลเมืองไทย เมื่อได้พิจารณาจากสภาพแวดล้อม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ และการดำรงชีพ ควรจะได้มีการนำเอาหลักพุทธศาสนาเข้ามามีส่วนช่วย ในการพัฒนาทางด้านจิตใจ และสติปัญญาด้วย โดยหลักธรรมที่นำเสนอได้แก่ อริยสัจ 4 ถือเป็นหลักธรรมที่สอนถึงความเป็นจริง ภาวนา 4 ถือเป็นหลักธรรมที่ทำให้มีการพัฒนาทั้งในด้านกาย ความประพฤติ จิตใจ และปัญญา หากบุคคลหรือพลเมืองละหรือตัดได้ซึ่งกิเลสหรือความอยากได้นี้แล้ว แล้วย่อมจะส่งผลให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข เพราะความวุ่นวาย หรือการทุจริตคอร์รัปชันที่เกิดขึ้นในบ้านเมือง องค์กร และบ้านนั้นก็จะไม่เกิดขึ้น ทิส 6 และราชวศิธรรม คือหลักธรรมที่สอนให้รู้จักหน้าที่ต่อคนรอบข้าง และผู้บังคับบัญชา และ โยนิโสมนสิการ (Critical Reflection) คือ การคิดอย่างมีระเบียบหรือคิดตามแนวทางของปัญญา รวมทั้งพลเมืองต้องมีภาวะผู้นำเพราะไม่เช่นนั้นแล้วจะไม่เกิดการเปลี่ยนแปลง

จากเนื้อหาข้างต้นจึงสรุปได้ว่าอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยนั้นสามารถใช้อัตลักษณ์พลเมืองทั้ง 7 ข้อ ข้างต้น และเพิ่มอัตลักษณ์ที่ได้จากข้อเด่นของต่างประเทศ และในเรื่องของการเคารพและเชื่อฟังพระมหากษัตริย์เข้าไปเพิ่ม ทำให้อัตลักษณ์พลเมืองไทยประกอบไปด้วย 12 ข้อ ได้แก่

- 1) การเป็นผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษา และความสามารถในการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา
- 2) เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม
- 3) เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และร่วมแก้ไขปัญหา
- 4) เคารพความแตกต่าง คือมีความเข้าใจ ยอมรับ และอดทนที่จะเคารพความแตกต่าง
- 5) เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์
- 6) เคารพหลักความเสมอภาค คือการเห็นทุกคนเท่าเทียมกันในแนวระนาบ (horizontal)
- 7) เคารพสิทธิ เสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม
- 8) เคารพและเชิดชู เชื่อฟังพระมหากษัตริย์
- 9) มีความอดทนและเพียรพยายามมุ่งมั่นตั้งใจในการทำหน้าที่ให้บรรลุผลสำเร็จ
- 10) มีความเป็นผู้นำ

- 11) มีความละเอียดรอบคอบแล้วต่อความซัว และมุ่งทำความดีร่วมกัน (Common goods)
- 12) มีความภูมิใจที่เป็นคนไทย

3.4 อัตลักษณ์ของพลเมืองไทยกับรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง

จากอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยที่สรุปได้ข้างต้นนั้น เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับรายละเอียดของรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง ที่มุ่งเน้นให้พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารประเทศภายใต้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยที่ไม่ต้องรอให้รัฐเข้ามาสั่งการ ทั้งนี้เพื่อนำมาจัดการตัวเองของประชาชน (Self Government) และประโยชน์สาธารณะ (Public Interest) ที่ถูกหล่อหลอมด้วยคุณธรรมพลเมือง (Civic Virtue) (เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และวัลย์พร รัตนเศรษฐ, 2557) เพื่อให้เกิดการทำ ความดีร่วมกัน (Common Good) คือ อารมณ์และความรู้สึกที่ขยายกว้างขึ้นของความรับผิดชอบของพลเมือง หรือครอบครัว เพื่อที่ต้องการช่วยทำให้เกิดความก้าวหน้า จากพลเมืองไปสู่ชุมชน และภูมิภาค ซึ่งความรับผิดชอบนี้พลเมืองแต่ละคนจะช่วยในการริเริ่มการกระทำกับคนอื่น ในนามของรูปแบบชุมชนขนาดใหญ่ (Charislip & O'Malley, 2013)

โดยสามารถแสดงการเปรียบเทียบระหว่างนักรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองกับอัตลักษณ์ของพลเมืองไทย เพื่อที่จะให้เห็นถึงความสอดคล้องกันของอัตลักษณ์และรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง โดยสามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 3.3 ตารางเปรียบเทียบนักรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองกับอัตลักษณ์ของพลเมืองไทย

ประเด็นที่น่าสนใจ	รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง	อัตลักษณ์ของพลเมืองไทย
ใครเป็นนักรัฐประศาสนศาสตร์	นักวิชาชีพที่เป็นพลเมือง (Citizen Expert) หรือเป็นพลเมืองที่รู้รัฐประศาสนศาสตร์	- การเป็นผู้มีความรู้ มีการศึกษา คือเป็นผู้ที่มีความเข้าใจในสังคมที่อยู่และสังคมโลก
มีใครหรืออะไรเป็นแรงจูงใจในการริเริ่มงาน	ร่วมสร้างและแก้ไขปัญหาาร่วมกัน	- เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และร่วมแก้ไขปัญหา คือการมีส่วนร่วมในชุมชนประเทศชาติในการที่จะช่วยพัฒนาประเทศ

ตารางที่ 3.3 ตารางเปรียบเทียบนักรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองกับอัตลักษณ์ของพลเมืองไทย (ต่อ)

ประเด็นที่น่าสนใจ	รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง	อัตลักษณ์ของพลเมืองไทย
		<ul style="list-style-type: none"> - มีความอดทนและเพียรพยายาม มุ่งมั่นตั้งใจในการทำหน้าที่ให้บรรลุผลสำเร็จ - มีความละเอียดรอบคอบต่อความ ชั่ว และมุ่งทำความดีร่วมกัน (Common Good)
ใครเป็นผู้รับผิดชอบ	พลเมืองทุกคน	<ul style="list-style-type: none"> - พลเมืองไทยทุกคน และเป็นพลเมืองที่มีภาวะความเป็นผู้นำ (Civic Leadership) อยู่ในตนเองซึ่งจะเป็นรากฐานในการช่วยเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมพลเมืองที่จะส่งผลให้พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองมากขึ้น
เป้าหมายของการทำงาน	เพื่อแก้ปัญหาและสร้างเครือข่ายชุมชนร่วมกัน	<ul style="list-style-type: none"> - มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา โดยในการคิดวิเคราะห์นี้ไม่มีความโน้มเอียง และสามารถที่จะเข้าใจ ระบุสาเหตุ และแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้องและตรงประเด็น - เคารพสิทธิ เสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม คือไม่ใช้สิทธิเสรีภาพของตนเองไปละเมิดผู้อื่น และเคารพกฎกติกาไม่ใช้กำลังแก้ปัญหา

ตารางที่ 3.3 ตารางเปรียบเทียบนักรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองกับอัตลักษณ์ของพลเมืองไทย (ต่อ)

ประเด็นที่น่าสนใจ	รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง	อัตลักษณ์ของพลเมืองไทย
วิธีการทำงานเป็นหลัก	ใช้ชุมชนและตั้งคัมร่วมกันในการแก้ปัญหา เป็นลักษณะงานสาธารณะ (Public Work)	- พลเมืองที่มีส่วนร่วม และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และร่วมแก้ไขปัญหา พลเมืองมีส่วนร่วมในชุมชน ประเทศชาติ ในการที่จะช่วยพัฒนาชุมชน
วิธีทำความเข้าใจให้กับผู้ร่วมงาน	เรียนรู้จากการทำงาน จากการสร้างความสัมพันธ์ ซึ่งอาจจะไม่ใช่ความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ และการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม	- เคารพความแตกต่าง คือมีความเข้าใจ ยอมรับ และอดทนที่จะเคารพความแตกต่าง เป็นการเรียนรู้ว่าคนอื่นที่เห็นต่างจากตน ไม่ใช่สิ่งที่ผิด - เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ โดยเรียนรู้การให้คุณค่าคนตามธรรมชาติ โดยไม่คำนึงว่าสถานภาพทางสังคมของแต่ละคนจะเป็นเช่นไร - เคารพหลักความเสมอภาค คือการเห็นทุกคนเท่าเทียมกันในแนวระนาบ (Horizontal)
ที่มาของความรู้ในการทำงาน	ให้ความสำคัญกับสถานการณ์ ความจริงในท้องถิ่น ชุมชน ประสบการณ์ พอกับการให้ความสำคัญกับทฤษฎี	- พลเมืองได้รับการศึกษาโดยมีความรู้เข้าใจ จนสามารถที่จะมองเห็นและเข้าใจสังคมที่ตนอยู่ และ สังคม โลก มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม - เคารพ และ เชิดชู เชื้อ พึ่ง พระมหากษัตริย์ คือเรียนรู้จากสิ่งที่พระมหากษัตริย์วางโครงการไว้ให้ และลงมือทำตาม

ตารางที่ 3.3 ตารางเปรียบเทียบนักรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองกับอัตลักษณ์ของพลเมืองไทย (ต่อ)

ประเด็นที่น่าสนใจ	รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง	อัตลักษณ์ของพลเมืองไทย
ทักษะหรือความชำนาญของนักรัฐประศาสนศาสตร์	ใช้การบูรณาการ การสังเคราะห์จากบริบทโดยรวม	- การเป็นผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษาและความสามารถในการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา โดยในการคิดวิเคราะห์นี้ไม่มีความโน้มเอียง และสามารถที่จะเข้าใจ ระบุสาเหตุได้
หน้าที่หลักนักรัฐประศาสนศาสตร์	กระตุ้นให้พลเมืองเข้ามาทำงานเพื่อส่วนรวม	- เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม

ที่มา: ดัดแปลงจากเอนก เหล่าธรรมทัศน์ และวลัยพร รัตนเศรษฐ, 2557, น. 70

บทที่ 4

อัตลักษณ์ของพลเมืองตามแนวรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง

โดยในบทนี้ จะเป็นการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการที่พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารรัฐกิจ โดยที่ไม่ต้องรอให้รัฐบาลทำ หรือสั่ง ซึ่งเป็นไปตามวัตถุประสงค์หลักของรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง ได้แก่การที่พลเมืองทำหน้าที่ที่รัฐบาลพึงกระทำ โดยไม่ได้นิ่งเฉย โดยจะเป็นการนำเอาทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง มาอธิบายและสังเคราะห์จากกิจกรรมที่เกิดขึ้นจริงในสังคมไทย

4.1 อัตลักษณ์พลเมืองไทย

โครงการจิตอาสา “เราทำความดีด้วยหัวใจ” (สำนักพระราชวัง, 2017) ที่มาของโครงการนี้เนื่องจากพระราชดำริของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ที่ทรงห่วงใย และทรงคำนึงถึงความอยู่ดีมีสุขของประชาชน และให้ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ประกอบกับมีพระราชประสงค์ที่จะสืบสานรักษาและต่อยอดโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ และแนวพระราชดำริต่าง ๆ ของรัชกาลที่ 9 ในการบำบัดทุกข์และบำรุงสุขให้ประชาชน และพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หน่วยราชการในพระองค์ ร่วมกับหน่วยงานราชการต่าง ๆ และประชาชนที่มีจิตอาสาบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อบรรเทาความเดือดร้อน และแก้ไขปัญหาให้แก่ประชาชนไม่ว่าจะเป็นปัญหาน้ำท่วมในเขตชุมชน ปัญหาการจราจร และอื่น ๆ

ซึ่งผลปรากฏว่าโครงการจิตอาสา “เราทำความดีด้วยหัวใจ” มีประชาชนสมัครเข้าร่วมจำนวนมาก ดังจะเห็นได้จากสื่อฮีดคอปโปลิสต์คำ “ธ สถิตในดวงใจนิรันดร์” ที่พระราชทานให้ประชาชนจำนวน 770,000 ตัว ถูกแจกจ่ายจนหมด นั้นหมายความว่าผู้ที่เข้าร่วมมีไม่ต่ำกว่า 770,000 คน ซึ่งถือได้ว่าเป็นโครงการที่ประชาชนเข้าร่วมและประสบความสำเร็จสูงยิ่ง ที่สำคัญทำให้คนไทยรู้จักจิตอาสา อย่างเป็นรูปธรรม

นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ทรงโปรดให้เปิดรับสมัครจิตอาสาภายใต้โครงการ “จิตอาสาเฉพาะกิจ งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ” ขึ้น และทรงรับรู้จากพระราชหฤทัยของพระองค์ถึงพลังแห่งคุณค่าของความรัก ความศรัทธาเทิดทูนและความจงรักภักดีของปวงชนชาวไทยทุกหมู่เหล่า ดังนั้น เพื่อทรงสนองตอบต่อความรัก และน้ำใจอันประเสริฐสุดของประชาชนทั้งหลาย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้พระราชทานพระมหากรุณาธิคุณให้ประชาชนทุกภาคส่วน ได้มีส่วนร่วมถวายความอาลัยรัก น้อมส่งเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมิถรมหาภูมิพล อดุลยเดช บรมนาถบพิตร ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ในช่วงเดือนตุลาคม 2560 โดยแบ่งงานเป็น 8 ประเภท ได้แก่ งานดอกไม้จันทน์ งานประชาสัมพันธ์ งานโยธา งานขนส่งเพื่อความปลอดภัยของประชาชน งานบริการประชาชน งานแพทย์ งานรักษาความปลอดภัย และงานจราจร ปรากฏว่า ยอดรวมผู้สมัครจิตอาสาเฉพาะกิจฯ ทุกประเภท นับตั้งแต่วันที่ 1-30 กันยายน 2560 มีจำนวนทั้งสิ้น 4,006,825 คน โดยยังไม่รวมกับประชาชนที่เข้ามาถวายดอกไม้จันทน์ร่วม 20 ล้านคน

จากโครงการนี้จะเห็นว่าประชาชนคนไทยไม่ใช่คนไม่มีคุณภาพ แต่ถ้าเราพิจารณาจะเห็นว่าจากโครงการนี้ประชาชนคนไทยมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในกิจการงานสาธารณะ ซึ่งจากโครงการจิตอาสาจะพบว่า อัตลักษณ์ของพลเมืองไทยที่ได้สรุปไว้ในบทก่อนหน้านี้ได้แสดงออกมาผ่านโครงการ ได้แก่

1) เคารพ เชิดชูพระมหากษัตริย์ จะเห็นได้จากที่มีพลเมืองจำนวน 770,000 คน เข้ามาร่วมในโครงการจิตอาสาบำเพ็ญประโยชน์ต่อบ้านเมืองในการทูลเกล้าฯ ทำความสะอาดร่วมกับข้าราชการบริหาร นอกจากนี้ยังรวมถึงกิจการอาสาพิเศษในงานถวายพระเพลิงในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่มีพลเมืองออกมาช่วยงานจำนวนมาก ซึ่งจะเห็นได้ว่าอัตลักษณ์เป็นอัตลักษณ์ที่เพิ่มมาสำหรับพลเมืองไทย

2) มีส่วนร่วม คือมีพลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมจิตอาสา ซึ่งเป็นกิจกรรมสาธารณะและช่วยเหลือพัฒนาชุมชน ซึ่งก็ตรงกับเกณฑ์ของอัตลักษณ์ที่ตั้งไว้ โดยที่ไม่ได้มีใครมาบังคับทุกคนเข้าร่วมด้วยตัวของตัวเอง

3) มีความสามัคคี คือทุกคนออกมาร่วมทำงานจิตอาสาพร้อมใจกันทำงานกันด้วยความสามัคคี

4) ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคม จากการที่มีประชาชนออกมาร่วมโครงการ จะเห็นว่าทุกคนร่วมกันทำงานโดยแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบ โดยไม่มีการแบ่งแยก

5) การมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น เนื่องจากมีประชาชนออกมาร่วมโครงการจิตอาสาจำนวนมากถึง 770,000 คน ทำให้การทำงานนั้นต้องมีการประสานงานกับบุคคลที่ไม่เคยรู้จักมาก่อน แต่จะเห็นว่าไม่ใช่อุปสรรค เพราะงานนั้นก็ผ่านไปได้อย่างดี

6) มีจิตสำนึกสาธารณะ (Public Mind) คือมีจิตที่จะทำความดีร่วมกัน (Common Good) ต่อสังคม ชุมชน ประเทศชาติ เพื่อสร้างสรรค์ให้สังคมเป็นสังคมที่ดีและน่าอยู่ ซึ่งจากโครงการนี้จะเห็นว่าทุกคนออกมาช่วยกันโดยไม่ได้หวังผลตอบแทน หวังเพียงว่าจะได้ทำความดีถวายพ่อหลวงของไทย

7) เห็นทุกคนเท่าเทียมกันในการที่ออกมาช่วยในกิจกรรมจิตอาสา

การศึกษาความเป็นพลเมืองกรณีศึกษาประชาชนในเขตพื้นที่ตำบลอุโมงค์อำเภอมือง จังหวัดลำพูน (ธนวัฒน์ พรหมทอง และ วรพงศ์ ตระการศิริพันธ์, 2560) จากการศึกษากรณีศึกษาประชาชนในเขตพื้นที่ตำบลอุโมงค์นี้ เป็นการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างโดยการตอบแบบสอบถามจากประชาชนที่อยู่ในเขตพื้นที่ตำบลอุโมงค์อำเภอมืองจังหวัดลำพูนจำนวน 400 คน และเก็บข้อมูลการสนทนาจากสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนตำบลอุโมงค์ ได้แก่ 1) กลุ่มผู้นำชุมชน 2) กลุ่มประชาชนและ 3) กลุ่มสมาชิกแหล่งเรียนรู้ ซึ่งเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการวัดระดับความเป็นพลเมืองและปัจจัยที่มีผลต่อความเป็นพลเมืองของประชาชนชุมชนตำบลอุโมงค์ อำเภอมือง จังหวัดลำพูน ที่มีการพึ่งพาตนเองภายหลังจากการได้รับผลกระทบจากปัญหาลำไยตกต่ำในปีพ.ศ. 2538 จนเมื่อทางราชการได้ทราบเรื่องทำให้มีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาช่วยเหลืออย่างจริงจัง ตลอดจนสร้างแนวทางการพัฒนาพลเมือง ซึ่งมี 4 ขั้นตอน คือ การสร้างความรู้ความสามารถ การพึ่งพาตนเอง ความสามารถในการช่วยเหลือสังคม และการมีความรับผิดชอบต่อปัญหาบ้านเมือง โดยมีเป้าหมายสำคัญคือการสร้างความรู้ความเข้าใจในความเป็นพลเมืองให้กับประชาชน จนทำให้ได้รับรางวัลต่าง ๆ มากมาย เช่นรางวัลพระราชทานเกี่ยวกับการบริหารจัดการขยะ (Zero Waste) และรางวัลพระราชทานชนะเลิศเทศบาลน่าอยู่อย่างยั่งยืน เป็นต้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงความสำเร็จของการเสริมสร้างความเป็นพลเมืองของเทศบาลตำบลอุโมงค์

ต่อมาได้มีการพัฒนาคนภายในชุมชนตำบลอุโมงค์เพื่อยกระดับเป็นพลเมืองอันเป็นปัจจัยในการขับเคลื่อนพัฒนาชุมชนและประเทศชาติโดยจะต้องเพียบพร้อมไปด้วยคุณลักษณะความเป็นพลเมืองประกอบไปด้วย 8 ประการคือ 1) การให้ความสำคัญกับปัญหาของชุมชนท้องถิ่น 2) การมีบทบาทหน้าที่ในการจัดการปัญหา 3) การใช้ความคิดเห็นเรื่องการในการจัดการปัญหา 4) ความซื่อสัตย์สุจริต 5) ความสามัคคี 6) อดทนอดกลั้นต่อความชั่ว 7) ความกล้าและเชื่อมั่นและ 8) ส่งเสริมคนดี

จนกระทั่งในปีพ.ศ 2557 เทศบาลตำบลอุโมงค์ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของการเสริมสร้างความเป็นพลเมืองของประชาชนภายในชุมชนอย่างต่อเนื่องได้มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยอุโมงค์ สร้างพลเมือง ภายใต้การสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ(สสส.) ซึ่งเป็น

หนึ่งในกลไกที่สำคัญในการวางรากฐานของการเสริมสร้างความเป็นพลเมืองให้กับประชาชนทั้งภายในชุมชนตำบลอุโมงค์ และพื้นที่เครือข่าย จากที่กล่าวมาข้างต้นสามารถบอกได้ว่าความเป็นพลเมืองของประชาชนในชุมชนตำบลอุโมงค์นั้นเปรียบได้ว่าเป็นชุมชนพลเมืองต้นแบบ

จากงานวิจัยข้างต้น สามารถสรุปผลการวิจัยได้ว่าประชาชนในชุมชนตำบลอุโมงค์มีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยดังนี้

- 1) ละอายและเกรงกลัวต่อความชั่ว
- 2) ซื่อสัตย์สุจริต
- 3) กล้าและเชื่อมั่น
- 4) ใช้ความคิดเห็นร่วมกันในการจัดการปัญหา
- 5) ส่งเสริมคนดี
- 6) สามัคคี
- 7) ให้ความสำคัญกับปัญหาชุมชนท้องถิ่น
- 8) มีบทบาทหน้าที่ในการจัดการปัญหา สำหรับปัจจัยที่มีผลต่อความเป็นพลเมืองของประชาชน

ซึ่งจากงานวิจัยกรณีศึกษาประชาชนในเขตพื้นที่ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ข้างต้นจะพบว่ามีสอดคล้องกับอัตลักษณ์ที่ได้สรุปไว้ในบทที่ 3 โดยสามารถสรุปได้ดังนี้ จากในเรื่องของละอายและเกรงกลัวต่อความชั่ว และซื่อสัตย์สุจริต จะตรงกับอัตลักษณ์ของพลเมืองในเรื่องของความละเอียดและเกรงกลัวต่อความชั่ว และมุ่งทำความดีร่วมกัน (Common Good) ก็จะทำให้เห็นว่าเมื่อเกิดปัญหาราคาลำไยตกต่ำทุกคนร่วมมือกันในการแก้ปัญหาโดยไม่มีการคดโกงและทำให้ชุมชนสามารถผ่านวิกฤตการณ์นั้นไปได้

ถัดมาในเรื่องของความกล้าและเชื่อมั่น แสดงให้เห็นถึงการภาวะผู้นำพลเมือง (Civic Leadership) ที่ประชาชนในตำบลอุโมงค์ไม่ได้นิ่งดูเฉยที่จะรอรับความช่วยเหลือจากรัฐ แต่คนใช้ชุมชนลุกขึ้นมาที่จะแก้ไขปัญหาไม่ปล่อยให้ไปเป็นไปตามวัฒนธรรมเดิม ๆ ที่ต้องรอรัฐเข้ามาช่วยเหลือ

ในเรื่องของการใช้ความคิดเห็นร่วมกันในการจัดการปัญหา ให้ความสำคัญกับปัญหาชุมชนท้องถิ่น และมีบทบาทหน้าที่ในการจัดการปัญหา สำหรับปัจจัยที่มีผลต่อความเป็นพลเมืองของประชาชน จะแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ในเรื่องของเป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และร่วมแก้ไขปัญหาคือคนในชุมชนออกมามีส่วนร่วมในการหาทางออก

ในช่วงที่ชุมชนได้รับผลกระทบจากราคาลำไยตกต่ำ คือคนในชุมชนไม่ได้มองว่าเป็นเรื่องของรัฐแต่เป็นเรื่องของชุมชนที่ทุกคนต้องออกมาช่วยกันแก้ไขปัญหา

รายงานวิจัยเพื่อศึกษาความเป็นพลเมืองในประเทศไทย (ถวิลวดี บุรีกุล, รัชวดี แสงมเหษณ์, Eugenie Merieau, และ Michael Volpe, 2555) จัดทำขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึง 1) การจัดทำตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่เหมาะสมกับสังคมไทย 2) ศึกษาประเด็นความสำคัญที่แสดงถึงคุณสมบัติของความเป็นพลเมืองในทัศนะของประชาชนชาวไทยและ 3) ศึกษาการมีอยู่ของความเป็นพลเมืองของประชาชนชาวไทย ซึ่งทำการศึกษาโดยการสุ่มตัวอย่างตามความน่าจะเป็นจากชื่อผู้มีสิทธิเลือกตั้งทั่วประเทศจำนวน 1,500 คน โดยเป็นการเก็บข้อมูลระหว่างวันที่ 1 - 15 มิถุนายน 2554 ก่อนการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในวันที่ 3 กรกฎาคม 2554 และระหว่างวันที่ 15 กรกฎาคม - สิงหาคม 2554 หลังการเลือกตั้ง

ซึ่งผลจากงานวิจัยข้างต้นได้ค้นพบว่าคุณสมบัติของการเป็นพลเมืองที่ประชาชนไทย ได้ให้ความสำคัญ 5 อันดับแรกคือ

- 1) การทำงานแบบสุจริต
- 2) การมีความภูมิใจในการเป็นคนไทย
- 3) การมาใช้สิทธิเลือกตั้ง
- 4) การเต็มใจที่จะเสียภาษี
- 5) การปฏิบัติตามกฎหมาย

และพบว่าคนไทยเองมีคุณสมบัติของการเป็นพลเมืองในเรื่องต่อไปนี้ 5 อันดับแรกคือ

- 1) การมีความภูมิใจในการเป็นคนไทย
- 2) การทำงานแบบสุจริต
- 3) การไปใช้สิทธิเลือกตั้ง
- 4) การเต็มใจที่จะเสียภาษี
- 5) การปฏิบัติตามกฎหมาย

และจากการศึกษาของงานวิจัยนี้ยังค้นพบว่า ถ้าหากจัดกลุ่มประชากรแยกตามระดับความสำคัญของคุณสมบัติของความเป็นพลเมือง จะแบ่งได้ 2 กลุ่มคือ

1) พลเมืองที่ให้ความสำคัญกับวิถีวัฒนธรรม ได้แก่การไปใช้สิทธิเลือกตั้ง การเคารพผู้อาวุโส การเสียสละเวลาทำงานเพื่อส่วนรวม การปฏิบัติตามกฎหมาย การปฏิบัติตามหลักศาสนา มีความภูมิใจในการเป็นคนไทย เต็มใจที่จะเสียภาษี และทำงานสุจริต

2) พลเมืองที่ให้ความสำคัญกับความมีอิสรภาพและความก้าวหน้า ได้แก่ ความสามารถเปรียบเทียบนโยบายของพรรคการเมืองและผู้สมัครรับเลือกตั้ง มีความรู้เกี่ยวกับการเมืองการปกครองสามารถวิเคราะห์และแสดงความคิดเห็น สามารถคุยเรื่องการเมืองนานาชาติ เป็นสมาชิกกลุ่ม/สมาคม/สหภาพ/ชมรม เป็นต้น ติดตามการทำงานของนักการเมืองและข้าราชการ บริจาคโลหิต/เงิน/สิ่งของ/แรงงาน และรักษาสิ่งแวดล้อมโดยนำกลับมาใช้ใหม่ ช่วยปลูกต้นไม้ แยกขยะ

และถ้าพิจารณาผลของการวิจัยโดยศึกษาเป็นรายภาคพบว่า ผู้ที่คิดว่าตนเองมีคุณสมบัติความเป็นพลเมืองในด้านวิถีวัฒนธรรมมากที่สุด คือ ผู้ที่อาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รองลงมา คือ ภาคกลาง ในขณะที่ผู้ที่คิดว่าตนเองมีความเป็นพลเมืองในด้านชุมชนมากที่สุด คือ ภาคกลาง ส่วนผู้ที่คิดว่าตนเองเป็นคุณสมบัติของความเป็นพลเมืองด้วยความมีอิสรภาพและก้าวหน้ามากที่สุด คือ ภาคกลางรองลงมา คือ กรุงเทพฯ

จากรายงานวิจัยเพื่อศึกษาความเป็นพลเมืองในประเทศไทยข้างต้นนี้คุณสมบัติของการเป็นพลเมือง หรือจากข้อสรุปของอัตลักษณ์ของพลเมืองจากบทก่อนหน้านี จะพบว่าพลเมืองในประเทศไทยมีอัตลักษณ์ประกอบด้วย 1) มีความภูมิใจที่เป็นคนไทย คือมีความภูมิใจในมาตุภูมิของตนเองคือประเทศไทย ซึ่งจะส่งผลให้ที่อยากจะทำความดีให้กับประเทศ ซึ่งตรงกับเรื่องการมีความภูมิใจในการเป็นคนไทย 2) มีความละเอียดเกรงกลัวต่อความชั่ว และมุ่งทำความดีร่วมกัน (Common good) คือการที่มีความระลึกละอายใจในตัวเองทุกคนที่ละอายที่จะกระทำในสิ่งที่ไม่ดีขัดต่อศีลธรรม ระเบียบ และกฎหมาย ทั้งนี้จะทำให้พลเมืองหันมามุ่งทำความดีร่วมกัน ตรงกับข้อสองเรื่องการทำงานแบบสุจริต 3) เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม คือเริ่มต้นตั้งแต่ที่ตนเองต้องมีความเข้าใจว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ซึ่งการอยู่ในสังคมนั้นไม่สามารถที่จะอยู่ได้เพียงลำพังแต่ผู้เดียว ดังนั้นในการอยู่ร่วมกันในสังคมพลเมืองต้องมีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม โดยอยู่ภายใต้สิทธิและเสรีภาพที่ตนเองมี รวมทั้งเข้าใจถึงสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นว่าเป็นเช่นไร ทั้งนี้ต้องไม่ไปก้าวล่วงสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น และสุดท้ายคือต้องตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ตรงกับการไปใช้สิทธิ์เลือกตั้ง การเต็มใจที่จะเสียภาษี และการปฏิบัติตามกฎหมาย

งานวิจัยเรื่องความเป็นพลเมืองกับการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย (มานิตดา ชาญไชย, 2559) จัดทำขึ้นเพื่อศึกษาความเป็นพลเมืองและเงื่อนไขในการเกิดความเป็นพลเมืองภายใต้บริบทการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย เพื่อศึกษาการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย และความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นพลเมืองกับการบริหารจัดการตนเองของชุมชน และเพื่อศึกษาแนวทางการส่งเสริมให้เกิดความเป็นพลเมืองและการบริหารจัดการตนเองของชุมชนที่เหมาะสมใน

สังคมไทย โดยทำการศึกษาการบริหารจัดการตนเองของ 15 ชุมชนในทุกภาคของประเทศไทย โดยแบ่งเป็น ภาคเหนือ 3 ชุมชน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 3 ชุมชน ภาคตะวันตก ภาคกลาง และภาคตะวันออก 3 ชุมชน ภาคใต้ 3 ชุมชน และกรุงเทพฯและปริมณฑล 3 ชุมชน เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์สรุปกรอบแนวความคิดในเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองภายใต้การบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย รวมทั้งสามารถสร้างข้อสรุปเกี่ยวกับความหมายและคุณลักษณะที่ดีของความเป็นพลเมือง (Civic Virtue)

จากการวิจัยพบว่าคุณลักษณะที่ดีของความเป็นพลเมือง (Civic Virtue) ประกอบด้วยอัตลักษณ์ดังนี้

- 1) ความเข้าใจในสิทธิและหน้าที่ของพลเมือง
- 2) การมีส่วนร่วมในชุมชนหรือสังคม
- 3) การเคารพกฎและกติกาของชุมชนหรือสังคม
- 4) ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน
- 5) การมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น
- 6) การพึ่งตนเองและการพึ่งพากันภายในชุมชน
- 7) การยึดหลักภราดรภาพ
- 8) การมีจิตสำนึกสาธารณะ
- 9) ความมีเหตุผล
- 10) การยึดถือคุณธรรมเพื่อส่วนรวม
- 11) การมีลักษณะของความเป็นผู้นำ
- 12) การรู้จักและเข้าใจตนเอง
- 13) ความกล้าเผชิญหน้ากับปัญหาและความผิดหวัง
- 14) การมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์
- 15) การเปิดใจเรียนรู้สิ่งใหม่

จากกรณีศึกษาทั้ง 4 เรื่อง พบว่าคุณลักษณะของพลเมืองที่ได้นั้นเป็นไปตามคุณลักษณะของพลเมือง ที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 3 ที่ประกอบด้วย

- 1) การเป็นผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษา และความสามารถที่จะมองเห็นและเข้าใจในสังคมของตนและสังคมโลก โดยไม่มีความลำเอียงในการที่จะวิเคราะห์สิ่งที่เกิดขึ้น สามารถเข้าใจระบอบสาเหตุวิธีการแก้ปัญหาได้อย่างชัดเจนตรงประเด็น

2) เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม คือมีความเข้าใจว่าพลเมืองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และไม่ได้อยู่เพียงลำพังแต่เพียงผู้เดียว จะต้องมีความรับผิดชอบตั้งแต่ตนเองปฏิบัติให้ถูกต้องตามสิทธิและเสรีภาพที่มี อย่างเช่นการจ่ายภาษีตามกฎหมาย การปฏิบัติตามกฎหมาย เป็นต้น ถัดมาความรับผิดชอบต่อผู้อื่นคือ เข้าใจสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นว่าเป็นเช่นไร และไม่ไปก้าวล่วงสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น และสุดท้ายความรับผิดชอบต่อสังคม คือตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมกระตือรือร้นที่จะรับผิดชอบ และร่วมแก้ไขปัญหาสังคมโดยเริ่มต้นที่ตนเอง

3) เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม ได้แก่การมีส่วนร่วมในชุมชน ประเทศชาติ ในการที่จะช่วยพัฒนาชุมชน รวมทั้งมีความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของภาครัฐ และเข้าใจแนวทางที่จะบรรลุเป้าหมายร่วมกันคือบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข พลเมืองมีความสุข และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และมีส่วนร่วมเฝ้าระวังปัญหา

4) เคารพความแตกต่าง คือมีความเข้าใจ ยอมรับ และอดทนที่จะเคารพถึงความแตกต่างไม่ว่าจะเป็นในด้านวัฒนธรรม การรับฟังความคิดเห็นที่มีความแตกต่างจากของตนเอง ไม่ใช่มองว่าสิ่งที่คนอื่นเห็นต่างจากตนไปจะเป็นสิ่งที่ผิด

5) เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ คือการยอมรับในเกียรติภูมิของแต่ละคนโดยไม่คำนึงถึงสถานภาพทางสังคม ให้คุณค่าความเป็นคนตามธรรมชาติของมนุษย์

6) เคารพหลักความเสมอภาค คือการเห็นทุกคนเท่าเทียมกันในแนวระนาบ (Horizontal)

7) เคารพสิทธิ เสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม คือการเคารพสิทธิผู้อื่นไม่ใช่สิทธิเสรีภาพของตนเองไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น มีอิสรภาพ (Liberty) และพึ่งพาตนเองได้ (Independent) ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของระบบอุปถัมภ์ และเคารพกติกา เคารพกฎหมายใช้กติกาในการแก้ปัญหา ไม่ใช่กำลังและยอมรับผลของการละเมิดกฎหมาย เพื่อที่จะทำให้ไม่เกิดความขัดแย้ง

บทที่ 5

แนวทางการพัฒนาอัตลักษณ์ของพลเมืองไทย

5.1 แนวทางการพัฒนาโดยหลักพุทธปรัชญา

การวิจัยเรื่องอัตลักษณ์ของพลเมืองสำหรับรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง เป็นการวิจัยเพื่อศึกษาอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยที่จะเข้ามาทำหน้าที่พลเมืองดี ที่จะเข้ามามีบทบาทที่จะสนับสนุนให้เกิดรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองหรือการบริหารภาครัฐโดยประชาชน เป็นการบริหารงานภาครัฐที่เน้นการบริหารเพื่อสร้างพลเมืองรวมถึงการบริหารที่จะเปลี่ยนคนจนหรือคนชั้นล่างให้เข้มแข็งพึ่งตนเองได้ รวมทั้งสนับสนุนส่งเสริม เดิมพลังให้ประชาสังคม ชุมชน และท้องถิ่น ให้โอกาสพลเมืองเข้าร่วมงาน ซึ่งมีลักษณะเป็นการบริหารภายใต้ระบอบ ประชาธิปไตยที่สร้างจากประชาชน ประชาชนปกครองตนเองและเกิดการขับเคลื่อนของประเทศไทยในการบรรลุประโยชน์สาธารณะตามความต้องการของพลเมือง รวมถึงศึกษาผลสำเร็จที่ตามมาของการที่พลเมืองมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนประเทศไทย

รัฐประศาสนศาสตร์ยุคใหม่ได้มีการเปลี่ยนแปลง โดยเน้นการนำพลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น ต่างจากเดิมที่มุ่งเน้นไปที่การศึกษาเกี่ยวกับการบริหารรัฐและข้าราชการ โดยวิวัฒนาการของรัฐประศาสนศาสตร์นี้ ทำให้เห็นว่าบทบาทของพลเมืองในยุคสมัยนี้ไม่เหมือนกับในอดีตที่ผ่านมา ที่เป็นเพียงแค่มนุษย์ในสังคม เป็นประชาชนของแต่ละประเทศ หรือเป็นแค่ราษฎร แต่คนได้เปลี่ยนเป็นพลเมืองที่เข้ามามีส่วนร่วมภายในสังคม ไม่ได้เป็นเพียงแค่ผู้ที่คอยรับคำสั่งจากเบื้องบนหรือจากภาครัฐ แต่เปลี่ยนสถานะเป็น พลเมืองที่ทำหน้าที่ของรัฐบาลที่พึงกระทำ โดยมีได้นั่งเฉยรอให้ผู้ใดมาสั่ง

จากการศึกษาวิจัยแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัย อัตลักษณ์พลเมือง รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง การมีส่วนร่วม ผู้นำและภาวะผู้นำ พุทธปรัชญากับการเป็นพลเมืองดี และคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองในประเทศไทยสามารถสรุปอัตลักษณ์ของพลเมืองดีที่ควรจะมี คือมีคุณธรรม 3 ประการ คือ ด้านการวชิธรรม ด้านสามัคคีธรรม และด้านปัญญาธรรม

ด้านการวชิธรรม หมายถึงการอยู่ร่วมกันต้องมีความเคารพซึ่งกันและกัน คือได้แก่การเคารพบุคคลที่เกี่ยวข้องกัน เคารพกฎระเบียบหรือระเบียบข้อบังคับทางสังคม เคารพสิทธิและ

เสรีภาพของผู้อื่น และการเคารพและเทิดทูนสถาบันหลัก 3 สถาบัน คือชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

ด้านสามัคคีธรรม หมายถึงพฤติกรรมที่แสดงออกของบุคคลที่อยู่รวมกันในสังคมที่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน โดยมีการประสานประโยชน์ของหน่วยงานและองค์กรร่วมกัน มีลักษณะการร่วมคิด ร่วมทำ หรือทำงานเป็นทีมด้วยความเต็มใจเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และตั้งใจปฏิบัติงานนั้นให้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่กำหนด

ด้านปัญญาธรรม หมายถึงการใช้สติปัญญา ใช้เหตุผล และความถูกต้องในการพัฒนาหรือแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยสามารถสังเคราะห์ข้อสังเกตได้ดังนี้

1) การเป็นผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษา และความสามารถในการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา คือการที่พลเมืองได้รับการศึกษาโดยมีความรู้เข้าใจความเข้าใจ จนสามารถที่จะมองเห็นและเข้าใจสังคมที่ตนอยู่และสังคมโลก โดยไม่มีความลำเอียงในการที่จะวิเคราะห์สิ่งที่เกิดขึ้น สามารถเข้าใจระบบสาเหตุ วิธีการแก้ปัญหาได้อย่างชัดเจนตรงประเด็น (ทิพย์พพร ดันตีสุนทร, 2558) การจะเป็นพลเมืองที่ดีหรือมีคุณภาพได้นั้นต้องเป็นผู้ที่สามารถคิดได้อย่างแยกแยะซึ่งอัตลักษณ์ดังกล่าวปรากฏอยู่ในงานการศึกษาของ ทิพย์พพร ดันตีสุนทร(2558) Westhiemer & Kahne (2004) ปริญญา เทวานฤมิตรกุล (2555) อ้างถึงใน สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร สำนักประชาสัมพันธ์ กลุ่มงานผลิตเอกสาร, 2555) วรากรณ์ สามโกเศศ (2554) และพุทธศาสนา กล่าวคือ พลเมืองต้องมีความสามารถในการคิด การพิจารณาโดยแยกแยะ การคิดถูกวิธี ความเข้าใจโดยตลอด เข้าใจมาตั้งแต่ต้น ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งของการเป็นพลเมืองที่ดีเนื่องจากการคิดเป็นพื้นฐานหรือต้นทางสู่การกระทำในทุกด้าน พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับปัญญาเป็นสิ่งที่สำคัญมากที่สุดซึ่งจะทำให้สามารถแก้ปัญหาและหลุดพ้นจากภาวะความทุกข์ต่าง ๆ ได้ ความคิดซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของพลเมืองดีในการก่อให้เกิดการขับเคลื่อนของประเทศไทยไปในทิศทางที่เหมาะสมและถูกต้องเพื่อบรรลุประโยชน์สาธารณะร่วมกันของพลเมือง กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ด้วยวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการมี 10 วิธี พระธรรมปิฎก (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ.ปยุตโต], 2553) อธิบายความหมายของโยนิโสมนสิการ (Critical Reflection) ไว้ดังนี้ ในระบบการศึกษาอบรมโยนิโสมนสิการ เป็นการฝึกใช้ความคิด ให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบรู้จักคิดวิเคราะห์ไม่มองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญหาที่บริสุทธิ์ เป็นอิสระทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่จุดมุ่งหมายของพุทธธรรมอย่างถ่องแท้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง การทำในใจโดยแยกแยะก็คือการคิดเป็นคือคิดถูกต้องตามความเป็นจริงอาศัยการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ และคิดเชื่อมโยงตีความข้อมูลเพื่อนำไปใช้ต่อไป การทำในใจโดยแยกแยะนี้ความหมายอาจแยกเป็นลักษณะต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1) อุบาย มนสิการ แปลว่า คิดพิจารณาโดยอุบาย คือคิดอย่างมีวิธีหรือคิดถูกวิธี หมายถึง ถูกวิธีที่จะเข้าถึงความจริง สอดคล้องเข้าแนวสัจจะทำให้หยั่งรู้สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย

2) ปถมสิการ แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือคิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับได้หรือมีลำดับมีขั้นตอนเล่นไปเป็นแถว เป็นแนว หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผล เป็นต้น ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่ไขว่เวียนคิดพันประเดี๋ยวเรื่องนี้ ที่นี้ เลี้ยวเตลิดออกไปเรื่องนั้น ที่โน้น หรือกระโดดไปกระโดดมา ต่อเป็นขั้นเป็นอันไม่ได้ ทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่จะชักชวนนึกคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง

3) การณมนสิการ แปลว่าคิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดหาผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึง การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยที่สืบทอดกัน พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

4) อุปปาทกมนสิการ แปลว่าคิดให้เกิดผล คือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ เล็งถึงกาคิดอย่างมีเป้าหมาย ท่านหมายถึง การคิดพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลูกเรือให้เกิดความเพียรการรู้จักคิดที่จะทำให้หายหวาดกลัวให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น ลักษณะต่างๆ ของความคิดที่กล่าวมาข้างต้นนั้นพอสรุปได้ว่า คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล และคิดเป็นกุศล

พระธรรมปิฎกยังกล่าวต่อไปว่า ในแง่ของขอบเขต โยนิโสมนสิการ กินความกว้างครอบคลุมตั้งแต่ความคิดในแนวทางของศีลธรรมการคิดตามหลักความดีงามและหลัก ความจริงต่างๆ ที่คนได้ศึกษาหรือรับการอบรมสั่งสอนมา มีความรู้ความเข้าใจดีอยู่แล้ว เช่น คิดในทางที่จะเป็นมิตรคิดรัก คิดปรารถนาดีมีเมตตา คิดที่จะให้หรือช่วยเหลือเกื้อกูล คิดในทางที่จะเข้มแข็ง ทำการจริงจังไม่ย่อท้อ เป็นต้น ซึ่งไม่ต้องใช้ปัญญาลึกซึ้งอะไร ตลอดจนไปจนถึงการคิดแยกแยะองค์ประกอบและสืบสาวหาสาเหตุปัจจัยที่ต้องใช้ ปัญญาละเอียดประณีต เนื่องด้วยโยนิโสมนสิการ มีขอบเขตกว้างขวางอย่างนี้ ปกติชนทุกคนสามารถใช้โยนิโสมนสิการได้ แต่ถ้ามองในแง่หน้าที่ โยนิโสมนสิการก็คือ ความคิดที่สกัดอวิชชาตัณหา หรือการคิดเพื่อสกัดตัดหน้าอวิชชาและตัณหา ลักษณะของความคิดตามอวิชชาตัณหาเป็นดังต่อไปนี้

1) เมื่ออวิชชาเป็นตัวเด่น ความคิดมีลักษณะติดตันววนอยู่ที่แห่งหนึ่งตอนหนึ่ง อย่างพรำมัวขาดความ สัมพันธ์ไม่รู้ทางไป หรือไม่ก็พุ่งซ่านสับสนไม่เป็นระเบียบ ปรุงแต่งอย่างไร เหตุผล เช่นภาพในความคิดของคนหวาดกลัว

2) เมื่อตัณหาเป็นตัวเด่น ความคิดมีลักษณะ โน้มเอียงไปตามความยินดียินร้าย ความชอบใจไม่ชอบใจ หรือความจิตใจซัดใจ ติดพันครุ่นอยู่กับสิ่งหรือเรื่องที่ชอบหรือชังนั้นและ

ปรุ่่งแต่งความคิดไปตาม ความชอบความช้งของตน อย่งไรก็ตาม เมื่อพูดลึกลงไปอีกในด้านสภาวะ อวิชาเป็นฐานก่อตัวของตณหาและตณหาเป็นตัว เสริมกำลังให้แก่อวิชา ดั่งนั้น ถ้าจะกำจัดความ ชั่วร้ายให้สิ้นเชิงก็จะต้องกำจัดให้ถึงอวิชา วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ

ซึ่ง วรรณา สุติวิจิตร (2541) ได้ประมวลตัวอย่างมาประกอบเข้ากับวิธีคิดแต่ละวิธี ของพระธรรมปิฎก [ป. อ. ปยุตโต] เพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น ดังนี้

1) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คิดแบบสอบสวน หรือตั้งคำถาม คือ การพิจารณา ปรากฎการณ์ที่เป็นผลให้รู้จักสภาวะที่เป็นจริง หรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไขด้วยการค้นหา สาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา โดยพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล อาจ เรียกว่า วิธีคิดแบบอทัปปัจจยตา หรือคิดตามหลักปฎิจจสมุปบาท กล่าวคือ คิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดขึ้นพร้อม เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ

2) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ เป็นวิธีคิดแบบจำแนกแยกแยะองค์รวมของ สรรพสิ่งออกเป็นองค์ประกอบย่อย ๆ หรือคิดวิเคราะห์และจัดหมวดหมู่หรือกระจายเนื้อหา เป็นการ คิดที่มุ่งให้มองและให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันเองอีกแบบหนึ่งในทางธรรม มักใช้ พิจารณาเพื่อให้เห็นความไม่มีแก่นสารหรือความไม่เป็นตัวเป็นตนที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย

3) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองอย่างรู้เท่าทัน ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ ตามธรรมดาของมันเอง รู้ว่าอะไรจริง อะไร เท็จ รู้ว่าเป็นธรรมดา รู้ว่ามันเป็นเช่นนั้นเอง ที่ปรากฏการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้น มีสาเหตุจากอะไร ทำให้ เกิดผลอย่างไร จึงเป็นเรื่องธรรมดาที่รู้แล้ว ผู้ที่ใช้วิธีคิดแบบนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นผู้ชำนาญการหรือ เชี่ยวชาญได้ สามารถเป็นที่ปรึกษาให้กับผู้อื่น ๆ ได้ เป็นมองอย่างรู้เท่าทันความเป็น ไปของสิ่ง ทั้งหลาย จะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย ธรรมดาที่ว่ามัน ได้แก่อการที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดจาก ปัจจัยปรุ่่งแต่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไป ไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ไม่ยั่งยืน ไม่คงอยู่ตลอดไปเป็น อนิจจัง ปัจจัยทั้งหลายทั้งฝ่ายในและภายนอกทุกอย่างต่างก็เกิดดับเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลาเสมอ เหมือนกัน เมื่อเข้ามาสัมพันธ์กันจึงเกิดความขัดแย้ง ทำให้สิ่งเหล่านั้นมีสภาวะถูกบีบคั้นกดดัน ไม่ อาจคงอยู่ในสภาพเดิมได้ จะต้องมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง เป็นทุกข์ ในเมื่อต้องเป็นไปตามเหตุ ปัจจัยมันก็ไม่อาจเป็นของของใคร เช่นเดียวกับที่ไม่อาจเป็นตัวตนของมันเอง และไม่อาจมีอยู่โดยตัว ของมันเองมันไม่อาจเป็นไปตามความปรารถนาของใคร ไม่มีใครคิดอยากบังคับมันได้ ไม่มีใครเป็น เจ้าของครอบครองมันได้จริง เพราะมันเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่เป็นไปตามใจอยากของใคร เป็น อนัตตา รวมความว่า รู้เท่าทันว่าสิ่งทั้งหลายเป็นธรรมชาติ มีลักษณะความเป็น ไปโดยทั่วไปเสมอ

เหมือนกันตามธรรมชาติของมัน ในฐานะที่เป็นของปรุงแต่งเกิดจากเหตุปัจจัยและขึ้นต่อเหตุปัจจัยทั้งหลายเช่นเดียวกัน

4) วิธีคิดแบบแก้ปัญห (แบบอริยสัจ) มีลักษณะทั่วไป 2 ประการ คือ

4.1) เป็นวิธีคิดตามเหตุและผล หรือเป็นไปตามเหตุและผล สืบสาวจากผลไปสาเหตุแล้วแก้ไข มีลักษณะทั่วไป 2 ประการคือ

คู่ที่ 1 : ทุกข์เป็นผล เป็นตัวปัญหา เป็นสถานการณ์ที่ประสบซึ่งไม่ต้องการสมุทัยเป็นเหตุ เป็นที่มาของปัญหา เป็นจุดที่จะต้องกำจัดหรือแก้ไข จึงจะพ้นจากปัญหาได้

คู่ที่ 2 : นิโรธเป็นผล เป็นภาวะสิ้นปัญหา เป็นจุดหมายซึ่งต้องการจะเข้าถึงมรรคเป็นเหตุ เป็นวิธีการ เป็นข้อปฏิบัติที่ต้องกระทำในการแก้ไขสาเหตุ เพื่อบรรลุผล หมายถึงภาวะสิ้นปัญหาอันได้แก่ความดับทุกข์

4.2) เป็นวิธีคิดที่ตรงจุด ตรงเรื่อง ตรงไปตรงมามุ่งตรงต่อสิ่งที่จะต้องทำต้องปฏิบัติต้องเกี่ยวข้องของชีวิต ใช้แก้ปัญห ไม่ฟุ้งซ่านออกไปในเรื่องฟุ้งเฟ้อ บาลิที่ฟุ้งอ้างในข้อนี้มีความดังนี้ ภิกษุณัณยอมมณสิการ โดยแยกคาย (โยนิโสมนสิการ) ว่า ทุกข์คือดังนี้ ย่อมมณสิการโดยแยกคายว่า ความดับแห่งทุกข์คือดังนี้ ย่อมมณสิการโดยแยกคายว่า ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์คือดังนี้ เมื่อเธอมนสิการโดยแยกคายอยู่อย่างนี้ สังโยชน์ 3 อย่างคือ สักกายทิฎฐิ วิจิกิจฉา และลิตัพพตปรามาส ย่อมถูกละเสียได้

หลักการหรือสาระสำคัญของวิธีคิดแบบอริยสัจก็คือ การเริ่มต้นจากปัญหาหรือความทุกข์ที่ประสบ โดยกำหนดรู้ ว่าความเข้าใจกับปัญหาคือความทุกข์นั้นให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข ในเวลาเดียวกันกำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่ และเป็นไปได้ได้อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหาโดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้ นั้น ในการคิดตามวิธีนี้ จะต้องตระหนักถึงกิจหรือหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่ออริยสัจแต่ละข้ออย่างถูกต้องด้วย เพื่อให้มองเห็นเค้าความในเรื่องนี้ โดยมีหลักอริยสัจและวิธีปฏิบัติโดยย่อดังนี้

ขั้นที่ 1 ทุกข์ คือสภาพปัญหา ความขัดข้อง ติดขัด กดดัน บีบคั้น พกพร่อง ที่เกิดมีแก่ชีวิตหรือที่คนได้ประสบ ซึ่งเมื่อว่าอย่างกว้างที่สุดก็คือภาวะที่สังขารหรือนามรูปหรือจันท์ 5 หรือโลกและชีวิตตกอยู่ในอำนาจของกฎธรรมชาติ เป็นของไม่เที่ยงแท้คงที่ ถูกเหตุปัจจัยต่าง ๆ กดดันบีบคั้นและขึ้นต่อเหตุปัจจัย ไม่มีตัวตนที่จะอยู่ในอำนาจครอบครองบังคับได้จริงนั่นเอง สำหรับทุกข์นี้เรามีหน้าที่เพียงกำหนดรู้ คือทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตให้ชัด เหมือนอย่างแพทย์กำหนดรู้หรือตรวจให้รู้ว่าเป็นอาการของโรคอะไร เป็นที่ไหน หน้าที่นี้เรียกว่า ปริณญา เราไม่มีหน้าที่เอาทุกข์มาครุ่นคิดมาแบกไว้หรือคิดขัดเคืองเป็นปฏิปักษ์กับความทุกข์หรือหวังกังวลอยากหายทุกข์

ขั้นที่ 2 สมุทัย คือเหตุเกิดแห่งทุกข์ หรือสาเหตุของปัญหา ได้แก่เหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้าสัมพันธ์ขัดแย้งส่งผลสืบทอดกันมาจนปรากฏเป็นสภาพบีบคั้น กดดัน คับข้อง ติดขัด อึดอัด บกพร่อง ในรูปต่าง ๆ แปรลก ๆ กันไป อันจะต้องค้นหาให้พบ แล้วกำจัดหรือละเสีย ตัวเหตุแกนกลางที่ยืนพื้นหรือยืนโรงกำกับชีวิตอยู่ควบคู่กับความทุกข์พื้นฐานของมนุษย์ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ คือการสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัยตามหลักปฏิจาสมุปบาท เมื่อประสบทุกข์หรือปัญหาจำเพาะแต่ละกรณีก็ต้องพิจารณาสืบสาวหาสาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ใช้ วิธีคิดแบบที่ 1 ถ้าเป็นปัญหาเกี่ยวกับปัจจัยด้านมนุษย์ ที่พืงนำเอาตัวเหตุแกนกลางหรือเหตุยืนโรงมาพิจารณาร่วมกับเหตุปัจจัยเฉพาะกรณีด้วย เมื่อสืบค้นวิเคราะห์และวินิจฉัยจบมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องกำจัด หรือแก้ไขได้แล้ว ก็เป็นอันเสร็จสิ้นการคิดขั้นที่สอง

ขั้นที่ 3 นิโรธ คือความดับทุกข์ ความพ้นทุกข์ ภาวะไร้ทุกข์ ภาวะพ้นปัญหา หหมดหรือปราศจากปัญหา เป็นจุดหมายที่ต้องการ ซึ่งเรามีหน้าที่ สัจฉิกิริยา หรือประจักษ์แจ้ง ทำให้เป็นจริง ทำให้สำเร็จ หรือบรรลุถึง ในขั้นนี้จะต้องกำหนดได้ว่าจุดหมายที่ต้องการคืออะไร การที่ปฏิบัติอยู่นี้หรือจะปฏิบัติเพื่ออะไร จะทำกันไปในไหน จุดหมายนั้นเป็นไปได้หรือไม่ เป็นไปได้ได้อย่างไร มีหลักการในการเข้าถึงอย่างไร มีจุดหมายรอง หรือจุดหมายลดหลั่นแบ่งเป็นขั้นตอนในระหว่างได้อย่างไรบ้าง

ขั้นที่ 4 มรรค คือ ทางดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือวิธีแก้ไขปัญหา ได้แก่วิธีการและรายละเอียดสิ่งที่จะต้องปฏิบัติเพื่อกำจัดเหตุปัจจัยของปัญหา ให้เข้าถึงจุดหมายที่ต้องการ ซึ่งเรามีหน้าที่ ภาวนา คือปฏิบัติหรือลงมือทำ สิ่งที่ทำในขั้นของความคิด ก็คือ กำหนดวางวิธีการ แผนการและรายการสิ่งที่จะต้องทำ ซึ่งจะช่วยให้แก้ไขสาเหตุของปัญหาได้สำเร็จโดยสอดคล้องกับจุดหมายที่ต้องการ

5) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย เมื่อรู้ว่าหลักการเป็นอย่างไร ความมุ่งหมายเป็นอย่างไร ก็ทำให้ถูกต้องตามหลักการและจุดมุ่งหมายนั้น

6) วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เน้นการยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้น ๆ เป็นอยู่ทุกแง่ทุกด้าน ทั้งด้านดีด้านเสีย และเป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องกับการปฏิบัติมาก เช่นบอกว่าก่อนจะแก้ปัญหาคงต้องเข้าใจปัญหาให้ชัดเจน และรู้ที่ไปให้ดีกว่าก่อน หรือก่อนจะละจากสิ่งหนึ่งไปหาอีกสิ่งหนึ่ง ต้องรู้จักทั้งสองฝ่ายดีพอที่จะให้เห็นได้ว่าการละและไปหา นั้น หรือการทิ้งอย่างหนึ่งไปเอาอีกอย่างหนึ่งนั้น เป็นการกระทำที่รอบคอบสมควรและดีจริงการคิดแบบนี้มีลักษณะที่พืงย้า 2 ประการ

6.1) การที่จะเชื่อว่ามองเห็นตามเป็นจริงนั้น จะต้องมองเห็นทั้งด้านดี ด้านเสีย หรือทั้งคุณและโทษของสิ่งนี้ ๆ ไม่ใช่มองแต่ด้านดีหรือคุณอย่างเดียว และไม่ใช่เห็นแต่โทษหรือด้านเสียอย่างเดียว เช่น ที่เชื่อว่ามองเห็นตามเป็นจริง คือรู้ทั้งคุณและโทษของกาม

6.2) เมื่อจะแก้ปัญหา ปฏิบัติ หรือดำเนินมรรควิธีออกไปจากภาวะที่ไม่พึงประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เพียงรู้คุณโทษ ข้อดีข้อเสีย ของสิ่งที่เป็นปัญหาหรือภาวะที่ไม่ต้องการเท่านั้น ยังไม่เพียงพอจะต้องมองเห็นทางออก มองเห็นจุดหมาย และรู้ว่าจุดหมายหรือ;จะไปนั้น คืออะไร คืออย่างไร ดีกว่าและพ้นจากข้อบกพร่อง จุดอ่อน โทษ ส่วนเสียของสิ่งหรือภาวะที่เป็นปัญหาอยู่หรือไม่ อย่างไร ไม่ต้องขึ้นต่อคุณโทษ ข้อดีข้อเสียแบบเก่าอีกต่อไปจริงหรือไม่ จุดหมายหรือที่ไปหรือภาวะปลอดปัญหาเช่นนั้นมิได้อยู่จริงหรือเป็นไปได้อย่างไร ไม่พึงผลิผลตามละทิ้งสิ่งที่คิดว่าเป็นปัญหาหรือผลิผลตามปฏิบัติ เช่น พระพุทธเจ้าทั้งที่ทรงทราบแจ่มแจ้งว่ากามมีข้อเสีย มีโทษมากมาย แต่ถ้ายังไม่ทรงเห็นนิสสรณะแห่งกามก็ไม่ทรงยืนยันว่าจะไม่เวียนกลับมาหากามอีก

7) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม เป็นวิธีคิดที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับความ ต้องการ และการประเมินค่าของบุคคลหรือ การพิจารณาเกี่ยวกับปฏิเสวนาคือการใช้สอยหรือ บริโภค เป็นวิธีคิดแบบสลัดหรือบรรเทาต้นเหตุ เป็นขั้นฝึกหัดขัดเกลากิเลสหรือทางไม่ให้กิเลสเข้ามา ครอบงำจิตใจแล้วชักจูงพฤติกรรมต่อ ๆ ไป วิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวัน เพราะเกี่ยวข้องกับ การบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 และวัสดุอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่าง ๆ มีหลักการโดยย่อว่า คนเรา เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ เพราะเรามีความต้องการและเห็นว่าสิ่งนั้น ๆ จะสนองความต้องการของ เราได้สิ่งใดสามารถสนองความต้องการของเราได้ สิ่งนั้น มีคุณค่าแก่เรา หรือที่เรานิยมเรียกว่ามันมี ประโยชน์คุณค่านี้จำแนกได้เป็น 2 ประเภท ตามชนิดของความต้องการ คือ

7.1) คุณค่าแท้ หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลาย ในแง่ที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง หรือที่มนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหาของตนเพื่อความดำรง ความดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิตหรือเพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น คุณค่านี้อาศัยปัญญาเป็น เครื่องตีค่าหรือวัดราคา จะเรียกว่าคุณค่าที่สนองปัญญาก็ได้ เช่น อาหารมีคุณค่าอยู่ที่ประโยชน์ สำหรับหล่อเลี้ยงร่างกาย ให้ดำรง ชีวิตอยู่ได้ มีสุขภาพดี เป็นอยู่ผาสุก มีกำลังเกื้อกูลแก่การบำเพ็ญ กิจหน้าที่ รถยนต์ช่วยให้เดินทางได้รวดเร็ว เกื้อกูลแก่การปฏิบัติหน้าที่การงาน ความเป็นอยู่ การ บำเพ็ญประโยชน์สุข ควรมุ่งเอาความสะดวก ปลอดภัย แข็งแรง ทนทาน เป็นต้น

7.2) คุณค่าพอกเสริม หรือ คุณค่าเทียม หมายถึงความหมาย คุณค่า หรือ ประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์พอกพูนให้แก่สิ่งนั้น เพื่อปรนเปรอการเสพสรวลเวทนา หรือเพื่อ เสริมราคาเสริมขยายความ มั่นคงยิ่งใหญ่ของตัวตนที่ยึดถือไว้ คุณค่านี้อาศัยตัณหาเป็นเครื่องตีค่า หรือวัดราคา จะเรียกว่าคุณค่าสนอง ตัณหาก็คือได้ เช่น อาหารมีคุณค่าอยู่ที่ความเอร็ดอร่อย เสริมความ

สนุกสนาน เป็นเครื่องแสดงฐานะความโก้หรือหารา รยนต์เป็นเครื่องวัดฐานะ แสดงความโก้ความมั่งมี มุ่งเอาความสวยงามและความเด่น เป็นต้น

8) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม ใช้พิจารณาในการเข้าเกี่ยวข้องกับปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ทั่ว ๆ ไป ไม่ว่าจะเป็นการบริโภค ใช้สอย การซื้อหา หรือการครอบครอง โดยส่งให้เข้าใจและเลือกเสพคุณค่าแท้ที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริง เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและผู้อื่น คุณค่าแท้นั้นนอกจากจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริงแล้ว ยังเกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงามของกุศลธรรมเช่นความมีสติ เป็นต้น ทำให้พ้นจากความเป็นทาสของวัตถุ เพราะเป็นการเกี่ยวข้องกับด้วยปัญญา และมีขอบเขตอันเหมาะสม มีความพอเหมาะพอดี ต่างจากคุณค่าพอกเสริมด้วยตัณหา ซึ่งไม่ค่อยเกื้อกูลแก่ชีวิต บางที่เป็นอันตรายแก่ชีวิต ทำให้กุศลธรรม เช่น ความโลภ ความมัวเมา ความริษยา มานะ ทิฎฐิ ตลอดจนการยกตนข่มผู้อื่นเจริญขึ้น ไม่มีขอบเขต และเป็นไปเพื่อการแก่งแย่งเบียดเบียน

ทั้งแปดวิธีคิดแบบปลูกเร้าคุณธรรม เป็นวิธีคิดที่รู้จักนำเอาประสบการณ์ที่ผ่านพบ มาคิดปรุงแต่งไปในทางที่ดีงาม เป็นประโยชน์เป็นกุศล ทำให้มีทัศนคติที่ดีต่อบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม มีจิตใจที่สะอาดผ่องแผ้ว แล้วแสดงออกเป็นพฤติกรรมในทางสร้างสรรค์ต่อไปอาจเรียกง่าย ๆ ว่า วิธีคิดแบบเร้ากุศล หรือคิดแบบกุศลภาวนา เป็นวิธีคิดในแนวสัจจกัณฑ์หรือบรรเทาและขัดเกาตัณหา จึงจัดได้ว่าเป็นข้อปฏิบัติระดับต้น ๆ สำหรับส่งเสริมความเจริญงอกงามแห่งกุศลธรรม และสร้างเสริมสัมมาทิฎฐิที่เป็นโลกิยะ

หลักการทั่วไปของวิธีคิดแบบอุบายปลูกเร้าคุณธรรม มีอยู่ว่า ประสบการณ์คือสิ่งที่ได้ประสบหรือได้รับอย่างเดียวกันบุคคลผู้ประสบหรือรับรู้ต่างกัน อาจมองเห็นและคิดนึกปรุงแต่งไปคนละอย่าง สุดแต่โครงสร้างแนวทาง ความเคยชินต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องปรุงของจิตคือสังขารที่ผู้นั้นได้สั่งสมไว้ หรือสุดแต่การทำใจในขณะนั้น ๆ ของอย่างเดียวกัน หรืออาการกิริยาเดียวกัน คนหนึ่งมองเห็นแล้ว คิดปรุงแต่งไปในทางดีงาม เป็นประโยชน์ เป็นกุศล แต่อีกหนึ่งเห็นแล้ว คิดปรุงแต่งไปในทางไม่ดีไม่งาม เป็นโทษ เป็นอกุศล แม้แต่บุคคลคนเดียวกัน มองเห็นของอย่างเดียวกัน หรือประสบอารมณ์อย่างเดียวกัน แต่ต่างขณะ ต่างเวลา ก็อาจคิดเห็นปรุงแต่งต่างออกไปครั้งละอย่างคราวหนึ่งร้าย คราวหนึ่งดี ทั้งนี้โดยเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้ว การทำใจที่ช่วยตั้งต้นและชักนำความคิดให้เดินไปในทางที่ดีงามและเป็นประโยชน์เรียกว่าเป็นวิธีคิดแบบอุบายปลูกเร้าคุณธรรม หรือโยนิโสมนสิการแบบเร้ากุศลในที่นี้ โยนิโสมนสิการแบบเร้ากุศลนี้ มีความสำคัญทั้งในแง่ที่ทำให้เกิดความคิดและการกระทำที่ดีงามเป็นประโยชน์ในขณะนั้น ๆ และในแง่ที่ช่วยแก้ไขนิสัยความเคยชินร้าย ๆ ของจิตที่ได้สั่งสมไว้แต่เดิม พร้อมกับสร้างนิสัยความเคยชินใหม่ ๆ ที่ดีงามให้แก่จิตไปในเวลาเดียวกันด้วย ในทางตรงข้ามหากปราศจากอุบายแก้ไขเช่นนี้ ความคิดและการกระทำของ

บุคคลก็จะถูกชักนำให้เดินไปตามแรงชักจูงของความเคยชินเก่า ๆ ที่ได้สั่งสมไว้เดิมเพียงอย่างเดียว และช่วยเสริมความเคยชินอย่างนั้นให้มีกำลังแรงมากยิ่งขึ้นเรื่อยไป แม้ในพระไตรปิฎก ก็มีตัวอย่างง่าย ๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงบ่อย ๆ คือ เหตุปรารถนาหรือเรื่องราวกรณีอย่างเดียวกัน คิดมองไปอย่างหนึ่ง ทำให้เกียจคร้าน คิดมองไปอีกอย่างหนึ่ง ทำให้เกิดความเพียรพยายาม ดังความในพระสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรื่องของผู้เกียจคร้าน (กุสิดัตถ) 8 อย่างเหล่านี้ 8 อย่างคืออะไร”

1) ภิกษุมิงานที่จะต้องทำ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เรามีงานที่จักต้องทำ เมื่อเราทำงานร่างกายก็จะเหน็ดเหนื่อย อย่างกระนั้นเลย เรานอน (เอาแรง) เสียก่อนเถิด คิดดังนี้แล้ว เธอก็นอนเสีย ไม่เริ่มระดมความเพียร เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อเข้าถึงธรรมที่ยังไม่เข้าถึง เพื่อประจักษ์แจ้งธรรมที่ยังไม่ประจักษ์แจ้ง...

2) อีกประการหนึ่ง ภิกษุทำงานเสร็จแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราได้ทำงานเสร็จแล้ว และเมื่อเราทำงาน ร่างกายก็เหน็ดเหนื่อยแล้ว อย่างกระนั้นเลย เราจะนอน (พัก) ละ คิดดังนี้แล้วเธอก็นอนเสีย...

3) อีกประการหนึ่ง ภิกษุจะต้องเดินทาง เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราจักต้องเดินทาง เมื่อเราเดินทางร่างกายก็จะเหน็ดเหนื่อย อย่างกระนั้นเลย เรานอน (เอาแรง) เสียก่อนเถิด คิดดังนี้แล้วเธอก็นอนเสีย...

4) อีกประการหนึ่ง ภิกษุเดินทางเสร็จแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราได้เดินทางเสร็จแล้ว และเมื่อเราเดินทาง ร่างกายก็เหน็ดเหนื่อยแล้ว อย่างกระนั้นเลย เราจะนอน (พัก) ละ; คิดดังนี้แล้วเธอก็นอนเสีย....

5) อีกประการหนึ่ง ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือตามชุมชน ไม่ได้โภชนะหมองหรือ ประณีตเต็มตามต้องการ เธอมีความคิดว่า เราเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือตามชุมชน ไม่ได้โภชนะอย่างหมองหรือประณีตเต็มตามต้องการ ร่างกายของเราก็เหน็ดเหนื่อย ไม่เหมาะแก่งาน อย่างกระนั้นเลย เราจะนอน (พัก) ละ คิดดังนี้แล้ว เธอก็นอนเสีย...

6) อีกประการหนึ่ง ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านตามชุมชน ได้โภชนะอย่างหมองหรือประณีตเต็มตามต้องการ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือตามชุมชน ได้โภชนะอย่างหมองหรือประณีตเต็มตามต้องการแล้ว ร่างกายของเราก็หนักอึ้ง ไม่เหมาะแก่งาน เป็นเหมือนดั่งถั่วหมัก อย่างกระนั้นเลย เรานอนเสียเถิด คิดดังนี้แล้ว เธอก็นอนเสีย..

7) อีกประการหนึ่ง ภิกษุเกิดมีอาพาธเล็กๆ น้อยๆ เธอมีความคิดดังนี้ว่า เราเกิดมีอาพาธเล็กน้อยขึ้นแล้ว มีเหตุผลสมควรที่จะนอน ได้ อย่างกระนั้นเลย เรานอนพักเสียเถิด คิดดังนี้แล้ว เธอก็นอนเสีย

8) อีกประการหนึ่ง ภิกษุหายป่วย พ้นจากไข้ไม่นาน เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราหายป่วย พ้นจากไข้ยังไม่นาน ร่างกายของเรายังอ่อนแอ ไม่เหมาะแก่งาน อย่างกระนั้นเลย เรานอนเสียเถิด คิดดังนี้แล้ว เธอก็นอนเสีย....

กรณีเดียวกันทั้งหมดนี้ คิดอีกอย่างหนึ่ง กลับทำให้เริ่มระดมความเพียร ท่านเรียกว่า เรื่องที่จะเริ่มระดมเพียร (อาร์พภวัตถุ) แสดงไว้ 8 ข้อเหมือนกัน ใจความดังนี้

1) (กรณีที่จะต้องทำงาน)...ภิกษุคิดว่า เรามีงานที่จะต้องทำ และขณะเมื่อเราทำงาน การมนสิการ คำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย ก็จะไม่ได้ง่าย อย่างกระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเสียก่อนเถิด เพื่อจะได้บรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อเข้าถึงธรรมที่ยังไม่เข้าถึง เพื่อประจักษ์แจ้งธรรมที่ยังไม่ประจักษ์แจ้ง คิดดังนี้แล้ว ภิกษุนั้น ก็จึงเริ่มระดมความเพียร...

2) (กรณีที่ทำงานเสร็จแล้ว)...ภิกษุคิดว่า เราได้ทำงานเสร็จแล้ว ก็แลขณะเมื่อทำงานเรามีความสามารถมนสิการคำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย อย่างกระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเถิด...

3) (กรณีที่จะต้องเดินทาง)...ภิกษุคิดว่า เราจักต้องเดินทาง แลขณะเมื่อเราเดินทาง การมนสิการ คำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย ก็จะไม่ได้ง่าย อย่างกระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเสียก่อนเถิด

4) (กรณีที่เดินทางเสร็จแล้ว)...ภิกษุคิดว่า เราได้เดินทางเสร็จแล้ว ก็แลขณะเมื่อเดินทาง เรามีความสามารถมนสิการคำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย อย่างกระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเถิด...

5) (กรณีเที่ยวบิณฑบาตไม่ได้อาหารเต็มตามต้องการ)...ภิกษุคิดว่า เราเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือตามนิคม ไม่ได้โภชนะอย่างหมองหรือประณีตเต็มตามต้องการ ร่างกายของเราก็คล่องเบาเหมาะแก่งาน กระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเถิด...

6) (กรณีเที่ยวบิณฑบาตได้อาหารเต็มตามต้องการ)...ภิกษุคิดว่า เราเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือตามชุมชน ได้โภชนะอย่างหมองหรืออย่างประณีตเต็มตามต้องการแล้ว ร่างกายของเรากล่องเบาเหมาะแก่งาน อย่างกระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเถิด...

7) (กรณีเกิดมีอาพาธเล็กน้อย)...ภิกษุคิดว่า เราเกิดมีอาพาธเล็ก ๆ น้อย ๆ ขึ้นแล้ว มีทางเป็นไปได้ที่อาพาธของเราจะหนักเพิ่มขึ้น อย่างกระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเสียก่อนเถิด...

8) (กรณีหายป่วย)...ภิกษุคิดว่า เราหายป่วย ยังพ้นจากไข้ไม่นาน มีทางเป็นไปได้ที่อาพาธอาจหวนกลับเป็นใหม่อีก อย่างกระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเสียก่อนเถิด...

ในกรณีที่ความคิดอกุศลเกิดขึ้นแล้ว ท่านก็แนะนำวิธีแก้ไขไว้ และวิธีแก้ไขนั้นส่วนมากก็ใช้วิธีโยนิโสมนสิการแบบเร้ากุศลนั่นเองดังตัวอย่างในวิตักกัตถฐาน พระพุทธเจ้าทรงแนะนำหลักทั่วไปในการแก้ความคิดอกุศลไว้ 5 ชั้น มีใจความว่า ถ้าความคิดความดำริที่เป็นบาปเป็นอกุศล ประกอบด้วยฉันทะ หรือโทสะ หรือโมหะก็ตาม เกิดขึ้นอาจแก้ไขได้ดังนี้

1) มนสิการคือคิดนึกใส่ใจถึงสิ่งอื่นที่ดีงามเป็นกุศล หรือหาเอาสิ่งอื่นที่ดีงามมาคิดนึกใส่ใจแทน ถ้าปฏิบัติอย่างนี้แล้ว ยังไม่หาย

2) ถึงพิจารณาโทษของความคิดที่เป็นอกุศลเหล่านั้นว่า ไม่ดีไม่งาม ก่อผลร้าย นำความทุกข์มาให้อย่างไร ๆ ถ้ายังไม่หาย

3) พึงใช้วิธีต่อไปคือ ไม่คิดถึงไม่ใส่ใจถึงความคิดชั่วร้ายที่เป็นอกุศลนั้นเลย เหมือนคนไม่อยากจะเห็นรูปอะไรที่อยู่ต่อตา ก็หลับตาเสีย หรือหันไปมองทางอื่น ถ้ายังไม่หาย

4) พึงพิจารณาสังขารสังฐานของความคิดเหล่านั้น คือจับเอาความคิดนั้นมาเป็นสิ่งสำหรับศึกษาค้นคว้าในแง่ที่เป็นความรู้ ไม่ใช่เรื่องของตัวตน ว่าความคิดนั้นเป็นอย่างไร เกิดจากมูลเหตุปัจจัยอะไร; ถ้ายังไม่หาย

5) พึงขบฟัน เอาลิ้นคุนเพดาน อธิษฐานจิต คือตั้งใจแน่วแน่เด็ดเดี่ยว ข่มใจระงับความคิดนั้นเสีย ท่านแนะนำวิธีปฏิบัติสำหรับแก้ไขความคิดอกุศลเฉพาะอย่างไว้ เช่น แห่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำวิธีแก้ไขกำจัดความอาฆาตไว้ว่า อาฆาตเกิดขึ้นต่อบุคคลใด พึงเจริญเมตตาต่อบุคคลนั้น พึงเจริญกรุณา พึงเจริญอุเบกขาต่อบุคคลนั้น หรือพึงไม่คิดถึงไม่ใส่ใจถึงบุคคลนั้น หรือตั้งความคิดต่อบุคคลนั้น ตามหลักความที่แต่ละคนมีกรรมเป็นของตน ว่าท่านผู้นี้มีกรรมเป็นของตนเป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นที่กำเนิด เป็นพวกพ้อง เป็นที่พึ่งพำนัก เขาทำกรรมใดดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ก็จับเป็นทายาทของกรรมนั้น (wunjun, 2015)

อนึ่ง พระสารีบุตรได้แนะนำวิธีแก้ไขกำจัดอาฆาตคือความอึดอัดขัดใจแค้นเคืองไว้ อีก 5 อย่าง โดยให้เข้าใจความจริงเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างบุคคลว่า

บางคนความประพฤติทางกายไม่เรียบร้อยหมดจด แต่ความประพฤติทางวาจาเรียบร้อยหมดจดก็มี

บางคนความประพฤติทางวาจาไม่เรียบร้อยหมดจด แต่ความประพฤติทางการเรียบร้อยหมดจดดีก็มี

บางคนความประพฤติทางการก็ไม่เรียบร้อยหมดจด ความประพฤติทางวาจาก็ไม่เรียบร้อยหมดจด แต่ทางใจปลอดโปร่งผ่องใสดีงานเป็นครั้งคราว

คนบางคนความประพฤติทางกายก็ไม่เรียบร้อยหมดจด ความประพฤติทางวาจาก็ไม่เรียบร้อยหมดจด ใจก็ไม่ได้ช่องโอกาสดีงามผ่องใสเป็นครั้งคราวเลย

บางคนความประพฤติทางกายก็เรียบร้อยหมดจดดี ความประพฤติทางวาจาก็เรียบร้อยหมดจดดี ใจก็ตั้งงามส่องใสได้เรื่อย ๆ

จากข้อความข้างต้นสามารถอธิบายได้ดังนี้

1) สำหรับคนที่เสียด้านความประพฤติอาการกิริยาทางกาย แต่ความประพฤติการแสดงออกทางวาจาเรียบร้อยดี ในเวลาที่จะแก้ไขกำจัดอาชวาทนั้น ไม่เพียงมนสิการคือใส่ใจพิจารณาคิดถึงความประพฤติไม่ดีทางกายของเขา เพียงมนสิการเฉพาะแต่ความประพฤติตั้งงามทางวาจาของเขา เปรียบเหมือนภิกษุผู้ถือครองผ้าบังสุกุลเป็นวัตร

2) สำหรับบางคนที่เสียทางด้านความประพฤติหรือการแสดงออกทางวาจา แต่ความประพฤติทางกายเรียบร้อยหมดจดดี ในเวลานั้น ก็ไม่เพียงมนสิการถึงการที่เขามีความประพฤติเสียทางวาจา เพียงมนสิการแต่การที่เขามีความประพฤติทางการเรียบร้อยหมดจดดี

3) สำหรับคนที่เสียทั้งความประพฤติทางกายและการแสดงออกทางวาจา แต่ใจรู้จักปลอดโปร่งดี งามส่องใสเป็นครั้งคราว ในเวลานั้น ไม่เพียงมนสิการการที่เขามีความประพฤติทางกายและทางวาจาที่เสียหาย เพียงมนสิการแต่การที่เขาตั้งใจเปิดช่องส่องใสตั้งงามได้เป็นครั้งคราว เปรียบเหมือนมีน้ำขังอยู่เล็กน้อยในรอยเท้า โคนคนผู้หนึ่งเดินทางร้อนแดด เห็น็ดเหน้อย หิวกระหายมาถึงเข้า เขาคิดว่าน้ำในรอยเท้าโคนนี้มีเพียงนิดหน่อยถ้าเราเอามืออึกหรือใช้ภาชนะตักดื่ม น้ำก็จกกระเพื่อมและขุ่นคลั่งขึ้น ถึงกับทำให้ใช้ดื่มไม่ได้ ถ้ากระไร เราควรลงนั่งคุกเข่าเอามือยัน ก้มลงเอปากดื่มอย่างว้าวเถิด เขาคิดดังนั้นแล้ว ก็ลงนั่งคุกเข่า เอามือยันก้มลงทำอย่าง โคนเอปากดื่มน้ำเสร็จแล้วก็หลีกไป

4) สำหรับคนที่เสียทั้งความประพฤติทางกายและการแสดงออกทางวาจา อีกทั้งจิตใจก็ไม่ปลอดโปร่งตั้งงาม ส่องใสเป็นครั้งเป็นคราวได้เลย ในเวลานั้น ควรตั้งความเมตตาการุณย์ ความคิดอนุเคราะห์ช่วยเหลือต่อเขา โดยคิดว่า โอ้อหนอ ขอให้ท่านผู้นี้ละกายทุจริตบำเพ็ญกายสุจริตได้เถิด ขอให้ละวชิทางจริตบำเพ็ญจิตสุจริตได้เถิด ขอให้ละมโนทุจริตบำเพ็ญมโนสุจริตได้เถิด ขอให้ท่านผู้นี้อย่างได้ตายไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกเลย เปรียบเหมือน คนเจ็บไข้ ได้ทุกข์ ป่วยหนัก กำลังเดินทางไกล หมู่บ้านข้างหน้าก็ยังมีไกล หมู่บ้านข้างหลังก็อยู่ไกล เขาไม่อาจได้อาหารที่เหมาะสม ไม่อาจได้ยาที่เหมาะสม ไม่อาจได้คนพาไปสู่ละแวกบ้าน มีคนผู้หนึ่งเดินทางไกลมาเห็นเข้า เขาจึงเข้าไปตั้งความเมตตาการุณย์ ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือแก่คนที่เจ็บไข้นั้น ด้วยความคิดว่า โอ้อหนอ ขอให้คนผู้นี้พึงได้อาหารที่เหมาะสมเถิด พึงได้ยาที่เหมาะสมเถิด พึงได้คนพยาบาลที่เหมาะสมเถิด พึงได้คนพาไปสู่ละแวกบ้านที่เหมาะสมเถิด ขออย่าให้คนผู้นั้นต้องถึงความพินาศเสีย ณ ที่นี้เลย

5) สำหรับคนที่ดีทั้งความประพฤติทางกายทั้งความประพฤติทางวาจาเรียบร้อยหมดจด ใจก็ปลอดโปร่งตั้งงาม ส่องใสอยู่เรื่อย ๆ ตามกาลเวลา สำหรับคนเช่นนี้ ควรมนสิการทั้ง

การที่เขามีความประพฤติทางกายเรียบร้อยหมดจด ทั้งการที่เขามีความประพฤติทางวาจาเรียบร้อยหมดจด และทั้งการที่ได้มีจิตใจปลอดโปร่งคิงามส่องใสอยู่เรื่อยๆ ซึ่งนับว่าเป็นคนน่าเลื่อมใสทั่วทุกอย่างรอบด้าน พาหุโคนที่มึมนสิกการมีจิตใจส่องใสด้วย เปรียบเทียบ สระโบกขรณี มีน้ำใส เห็นแจ้วเยี้ยน่า น่าชื่นใจ ชายฝั่งบริเวณก็เรียบร้อยดินารื่นรมย์ ปกคลุมด้วยหมู่ไม้นานาพรรณ คราวนั้น บรูษหนึ่งเดินทางร้อนแดดถูกความร้อนแผดเผา เหน็ดเหนื่อย หิวกระหาย มาถึงเข้า เขาหลงไปยังสระโบกขรณีนั่น ทั้งอาบทั้งดื่มแล้วขึ้นมา จะนั่งก็ได้ นอนก็ได้ภายใต้ร่มไม้ ที่ชายฝั่งสระนั้น

คัมภีร์วิสุทธิมคค์แสดงอุบายในการมณสิกการเพื่อแก้ไขความคิดแค้นเคืองขัดใจไว้ อีกหลายอย่าง สรุปได้เป็นขั้นตอนต่าง ๆ ซึ่งพึงเลือกใช้ตามที่เหมาะสมกับอุปนิสัยของบุคคล ดังนี้

1) ระลึกถึงพุทธโอวาทที่สอนให้ระงับความโกรธและให้มีเมตตา ตักเตือนตนเองว่า การขังมัวโกรธอยู่ เป็นการไม่ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นศาสดาของตน

2) พึงนึกถึงความดีของเขา ยกเอาแต่แง่ดีของเขาขึ้นมาพิจารณา ถ้ามองไม่เห็นว่าเขามีความดีอะไรเลย พึงตั้งจิตการุณย์ ในการที่เขาจะต้องประสบผลร้ายจากความชั่วของเขาเอง ถ้าพิจารณาอย่างนี้แล้วก็ยังไม่หายโกรธ

3) พึงสอนตนเองให้รู้ตัวว่า การมัวโกรธเขาอยู่ มีแต่จะทำให้ตัวเองนั้นแหละเดือดร้อนเป็นทุกข์คนที่ถูกโกรธเขาไม่รู้เรื่องด้วย เขาก็อยู่ของเขาเป็นปกติตามสบาย คนโกรธเขากลับทำร้ายตนเอง ทำลายคุณธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานของศีลที่ตนเองรักษา และประกอบกรรมของอนารยชนเสียเอง ถ้าคนโกรธคิดจะทำร้ายคนอื่น ไม่ว่าจะทำร้ายเขาได้แล้วหรือไม่ แต่ที่แน่นอนก็คือได้ทำร้ายตนเองเข้าก่อนแล้ว และตนเองต้องถูกระทบทุกกรณี ถ้าพิจารณาอย่างนี้แล้วยังไม่หายโกรธ

4) พึงพิจารณาตามหลักธรรมว่า แต่ละบุคคลมีกรรมเป็นของตน ทั้งเขาและทั้งเราต่างก็จะได้ผลแห่งการที่เป็นส่วนของตน ๆ ตัวเราเองถ้ามัวโกรธ มีโทษอยู่ก็คือกำลังทำกรรมชั่วอย่างหนึ่ง และเราก็จะได้รับผลกรรมของเราเอง ถ้าเขาทำกรรมชั่ว เขาก็จะได้รับผลร้ายตามกรรมของเขา ถ้าพิจารณาอย่างนี้แล้ว ยังไม่หายโกรธ

5) พึงพิจารณาความดีคือการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า ระลึกถึงตัวอย่างเสียดชะของพระองค์ ตั้งแต่ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์นำมาพิจารณาได้ เพื่อเป็นตัวอย่างเสริม ๆ กำลังใจให้สามารถดำรงตนอยู่ในความดี;ถ้าพิจารณาอย่างนี้แล้วยังไม่หายโกรธ

6) พึงพิจารณาความยาวนานแห่งสังสารวัฏ ซึ่งท่านกล่าวว่า หาได้ยากที่ใคร ๆ จะไม่เคยเป็นบิดามารดา บุตรธิดา พี่น้อง ญาติเพื่อนพ้อง ที่เคยมีอุปการะแก่กัน พึงนึกว่าเขากับเราก็คงได้เคยเป็นพ่อแม่พี่น้อง มีอุปการะแก่กันมา ไม่ควรจะมาเกลียดโกรธคิดประทุษร้ายกัน ถ้าพิจารณาอย่างนี้แล้วก็ยังไม่หายโกรธ

7) พิจารณาอานิสงส์แห่งเมตตา ว่าเมื่อคนปฏิบัติตามจะได้รับผลดีอย่างไร ๗ บ้าง คนควรปฏิบัติตาม เพื่อให้ได้รับผลดีเช่นนั้น ถ้าพิจารณาอย่างนี้แล้ว ยังไม่หายโกรธ

8) พิจารณาแบบจำแนกแยกธาตุ ให้มองเห็นความจริงว่า ที่คิดโกรธวุ่นวายกันไป ความจริงก็มีแต่สิ่งสมมติคิดว่าเป็นสัตว์บุคคล เป็นผู้นั้นผู้นี้ ที่จริงมีแต่อาการ 32 จะโกรธอะไร ส่วนไหน ความโกรธนั้น ไม่มีฐานที่ตั้งอะไรเลย ถ้าพิจารณาแง่นี้แล้ว ยังไม่หายโกรธ

9) พึงแสดงออกภายนอก ในทางปฏิบัติด้วยการให้สิ่งของ คือ หาสิ่งของมาให้ แสดงไมตรีจิตและรับของให้ตอบแทนแก่กัน เพราะท่านช่วยให้คนใจอ่อนโยนเข้าหากัน และพูดจา กัน พึงเอาปิณฑาจากด้วย จึงเป็นเครื่องระงับอาฆาตที่ได้ผลยิ่ง

เท่าที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นวิธีพิจารณาที่จัดอยู่ในพวกโยนิโสมนสิการแบบเร้ากุศล เป็นตัวอย่างวิธีพิจารณาที่ใช้ได้ทั่ว ๆ ไปบ้าง ใช้ได้กับกุศลธรรมเฉพาะอย่าง บ้าง ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า เมื่อเข้าใจหลักการและแนววิธีทั่ว ๆ ไปดีแล้ว ผู้ฉลาดในอบายอาจคิดค้นปรุง แต่งรายละเอียดแบบต่าง ๆ ของวิธีคิดแบบนี้ได้เพิ่มมากขึ้น เพื่อใช้ให้เหมาะสมกับการสร้างเสริมกุศล หรือคุณธรรมเฉพาะแต่ละอย่าง และสอดคล้องทันกับกระบวนการความคิดของมนุษย์ในกาลสมัยนั้น ๆ อันจะทำให้ใช้ปฏิบัติได้ผลดียิ่งขึ้น กล่าวได้ว่าวิธีคิดแบบอบายปลูกเร้าคุณธรรมนั้นเป็นวิธีที่เปิดกว้างที่สุดสำหรับการขยายคัดแปลง และสรรหาวิธีการปลีกย่อยต่าง ๆ มาใช้ได้อย่างมากมาย กว้างขวางที่สุดแต่ละให้ ได้ผลดีแก่จิตอหยาขัยของบุคคลที่แตกต่างกัน และเข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงแปรคั่นไปตามถิ่นฐานกาลสมัยนอกจากหลักการทั่วไปที่กล่าวข้างต้นแล้ว ควรกล่าว ย้ำถึงองค์ประกอบสำคัญที่คอยพยุงความคิดให้อยู่ในโยนิโสมนสิการ อันได้แก่สติ สติช่วยหยุด ความคิดที่หลงลอยไปเป็นอโยนิโสมนสิการ และช่วยเหนี่ยวรั้งหรือดึงให้กลับมาตั้งต้นในแนวทาง ของโยนิโสมนสิการได้ใหม่ จึงเป็นองค์ธรรมที่ผู้มีโยนิโสมนสิการจะต้องใช้อยู่เรื่อยไป

อนึ่ง โยนิโสมนสิการแบบต่าง ๆ ซึ่งสรุปได้เป็น 2 คือ โยนิโสมนสิการเพื่อความรู้ ตามสภาวะและโยนิโสมนสิการเพื่อเสริมสร้างกุศลธรรมนั้น มีจุดแยกอยู่ที่ขณะตั้งต้นความคิดและ สติอาจมีบทบาทสำคัญในการเลือกทางแยกที่จุดตั้งต้นระหว่างโยนิโสมนสิการแบบต่าง ๆ นี้ เช่นเดียวกับที่สติสามารถเลือกระหว่างโยนิโสมนสิการ กับอโยนิโสมนสิการ เช่น เมื่อรับรู้อารมณ์ แล้ว มีสติกำหนดมุ่งเพื่อจะรู้ตามความเป็นจริง ก็เข้าแนวโยนิโสมนสิการเพื่อความรู้ตามสภาวะ แต่ ถ้าสติกำหนดกุศลธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นที่หมายหรือระลึกถึงภาพความคิดที่ติงามบางอย่างไว้ ในใจ ก็เดินเข้าสู่โยนิโสมนสิการเพื่อเสริมสร้างกุศลธรรม โยนิโสมนสิการเพื่อรู้ตามภาวะนั้นขึ้นต่อ ความจริงที่เป็นไปอยู่ตามธรรมดา จึงมีลักษณะแน่นอนเป็นอย่างเดียว ส่วน โยนิโสมนสิการเพื่อ เสริมสร้างกุศลธรรมยังเป็นเรื่องของปรุงแต่งในใจตามวิสัยของสังขาร จึงมีลักษณะแปรผันไป ได้หลากหลาย

9) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในปัจจุบัน คิดตามแบบมหาสติปัญญาสูตร พงษ์พิจารณามี สติระลึกอยู่กับสิ่งที่กำลังเป็นอยู่ เกิดขึ้นหรือรู้การกระทำทุกขณะจิต เป็นแนวคิดแห่งปัญญาไม่ว่า เรื่องนั้นจะเป็นอยู่ขณะนี้ ล่วงไปแล้ว หรือเป็นเรื่องของการภายหน้า หากเป็นการคิดด้วยปัญญา ถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนา ก็นับเป็นความคิดในปัจจุบันทั้งสิ้นข้อที่จะต้องทำความเข้าใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับวิธีคิดแบบนี้ ก็คือ ทางที่มีผู้เข้าใจผิดเกี่ยวกับความหมายของการเป็นอยู่ในปัจจุบัน หรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ โดยเห็นไปว่า พระพุทธศาสนาสอนให้คิดถึงสิ่งที่เฉพาะหน้า กำลังเป็นไปในปัจจุบันเท่านั้น ไม่ให้คิดพิจารณา เกี่ยวกับอดีตหรืออนาคต ตลอดจนไม่ให้คิดเตรียมการหรือวางแผนงานเพื่อกาลภายหน้า เมื่อเข้าใจผิดแล้ว ถ้าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมก็เลยปฏิบัติผิด จากหลักพระพุทธศาสนา ถ้าเป็นบุคคลภายนอกมองเข้ามา ก็เลยเพ่งว่าถึงผลร้ายต่างๆที่ พระพุทธศาสนาจะนำมาให้แก่หมู่ชนผู้ปฏิบัติ กล่าวโดยสรุป ความหมายที่ควรเข้าใจเกี่ยวกับ ปัจจุบันอดีต และอนาคต สำหรับการใช้ความคิดแบบที่ 9 นี้ มีดังนี้

9.1) ลักษณะสำคัญของความคิดชนิดที่ไม่เป็นอยู่ในปัจจุบัน คือความคิดที่ เกาะติดกับอดีตและเลื่อนลอยไปในอนาคตนั้น พุทธได้สัน ๆ ว่า ได้แก่ความคิดที่เป็นไปในแนวทาง ของตัณหา หรือคิดด้วยอำนาจตัณหา หรือพูดอย่างภาษาสมัยใหม่ว่า ตกอยู่ในอำนาจอารมณ์ โดยมี อาการหวนละห้อยโหยหาอาลัยอาวรณ์ถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว เพราะความเกาะติดหรือค้างคาในรูปใดรูป หนึ่ง หรือแว้งกว้างเลื่อนลอยฟุ้งซ่าน ไปในภาพที่ฝันเพื่อปรุงแต่งซึ่งไม่มีฐานแห่งความเป็นจริงใน ปัจจุบัน เพราะยึดอัดไม่พอใจสภาพที่ประสบอยู่ปรารถนาจะหนีจากปัจจุบัน

9.2) ส่วนวิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันมีลักษณะที่พูดสั้น ๆ ได้ว่า เป็นการ คิดในแนวทางของความรู้ หรือคิดด้วยอำนาจปัญญา ถ้าคิดในแนวทางของความรู้หรือคิดด้วยอำนาจ ปัญญาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เป็น ไปอยู่ในขณะนี้ หรือเป็นเรื่องล่วงไปแล้ว หรือเป็นเรื่องของกาล ภายหน้า ก็จัดเข้าในการเป็นอยู่ในปัจจุบันทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้ชัดเจนว่า ความรู้ การคิดการพิจารณา ด้วยปัญญาเกี่ยวกับเรื่องอดีตปัจจุบัน หรืออนาคตก็ตาม เป็นสิ่งที่ถูกต้องและมีความสำคัญตามหลัก คำสอนของพระพุทธศาสนาในทุกระดับ ทั้งในระดับชีวิตประจำวัน เช่น การสั่งสอนเกี่ยวกับ บทเรียนจากอดีต ความไม่ประมาทระมัดระวังป้องกันภัยในอนาคต เป็นต้น ในระดับการรู้แจ้งสัจ ธรรม ตลอดจนการบำเพ็ญพุทธกิจ เช่น ปุพเพนิวาสานสติญาณ (รู้อดีต) อดีตังสญาณ (รู้อดีต) อนาคต ตังสญาณ(รู้อนาคต) เป็นต้น

9.3) โดยความหมายทางธรรมขั้นการฝึกอบรมทางจิตใจที่แท้จริง คำว่า อดีต ปัจจุบัน และอนาคตก็ไม่ตรงกับความจริงของคนทั่วไป คำว่า ปัจจุบัน ตามที่คนทั่วไปเข้าใจ มัก ครอบคลุมกาลเวลาช่วงกว้างที่ไม่ชัดเจน ส่วนในทางธรรม เมื่อว่าถึงการปฏิบัติทางจิต ปัจจุบัน หมายถึงขณะเดียวที่กำลังเกิดขึ้นเป็นอยู่ ในความหมายที่ลึกซึ้งนี้ เป็นอยู่ในปัจจุบันหมายถึงมีสติตาม

ทันสิ่งที่รับรู้เกี่ยวข้อง หรือต้องทำอยู่ในเวลานั้น ๆ แต่ละขณะทุก ๆ ขณะ ถ้าจิตรับรู้สิ่งใดแล้วเกิดความชอบใจหรือไม่ชอบใจขึ้น คิดข้องวนเวียนอยู่กับภาพของสิ่งนั้นที่สร้างซ้อนขึ้นในใจ ก็เป็นอันตกไปอยู่ในอดีต ตามไม่ทัน หลุดหลงไปจากขณะปัจจุบันแล้ว หรือจิตหลุดลอยจากขณะปัจจุบันไปเกาะเกี่ยวกับภาพสิ่งที่ยังไม่มา ก็เป็นอันฟุ้งไปในอนาคต โดยนัยนี้ แม้แต่อดีตและอนาคตตามความหมายทางธรรม ก็อาจยังอยู่ในขอบเขตแห่งเวลาปัจจุบัน ตามความหมายของคนทั่วไป

9.4) คำว่าปัจจุบันในทางธรรมว่า มิใช่เพ่งที่เหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ในโลกภายนอกแท้ทีเดียว แต่หมายถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องในขณะนั้น ๆ เป็นสำคัญ ดังนั้น มองอีกด้านหนึ่งสิ่งตามความหมายของคนทั่วไปว่าเป็นอดีตหรือเป็นอนาคต ก็อาจกลายเป็นปัจจุบันตามความหมายทางธรรมได้ เช่นเดียวกับที่ปัจจุบันของคนทั่วไปอาจกลายเป็นอดีตหรืออนาคตตามความหมายทางธรรม ดังได้กล่าวมาแล้ว สรุปอย่างง่าย ๆ ว่า ความเป็นปัจจุบันกำหนดเอาที่ความเกี่ยวข้อง ต้องรู้ต้องทำเป็นสำคัญ ขยายความหมายออกมาในวงกว้างถึงระดับชีวิตประจำวัน สิ่งที่เป็นปัจจุบันคลุมถึงเรื่องราวทั้งหลายที่เชื่อมโยงต่อกันมาถึงสิ่งที่ กำลังรับรู้ กำลังพิจารณา เกี่ยวข้องต้องกระทำอยู่ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการกระทำกิจการหน้าที่ เรื่องที่ปรารถนาเพื่อทำกิจ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติหรือปฏิบัติได้ ไม่ใช่คิดเลื่อนลอยฟุ้งเพื่อฝัน ไปกับอารมณ์ที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ คิดข้องอยู่กับความชอบความชัง หรือฟุ้งซ่านพล่านไปอย่างไร้จุดหมายความหมายแ่งต่าง ๆ เหล่านั้นจะมองเห็นได้จากพุทธพจน์ต่าง ๆ ที่จะยกมาแสดงในที่นี้ แม้แต่พุทธพจน์ที่ตรัสแนะนำไม่ให้รำพึงหลัง ไม่ให้หวังอนาคต ก็จะโยงถึงและเพ่งไปที่การทำงานหน้าที่

10) วิธีคิดแบบวิภังชวาท วิภังชวาท มาจาก วิภังช + วาท วิภังช แปลว่า แยกแยะ แบ่งออก จำแนก หรือ แยกแยะ โดดเดี่ยวกับคำว่า วิเคราะห์ วาท แปลว่า การกล่าว การพูด การแสดง คำสอน วิภังชวาท แปลว่า การพูดแยกแยะ พูดจำแนก หรือ พูดแยกแยะ หรือ แสดงคำสอนแบบวิเคราะห์เป็นวิธีพูดหรือการแสดงหลักการแห่งคำสอนแบบหนึ่ง อยากรู้ก็ตาม การคิดกับการพูดเป็นกรรมใกล้ชิดกันที่สุด ก่อนจะพูดก็ต้องคิดก่อน สิ่งพูดล้วนสำเร็จมาจากความคิดทั้งสิ้น ในทางธรรมก็แสดงหลักไว้ว่า วชิสังขาร(สภาวะที่ปรุงแต่งคำพูด) ได้แก่วิตกและวิจารณ์ ดังนั้น จึงสามารถกล่าวถึงวิภังชวาทในระดับที่เป็นความคิดได้ ยิ่งกว่านั้นคำว่าวาระต่าง ๆ หรือที่เรียกกันว่าวาทะอย่างนั้นอย่างนี้ ก็มีความหมายลึกซึ้งไปถึงระบบความคิดทั้งหมด ซึ่งเป็นที่มาแห่งระบบคำสอนทั้งหมด ที่เรียกกันว่าเป็นลัทธิหนึ่ง ศาสนาหนึ่งหรือปรัชญาสายหนึ่ง เป็นต้น คำว่าวาทะ จึงเป็นไวพจน์แห่งกันและกันของคำว่า ทิฏฐิ ทิฐิ หรือทฤษฎี เช่น สัพพัตถิกวาท คือ สัพพัตถิกทิฏฐิ นัตถิกวาท คือนัตถิกทิฏฐิ สัสสตวาท คือสัสสตทิฏฐิ อุจเจทวาท คืออุจเจททิฏฐิ อเหตุกวาท คืออเหตุกทิฏฐิ เป็นต้น คำว่าวิภังชวาทนี้ เป็นชื่อเรียกอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา เป็นคำสำคัญคำหนึ่งที่ชี้แสดงระบบความคิดที่เป็นแบบของพระพุทธศาสนาและวิธีคิดแบบวิภังชวาท ก็มี

ความหมายคลุมถึงวิถีคิดแบบต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วได้หลายอย่าง การกล่าวถึงวิถีคิดแบบวิภัชชวาท นอกจากทำให้รู้จักวิถีคิดแง่อื่น ๆ เพิ่มขึ้นแล้ว ยังจะช่วยให้เข้าใจวิถีคิดบางอย่างที่กล่าวมาแล้ว ข้างต้นชัดเจนขึ้นอีกด้วย

วิภัชชวาท เป็นชื่อเรียกอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา หรือเป็นคำหนึ่งที่แสดงระบบความคิดของพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธเจ้าทรงเรียกพระองค์เองว่าเป็น วิภัชชวาท หรือ วิภัชชวาทิ และคำว่า วิภัชชวาท หรือวิภัชชวาทินั้น ก็ได้เป็นคำเรียกพระพุทธศาสนา หรือคำเรียกพระนามของพระพุทธเจ้าซึ่งได้ใช้อ้างกันมาในประวัติศาสตร์แห่งพระพุทธศาสนา เช่น ในคราวสังคายนาครั้งที่ 3 พระเจ้าอโศกมหาราชตรัสถามพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ประธานสงฆ์ในการสังคายนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาตะอย่างไร พระเถระทูลตอบว่า “มหาบพิตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นวิภัชชวาทิ” เพื่อให้เข้าใจความหมายของวิภัชชวาท ชัดเจนยิ่งขึ้น อาจจำแนกแนววิถีคิดของวิภัชชวาท นั้นออกให้เห็นในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

ก. จำแนกโดยแง่ด้านของความจริง แบ่งย่อยได้เป็น 2 อย่างคือ

1) จำแนกตามแง่ด้านต่าง ๆ ตามที่เป็นอยู่จริงของสิ่งนั้น ๆ คือมองหรือแสดงความจริงให้ตรงตามที่เป็นอยู่ในแง่นั้นด้านนั้น ไม่ใช่จับเอาความจริงแง่หนึ่งด้านหนึ่งหรือแง่อื่นด้านอื่นมาตีคลุมเป็นอย่างนั้นไปหมด เช่น เมื่อกล่าวถึงบุคคลผู้หนึ่งว่าเขาดีหรือไม่ดี ก็ชี้ความจริงตามแง่ด้านที่เป็นอย่างนั้นว่าแง่นั้น ด้านนั้น กรณีนั้น เขาดีอย่างไร หรือไม่ดีอย่างไร เป็นต้น ไม่ใช่หมากลุมง่าย ๆ ทั้งหมด ถ้าจะประเมินคุณค่า ก็ตกลงกำหนดลงว่าจะเอาแง่ใดด้านใดบ้าง แล้วพิจารณาทีละแง่ประมวลลงตามอัตราส่วน ตัวอย่างวิภัชชวาทในแง่นี้ เช่น คำสอนเกี่ยวกับ กาม โภคิ หรือชาวบ้าน 10 ประเภทที่จะกล่าวต่อไป

2) จำแนกโดยมองหรือแสดงความจริงของสิ่งนั้น ๆ ให้ครบทุกแง่ทุกด้าน คือเมื่อมองหรือพิจารณาสิ่งใดไม่มองแคบ ๆ ไม่ติดอยู่กับส่วนเดียวแง่เดียวของสิ่งนั้น หรือวินิจฉัยสิ่งนั้นด้วยส่วนเดียวแง่เดียวของมัน แต่มองหลายแง่หลายด้าน เช่นจะว่าดีหรือไม่ดี ก็ว่า ดีในแง่นั้น ด้านนั้น กรณีนั้น ไม่ดีในแง่นั้น ด้านนั้น กรณีนั้น สิ่งนี้ไม่ดีในแง่นั้น แต่ดีในแง่นี้ สิ่งนั้นดีในแง่นั้น แต่ไม่ดีในแง่นี้เป็นต้น การคิดจำแนก แนวนี้ มองคู่คล้ายกับข้อแรก แต่เป็นคนละอย่าง และเป็นส่วนเสริมกันกับข้อแรกให้ผลสมบูรณ์ ตัวอย่างเช่นคำสอนเกี่ยวกับกาม โภคิ คือชาวบ้าน 10 ประเภทนั้น และเรื่องพระบ้านพระป่าที่ควรยกย่องหรือติเตียน เป็นต้น การคิดแนวนี้ มีผลรวมไปถึงการเข้าใจในภาวะที่องค์ประกอบต่าง ๆ หรือลักษณะด้านต่าง ๆ มาประมวลกันเข้าโดยครบถ้วน จึงเกิดเป็นสิ่งนั้น ๆ หรือเหตุการณ์นั้นและการมองสิ่งหนึ่ง ๆ เหตุการณ์หนึ่ง ๆ โดยเห็นกว้างออกไปถึงลักษณะด้านต่าง ๆ และองค์ประกอบต่าง ๆ ของมัน

ข. จำแนกโดยส่วนประกอบ คือวิเคราะห์แยกแยะออกไปให้รู้เท่าทันภาวะที่สิ่งนั้น ๆ เกิดขึ้นจากองค์ประกอบย่อย ๆ ต่าง ๆ มาประสมกันเข้า ไม่ติดตันอยู่ภายนอกหรือถูกลวงโดยภาพรวมของสิ่งนั้น ๆ เช่น แยกแยะสัตว์บุคคลออกเป็นนามและรูป เป็นขั้น 5 และแบ่งซอยแต่ละอย่าง ๆ ออกไป จนเห็นภาวะที่ไม่เป็นอัตตา เป็นทางรู้เท่าทันความจริงของสังขารธรรมทั้งหลาย วิชัชวาทแห่งนี้ตรงกับวิธีคิดอย่างที 2 (วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ) ที่กล่าวแล้วข้างต้น จึงไม่จำเป็นต้องบรรยายอีก เดิมทีเดิยวคำว่าวิชัชวาท ท่านไม่ได้มุ่งใช้ในความหมายแห่งนี้ แต่ในคัมภีร์รุ่นหลังท่านใช้ศัพท์คลุมถึงด้วย จึงนำมากล่าวรวมไว้

ค. จำแนกโดยลำดับขณะ คือ แยกแยะวิเคราะห์ปรากฏการณ์ตามลำดับความสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ซอยออกไปเป็นแต่ละขณะ ๆ ให้มองเห็นตัวเหตุปัจจัยที่แท้จริง ไม่ถูกลวงให้จับเหตุปัจจัยสับสนการคิดแบบนี้เป็นด้านหนึ่งของการคิดจำแนกโดยส่วนประกอบและการคิดจำแนกตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย แต่มีลักษณะและการใช้งานพิเศษ จึงแยกออกมาแสดงเป็นอย่างหนึ่ง เป็นวิธีที่ใช้มากในฝ่ายอภิธรรม ตัวอย่างเช่น เมื่อโจรขึ้นปล้นบ้านและฆ่าเจ้าทรัพย์ตาย คนทั่วไปอาจพูดว่า โจรฆ่าคนตายเพราะความโลภ คือ ความอยากได้ทรัพย์เป็นเหตุให้ฆ่าเจ้าทรัพย์ คำพูดนี้ใช้ได้เพียงในฐานะเป็นสำนวนพูดให้เข้าใจกันง่าย ๆ แต่เมื่อวิเคราะห์ทางด้านกระบวนการที่เป็นไปภายในจิตอย่างแท้จริง หาเป็นเช่นนั้นไม่ ความโลภเป็นเหตุของการฆ่าไม่ได้ โทสะจึงจะเป็นเหตุของการฆ่านั้นเมื่อวิเคราะห์โดยลำดับขณะแล้วก็จะเห็นว่า โจรโลภอยากได้ทรัพย์ แต่เจ้าทรัพย์เป็นอุปสรรคต่อการได้ทรัพย์นั้น ความโลภทรัพย์จึงเป็นเหตุให้โจรมีโทสะต่อเจ้าทรัพย์ โจรจึงฆ่าเจ้าทรัพย์ด้วยโทสะนั้น โจรโลภอยากได้ทรัพย์ หาได้โลภอยากได้เจ้าทรัพย์แต่อย่างใดไม่ ตัวเหตุที่แท้ของการฆ่าคือ โทสะ หาใช่โลภะไม่ โลภะเป็นเพียงเหตุให้ลักทรัพย์เท่านั้น แต่เป็นปัจจัยให้โทสะเกิดขึ้นต่อสิ่งอื่นซึ่งขัดขวางหรือไม่ก็เกื้อกูลต่อความมุ่งหมายของมัน อย่างไรก็ตาม ในภาษาสามัญจะพูดว่า โจรฆ่าคนเพราะความโลภก็ได้ แต่ให้รู้เท่าทันความจริงในกระบวนการที่เป็นไปตามลำดับขณะดังที่กล่าวมาแล้ว ว่าความโลภเป็นตัวการเริ่มต้นในเรื่องนั้นเท่านั้น การแยกแยะหรือวิเคราะห์โดยขณะเช่นนี้ทำให้ในสมัยต่อมา มีคำเรียกพระพุทธานุชาสนาว่าเป็น ขณิกวาท

ง. จำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย คือสืบสาวสาเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์สืบทอดกันมาของสิ่งหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทำให้มองเห็นความจริงที่สิ่งทั้งหลายไม่ได้ตั้งอยู่ลอย ๆ ไม่ได้เกิดขึ้นลอย ๆ ไม่ได้ดำรงอยู่เป็นอิสระจากสิ่งอื่น ๆ และไม่ได้ดำรงอยู่โดยตัวของมันเอง แต่เกิดขึ้นด้วยอาศัยเหตุปัจจัย จะดับไปและสามารถดับได้ด้วยการดับที่เหตุปัจจัย การคิดจำแนกในแง่นี้เป็นวิธีคิดข้อสำคัญมากอย่างหนึ่ง ตรงกับวิธีคิดแบบที่ 1 ที่กล่าวแล้วข้างต้น คือวิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุปัจจัย หรือวิธีคิดแบบอัทปปัจจยตา ซึ่งนอกจากจะได้บรรยายในวิธีคิดแบบที่ 1 แล้ว ยังได้อธิบายไว้อย่างยืดหยุ่นในบทว่าด้วยปฏิจจนสมุปบาท ความคิดที่ขาดความตระหนักในความสัมพันธ์

ทำให้คน โน้มเอียงไปในทางที่จะยึดความเห็นสุดทางข้างใดข้างหนึ่ง เช่น ยึดถือสัสตวาท มองเห็นว่ามัตตาที่ตั้งอยู่เที่ยงแท้รันดร หรือยึดถืออุจเจทวาทมองเห็นว่ามัตตาต้องดับสิ้นขาดสูญไป ทั้งนี้ เพราะเมื่อผลอลืมมอง ความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัย ก็มองเห็นสิ่งนั้นตั้งอยู่ขาดลอยโดด ๆ แล้ว ความเห็นเอียงสุดอย่างใดอย่างหนึ่งก็จึงเกิดขึ้น แต่ภาวะที่เป็นจริงของสิ่งทั้งหลายไม่ได้ขาดลอยอย่างที่คนตัดตอนมองเอาอย่างนั้น สิ่งทั้งหลายสัมพันธ์กัน ขึ้นต่อกัน และความคิดที่ขาดความตระหนักในความสัมพันธ์ ทำให้คน โน้มเอียงไปในทางที่จะยึดความเห็นสุดทางสืบทอดกัน เนื่องด้วยปัจจัยย่อยต่าง ๆ ความมีหรือไม่มีไม่ใช่ภาวะเด็ดขาดลอยตัว ภาวะที่เป็นจริงเป็นเหมือนอยู่กลางระหว่างความเห็นเอียงสุดสองอย่างนั้น ความคิดแบบจำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยช่วยให้มองเห็นความจริงนั้น และตามแนวคิดนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมอย่างที่เราเรียกว่าเป็นกลาง ๆ คือไม่กล่าวว่า สิ่งนี้มี หรือว่าสิ่งนี้ไม่มี แต่กล่าวว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี หรือว่านี่มีในเมื่อนั้นมี นี้ไม่มีในเมื่อนั้นไม่มี การแสดงความจริงอย่างนี้ นอกจากเรียกว่าอิทัปปัจจยตาหรือปัจจุสมุปบาทแล้ว ยังเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ามัชฌิมนธรรมเทศนา จึงอาจเรียกวิธีคิดแบบนี้อีกอย่างหนึ่งด้วยว่า วิธีคิดแบบมัชฌิมนธรรมเทศนา หรือเรียกสั้น ๆ ว่า วิธีคิดแบบมัชฌิมนธรรมการจำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น นอกจากช่วยไม่ให้ผลอมองสิ่งต่าง ๆ หรือปัญหาต่าง ๆ อย่างโดดเดี่ยวขาดลอย และช่วยให้ความคิดเห็นได้เป็นสายไม่ติดตันแล้ว ยังครอบคลุมไปถึงการที่จะให้รู้จักจับเหตุปัจจัยได้ตรงกับผลของมัน หรือให้ได้เหตุปัจจัยที่ลงตัวพอดีกับผลที่ปรากฏด้วย ความที่ว่านี้เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ที่มักเกิดขึ้นแก่กันทั่วไป 3 อย่างคือ

๑) การนำเอาเรื่องราวอื่น ๆ นอกกรณี มาปะปนสับสนกับเหตุปัจจัยเฉพาะกรณี เช่น เมื่อบุคคลที่ไม่ผู้ใดคนหนึ่ง ได้รับผลอย่างหนึ่งที่เราเห็นว่าเป็นผลดี มีคนอื่นบางคนพูดว่า นาย ก. หรือนาย ข. ซึ่งเป็นคนดีมาก มีความดีหลายอย่าง อย่างนั้นอย่างนี้ ทำไมจึงไม่ได้รับผลดีนั้นบางทีความจริงเป็นว่า ความดีของนาย ก. หรือนาย ข. ที่มีหลาย ๆ อย่างนั้น ไม่ใช่ความดีที่สำหรับจะให้ได้รับผลเฉพาะอันนั้น วิธีคิดแบบนี้ช่วยให้แยกเอาเรื่องราวหรือปัจจัยอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องออกไปจากเหตุปัจจัยที่แท้จริงของกรณีนั้นได้ ความหมายข้อนี้รวมถึงการจับผลให้ตรงกับเหตุด้วย คือเหตุปัจจัยใดเป็นไปเพื่อผลใด หรือผลใดพึงเกิดจากเหตุปัจจัยใด ก็มองเห็นตรงตามนั้นไม่ไขว้เขวสับสน

๒) ความไม่ตระหนักถึงภาวะที่ปรากฏการณ์หรือผลที่คล้ายกัน อาจเกิดจากเหตุปัจจัยต่างกัน และเหตุปัจจัยอย่างเดียวกัน อาจไม่นำไปสู่ผลอย่างเดียวกัน เช่น ภิกษุอยู่ป่า พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญก็มี ไม่สรรเสริญก็มี โดยทรงพิจารณาสุดแต่เหตุคือเจตนา อีกตัวอย่างหนึ่ง ได้ทรัพย์มา อาจเกิดจากการขยันทำางาน จากการทำให้ผู้ให้ทรัพย์พอใจ หรือการลักขโมยก็ได้ คนได้รับการยกย่องสรรเสริญอาจเกิดจากการทำความดีในสังคมที่นิยมความดี หรือเกิดจากการทำอะไรบางอย่างแม้ไม่ดีแต่เป็นประโยชน์หรือเป็นที่ชอบใจของผู้ยกย่องสรรเสริญนั้นก็ได้ในกรณี

เหล่านี้จะต้องตระหนักด้วยว่า เหตุปัจจัยต่างกันให้เห็นผลเหมือน ๆ กันนั้น ยังมีผลต่างกันอย่างไร ๆ ที่ไม่ได้พิจารณาในกรณีเหล่านี้ด้วย ในทำนองเดียวกัน คนต่างคนทำความคิดอย่างเดียวกัน คนหนึ่งทำแล้วได้รับการยกย่องสรรเสริญ เพราะทำในที่เขานิยมความคิดนั้น หรือทำเหมาะกับกาลเวลาที่ความคิดนั้นก่อประโยชน์แก่คนที่ยกย่อง อีกคนหนึ่งทำแล้วกลับไม่เป็นที่ชื่นชม เพราะทำในที่เขานิยมความคิดนั้น หรือทำแล้วเป็นการทำลายประโยชน์ของคนที่ไม่พอใจ หรือมีความบกพร่องในตนเองอย่างอื่นของผู้กระทำความดีนั้น ดังนี้เป็นต้น ในกรณีเหล่านี้ จะต้องตระหนักด้วยว่า เหตุปัจจัยอย่างเดียวกันที่ยกขึ้นพิจารณานั้น ไม่ใช่เป็นเหตุปัจจัยทั้งหมดที่จะให้ได้รับผลอย่างนั้น ความจริงสภาพแวดล้อมและเรื่องราวอื่น ๆ ก็เป็นปัจจัยร่วมด้วยที่จะให้เกิดหรือไม่ให้เกิดผล อย่าง นั้น

3) การไม่ตระหนักถึงเหตุปัจจัยส่วนพิเศษนอกเหนือจากเหตุปัจจัยที่เหมือนกัน ข้อนี้เกี่ยวเนื่องกับความตอนท้ายของข้อ 2) กล่าวคือคนมักมองเฉพาะแต่เหตุปัจจัยบางอย่างที่ตนมั่นหมายว่าจะให้เกิดผลอย่างนั้น ๆ ครั้นต่างบุคคลทำเหตุปัจจัยอย่างเดียวกันแล้ว คนหนึ่งได้รับผลที่ต้องการ อีกคนหนึ่งไม่ได้รับผลนั้น ก็เห็นไปว่าเหตุปัจจัยนั้นไม่ให้ผลจริง เป็นต้น เช่น คนสองคนทำงานดีเท่ากัน มีกรณีที่จะได้รับการคัดเลือกอย่างหนึ่ง เป็นธรรมดาที่คนหนึ่งจะได้รับเลือก อีกคนหนึ่งไม่ได้รับเลือก ถ้าไม่ใช่วิธีเสี่ยงทายโดยจับสลาก ก็จะมีปัจจัยอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น คนหนึ่งสุขภาพดีกว่า หรือรูปร่างดีกว่า และคุณธรรมหรือความบกพร่องของผู้คัดเลือก เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยได้ทั้งสิ้น

จ. จำแนกโดยเงื่อนไข คือมองหรือแสดงความจริงโดยพิจารณาเงื่อนไข ประกอบด้วย ข้อนี้เป็นวิภาษวาทแบบที่พบบ่อยมากอย่างหนึ่ง ยกตัวอย่างเช่น ถ้าถูกถามว่า บุคคลนี้ควรคบหรือไม่ ถิ่นสถานนี้ควรเข้าเกี่ยวข้องหรือไม่ พระภิกษุเป็นผู้ตอบ ก็อาจกล่าวตามแนวบาลีว่า ถ้าคบหรือเข้าเกี่ยวข้องแล้วกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อม ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าเกี่ยวข้อง แต่ถ้าคบหรือเข้าเกี่ยวข้องแล้วกุศลธรรมเสื่อม กุศลธรรมเจริญ ควรคบ ควรเกี่ยวข้อง หรือถ้าถามว่าภิกษุควรถือธุดงค์หรือไม่ ท่านก็จะตอบว่า ภิกษุใดถือธุดงค์แล้ว ธรรมเนียมดีขึ้น ภิกษุนั้นควรถือ ภิกษุใดถือแล้ว ธรรมเนียมเสื่อมภิกษุนั้นไม่ควรถือ ภิกษุใดจะถือธุดงค์ก็ตาม ไม่ถือก็ตาม ธรรมเนียมก็เจริญ ทั้งนั้น ไม่เสื่อม ภิกษุนั้นเมื่อจะอนุเคราะห์ชนรุ่นหลัง ควรถือ ส่วนภิกษุใดจะถือธุดงค์ก็ตาม ไม่ถือก็ตาม ธรรมเนียมย่อมไม่เจริญภิกษุนั้นก็ควรถือ เพื่อเป็นพื้นอุปนิสัยไว้ หรือถ้ามีผู้กล่าวว่าพระพุทธรูปเป็นอูจเจตวาทหรือไม่ ถ้าตอบตามพระองค์ ก็ว่า ถ้าใช้คำนั้นในความหมายอย่างนี้ ๆ ก็ใช่ ถ้าใช้ในความหมายว่าอย่างนั้น ๆ ก็ไม่ใช่หรือถ้าถามว่า ภิกษุที่ชบอบอยู่ผู้เดียวจาริกไปรูปเดียว เชื่อว่าปฏิบัติถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้าใช่หรือไม่ ก็ต้องตอบอย่างมีเงื่อนไขเช่นเดียวกัน

ยกตัวอย่างทางวิชาการสมัยใหม่ เช่น อาจพิจารณาปัญหาทางการศึกษาว่า ควรปล่อยให้เด็กพบเห็นสิ่งต่าง ๆ ในสังคม เช่น เรื่องราวและการแสดงต่าง ๆ ทางสื่อมวลชน เป็นต้น

อย่างอิสระเสรีหรือไม่หรือแค่ไหนเพียงไร ถ้าตอบตามแนววิภาษวาท ก็จะไม่กล่าวโพล่งลงไปอย่างเดียว แต่จะวินิจฉัยได้โดยพิจารณาเงื่อนไขต่าง ๆ คือ

1) ความโน้มเอียง ความพร้อม นิสัย ความเคยชินต่าง ๆ ซึ่งเด็กได้สั่งสมไว้โดยกาอบรมเลี้ยงดูและอิทธิพลทางวัฒนธรรม เป็นต้น เท่าที่มีอยู่ในขณะนั้น (พูดด้วยภาษาทางธรรมว่าสังขารที่เป็นกุศลและอกุศล คือแนวความคิดปรุงแต่งที่ได้สั่งสมเสพคุ้นเอาไว้) ว่า พื้นของเด็กที่จะแล่นไป

2) โยนิโสมนสิการ คือ เด็กรู้จักใช้โยนิโสมนสิการอยู่โดยปกติหรือไม่ และแค่ไหนเพียงไร

3) กัลยาณมิตร คือมีบุคคลหรืออุปกรณ์ที่จะช่วยแนะแนวทางความคิดความเข้าใจอย่างถูกต้องต่อสิ่งที่พบเห็น หรือที่จะชักนำให้เด็กเกิดโยนิโสมนสิการอย่างได้ผล หรือไม่ ไม่ว่าจะเป็นกัลยาณมิตรในครอบครัว ในสื่อมวลชนนั้น ๆ หรือทั่ว ๆ ไปในสังคม ก็ตาม

4) ประสบการณ์คือสิ่งที่ปล่อยให้แพร่ หรือให้เด็กพบเห็นนั้น มีลักษณะหรือคุณสมบัติที่เร้าหรือช่วยเป็นต้น รุนแรงมากน้อยถึงระดับใด

ทั้ง 4 ข้อนี้ เป็นตัวแปรได้ทั้งนั้น แต่ในกรณีนี้ ยกเอาข้อ 4) ขึ้นตั้งเป็นตัวขึ้นคำตอบจะเป็นไปโดยสัดส่วนซึ่งตอบได้เอง เช่น ถ้าเด็กมีโยนิโสมนสิการดีจริงๆ หรือในสังคมหรือโดยเฉพาะที่สิ่งมวลชนนั้นเอง มีกัลยาณมิตรที่สามารถจริงๆ กำกับอยู่ หรือพื้นฐานแนวความคิดปรุงแต่งที่เป็นกุศลซึ่งได้สั่งสมอบรมกันไว้โดยครอบครัวหรือวัฒนธรรมมีมากและเข้มแข็งจริงๆ แม้ว่าสิ่งที่แพร่หรือปล่อยให้เด็กพบเห็นจะล่อเร้าช่วยมาก ก็ยากที่จะเป็นปัญหา และผลที่ต่างๆ ก็เป็นอันหวังได้ แต่ถ้าพื้นฐานความโน้มเอียงทางความคิดกุศลก็ไม่ได้สั่งสมอบรมกันไว้ โยนิโสมนสิการก็ไม่เคยฝึกกันไว้ แล้วยังไม่จัดเตรียมให้มีกัลยาณมิตรไว้ด้วย การปล่อยนั้น ก็มีความหมายเท่ากับเป็นการส่งเสริมสนับสนุนปัญหา และเป็นการตั้งใจทำลายเด็กโดยใช้ยาพิษเบือเสียนั่นเอง

จ. วิภาษวาทในฐานะวิธีตอบปัญหาอย่างหนึ่ง วิภาษวาทปรากฏบ่อย ๆ ในรูปของการตอบปัญหาและท่านจัดเป็นวิธีตอบปัญหาอย่างหนึ่ง ในบรรดาวิธีตอบปัญหา 4 อย่าง มีชื่อเฉพาะเรียกว่า วิภาษพยากรณ์ ซึ่งก็คือการนำเอาวิภาษวาทไปใช้ในการตอบปัญหา หรือตอบปัญหาแบบวิภาษวาทนั่นเอง เพื่อความเข้าใจชัดเจนในเรื่องนี้ พึงทราบวิธีตอบปัญหา (ปัญหาพยากรณ์) 4 อย่างคือ

- 1) เอกังสพยากรณ์ การตอบแง่เดียว คือตอบอย่างเดียวเด็ดขาด
- 2) วิภาษพยากรณ์ การแยกแยะตอบ
- 3) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ การตอบโดยย้อนถาม
- 4) รูปณะ การยั้งหรือหยุด พบปัญหาเสีย ไม่ตอบ

วิธีตอบ 4 อย่างนี้แบ่งตามลักษณะของปัญหา ดังนั้น ปัญหาจึงแบ่งได้เป็น 4 ประเภทตรงกับวิธีตอบเหล่านั้น จะยกตัวอย่างปัญหาตามที่แสดงไว้ในคัมภีร์รุ่นหลังมาแสดงประกอบความเข้าใจ

- 1) เอกังสพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรตอบอย่างเดียวเด็ดขาด เช่น ถามว่า จักขุไม่เที่ยงใช่ไหม? ฟังตอบได้ที่เดียวแน่นอนลงไปว่า ใช่
- 2) วิภังชยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรแยกแยะหรือจำแนกตอบ เช่น ถามว่า สิ่งที่ไม่เที่ยงได้แก่จักขุใช่ไหม ฟังแยกแยะตอบว่า ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น แม้โสตะ ฆานะ เป็นต้น ก็ไม่เที่ยง
- 3) ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม เช่น จักขุฉันใด โสตะก็ฉันนั้น โสตะฉันใด จักขุก็ฉันนั้น ใช่ไหม? ฟังย้อนถามว่า มุ่งความหมายแง่ใด ถ้าถามโดยหมายถึงแง่ใช้ดูหรือเห็น ก็ไม่ใช่ แต่ถ้ามุ่งความหมายแง่ว่าไม่เที่ยง ก็ใช่
- 4) ฐปณียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้ง หรือพับเสีย ไม่ควรตอบ เช่น ถามว่า ชีวิตกับ สรีระคือสิ่งเดียวกัน ใช่ไหม? ฟังยับยั้งเสีย ไม่ต้องตอบ

นี่เป็นเพียงตัวอย่างสั้น ๆ ง่าย ๆ เพื่อความเข้าใจเบื้องต้น เมื่อว่าโดยใจความ ปัญหาแบบที่ 1 ได้แก่ปัญหาสิ่งไม่มีแห่งที่จะต้องชี้แจงหรือไม่มีเงื่อนไข จึงตอบแน่นอนลงไปอย่างใดอย่างหนึ่งได้ทันทีเช่นอีกตัวอย่างหนึ่งว่า คนทุกคนต้องตายใช่ไหม? ก็ตอบได้ทันทีว่า ใช่ ปัญหาแบบที่ 2 ได้แก่เรื่องซึ่งมีแห่งที่จะต้องชี้แจง โดยใช้วิธีวิภาษบาทแบบต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ปัญหาแบบที่ 3 ฟังย้อนถามทำความเข้าใจกันก่อนจึงตอบ หรือตอบด้วยการย้อนถาม หรือสอบถามไปตอบไป อาจใช้ประกอบไปกับการตอบแบบที่ 2 คือควบกับวิภังชยากรณีย ในบาลี พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธี ย่อมบ่อย ๆ และด้วยการทรงย้อนถามนั้นผู้ถามจะค่อย ๆ เข้าใจสิ่งที่เขาข้ามไปเอง หรือช่วยให้เขาตอบปัญหาของตนเองโดยพระองค์เพียงทรงชี้แนะแ่งคิดต่อให้ไม่ต้องทรงตอบ ส่วนปัญหาแบบที่ 4 ซึ่งควรยับยั้งไม่ตอบ ได้แก่คำถามเหลวไหลไร้สาระจำพวกหนดแต่ เขากระต่ายบ้าง ปัญหาที่เขายังไม่พร้อมที่จะเข้าใจ จึงยับยั้งไว้ก่อน หันไปทำความเข้าใจเรื่องอื่นที่เป็นการเตรียมพื้นของเขาก่อน แล้วจึงค่อยมาพูดคุยกันใหม่ หรือให้เขาเข้าใจได้เองบ้าง ปัญหาที่ตั้งขึ้นมาไม่ถูก โดยคิดขึ้นจากความเข้าใจผิด ไม่ตรงตามสภาวะหรือไม่มีตัวสภาวะอย่างนั้นจริง เช่นตัวอย่างในบาลีมีผู้ถามว่า ใครผัสสะ หรือผัสสะของใคร ใครเสวยอารมณ์หรือเวทนาของใคร เป็นต้น ซึ่งไม่อาจตอบตามที่เขาอยากฟังได้ จึงต้องยับยั้งหรือพับเสีย อาจชี้แจงเหตุผลในการไม่ตอบ หรือให้เขาดังปัญหาเสียใหม่ให้ถูกต้องตามสภาวะ

2) เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม คือมีความเข้าใจว่าพลเมืองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และไม่ได้อยู่เพียงลำพังแต่เพียงผู้เดียว จะต้องมีความรับผิดชอบตั้งแต่ตนเองปฏิบัติให้ถูกต้องตามสิทธิและเสรีภาพที่มี อย่างเช่นการจ่ายภาษีตามกฎหมาย การปฏิบัติตามกฎหมาย เป็นต้น ถัดมาความรับผิดชอบต่อผู้อื่นคือ เข้าใจสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นว่าเป็นเช่นไร และไม่ไปก้าวล่วงสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น และสุดท้ายความรับผิดชอบต่อสังคม คือตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมกระตือรือร้นที่จะรับผิดชอบ และร่วมแก้ไขปัญหาสังคมโดยเริ่มต้นที่ตนเอง ปรากฏในงานของ Westheimer & Kahne (2004) ปรินซ์ตัน เทวานุมิตรกุล (2555 อ้างถึงใน สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร สำนักประชาสัมพันธ์ กลุ่มงานผลิตเอกสาร, 2555) พระพุทธศาสนาถือหลักธรรมได้แก่ ทศ 6 และราชวสดีธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สอนให้รู้จักหน้าที่ต่อคนรอบข้างและหลักที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกัน เป็นอารยะของการอยู่ร่วมกันในสังคม คือเป็นระเบียบแบบแผนอันประเสริฐจึงมักเป็นการทำหน้าที่ของตนได้อย่างเหมาะสมถูกต้องต่อบุคคลที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ด้วยในสังคม เริ่มต้นแต่ครอบครัว เมื่อปฏิบัติตามแล้วย่อมมีแต่ความเจริญโดยส่วนเดียว ปัญหาสังคมปัจจุบันสามารถอธิบายได้ในมิติของการบกพร่องต่อหน้าที่ของตน เช่น ผู้ปกครองไม่เคารพต่อหลักการปกครองตามที่ตนได้ศึกษามา เห็นแก่ประโยชน์ตนและพวกพ้อง ทำให้เกิดม็อบติ ใช้ความรุนแรงไปในทางที่ไม่ถูกต้องโดยการใส่ร้ายและกลั่นแกล้งคนอื่น ทำให้ผู้อื่นได้รับความเสียหายและถูกลงโทษแม้จะมีผู้รู้และผู้หวังดีตอบแทนก็ไม่สนใจปฏิบัติตาม ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาก็คือความแตกแยกขาดสามัคคี ทำให้อยู่ร่วมกันด้วยความยากลำบาก มีแต่การจับผิดและขัดขวางกัน ประเทศจึงไม่ได้รับการพัฒนา ปัญหาเศรษฐกิจและปัญหาอื่น ๆ ก็เกิดขึ้นตามมา ซึ่งจากหลักธรรมในเรื่องของทศ 6 สามารถอธิบายรายละเอียดได้ดังนี้

2.1) ความสัมพันธ์ระหว่างบุตร-ธิดา กับบิดามารดาหน้าที่ของบุตรโดยสรุปคือ เลี้ยงดูพ่อแม่ ประพฤติตนเป็นคนดีตามคำสั่งสอนของท่าน คำรณรงค์ตระกูล และเมื่อท่านเสียชีวิตไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน ในส่วนของพ่อแม่ท่านย่อมอนุเคราะห์บุตร-ธิดา โดยการสอนให้เป็นคนดี ให้ศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้มีวิชา ความรู้ สามารถที่จะทำมาหากินเลี้ยงชีพได้ เมื่อเห็นว่าลูกสามารถที่จะเมื่อเห็นว่าลูกสามารถที่จะเลี้ยงตน และครอบครัวได้แล้วก็ให้แต่งงาน และมอบทรัพย์ให้เพื่อเป็นทุนในการทำมาหากินและสร้างความมั่นคงแก่ชีวิต พระคุณอันยิ่งใหญ่ของพ่อแม่ที่มีต่อลูกนั้นเริ่มต้นตั้งแต่การให้อันยิ่งใหญ่ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของทุก อย่างในชีวิตนั่นคือการให้ชีวิต เพราะฉะนั้นลูกควรคำนึงอยู่เสมอว่าลมหายใจที่ตนมีทุกวันนี้พ่อแม่เป็นคนให้มา ลูกที่กล้าทำลายชีวิตของผู้ให้กำเนิดตนจึงเป็นบาปอย่างมหันต์ ไม่เพียงแต่ให้ชีวิตเท่านั้น ท่านต้องดูแลเลี้ยงดูผู้ที่ตนให้กำเนิดมาด้วยความรักความปรารถนาดีอย่างไม่มีความรักของผู้ใดเสมอเหมือน ซึ่งแม้บางครั้งลูกจะไม่เคยมองเห็นความรักของท่านก็ตาม พ่อแม่จะหมดหวังก็ต่อเมื่อลูกนั้นมีหน้าที่การงานมั่นคง สามารถเลี้ยงตนและ

ครอบครัวได้ แม้อีกหลายคนจะไม่สามารถเลี้ยงดูพ่อแม่จนให้มีความสุขเหมือนกับที่ท่านเลี้ยงตนมา ท่านก็ไม่เคยทวงบุญคุณ ด้วยจิตเสียสละอันบริสุทธิ์ที่มีต่อบุตรนี้พ่อแม่จึงได้ชื่อว่า “เป็นพระอรหันต์ของลูก” ลูกที่ตอบแทนบุญคุณท่านด้วยการประพฤติตนเป็นคนดีและเลี้ยงดูท่านให้มีความสุขจึงได้ชื่อว่าเป็นลูกที่สมบูรณ์ ควรแก่การยกย่องว่าเป็นคนดี หน้าที่ที่พ่อแม่และลูกพึงทำต่อกันนี้ไม่ต้องให้ใครมาบังคับให้ทำ แต่เป็นการทำตามจิตสำนึกที่ดี ทำดีเพราะเห็นค่าของความดี และครอบครัวที่ดีนี้ย่อมเป็นฐานที่ดีของสังคม ผู้ใดไม่อาจทำหน้าที่ของพ่อแม่ได้ เช่น นำลูกไปทิ้งเพราะไม่อาจเลี้ยงดูได้ ผู้นี้ได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้กำเนิด ส่วนผู้ให้กำเนิดบุตรและเลี้ยงดูอบรมสั่งสอนบุตรด้วยจิตใจที่เสียสละบริสุทธิ์ มีสุขในเวลาได้เห็นลูกสุขสบาย และเป็นทุกข์ในเวลาได้เห็นลูกลำบากเดือดร้อน ผู้นี้ได้ชื่อว่าเป็นพ่อแม่

2.2) ความสัมพันธ์ระหว่างครูอาจารย์กับศิษย์หน้าที่ของศิษย์โดยสรุปคือ มีความเคารพครูอาจารย์ รับใช้ช่วยเหลือท่าน เชื่อฟังและตั้งใจเรียน ส่วนครูอาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์โดยการสอนให้ศิษย์มีความรู้ดีและเป็นคนดี ยกย่องชมเชย และเมื่อเรียนจบแล้วก็ไม่ทอดทิ้ง คอยส่งเสริมศิษย์ให้ได้รับความสะดวกสบายครูอาจารย์ได้ชื่อว่าเป็นพ่อแม่คนที่สองของศิษย์ เพราะท่านเป็นผู้ให้กำเนิดในวิทยาการต่างๆ แก่ศิษย์ อาจกล่าวได้ว่า ครูอาจารย์นั้นมี 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ 1) ครูอาจารย์ที่สอนตามหน้าที่ 2) ครูอาจารย์ที่สอนมากกว่าหน้าที่ บรรดาครูอาจารย์ 2 ประเภทนี้ ครูอาจารย์ประเภทแรกท่านมีหน้าที่สอนให้ศิษย์มีความรู้เหมือนกับที่ท่านมีความรู้เพราะได้เรียนรู้มาจากครูอาจารย์ของท่าน ครูอาจารย์ประเภทนี้มักถูกเรียกว่า “เรอรับจ้าง” คือมีหน้าที่พาศิษย์ให้ถึงฝั่งแห่งความรู้แลกกับค่าจ้างสอนที่ได้รับตอบแทนจากสถานศึกษานั้นๆอย่างไรก็ตามอาชีพครูอาจารย์เป็นอาชีพที่มีเกียรติ เพราะมีคุณูปการต่อศิษย์ในฐานะเป็นผู้ให้ความรู้ ศิษย์ที่ลืมบุญคุณของครูอาจารย์ หรือประพฤติเสียหายต่อครูอาจารย์ ย่อมได้ชื่อว่าเป็นคนอกตัญญู แม้จะเก่งอย่างไรก็ไร้อิทธิพล ส่วนครูอาจารย์ประเภทที่สองท่านจะสอนด้วยความรักความปรารถนาดีต่อศิษย์ ไม่คำนึงถึงค่าตอบแทนเป็นที่ตั้ง หวังเพียงให้ศิษย์เป็นคนดีมีความรู้และประสบความสำเร็จในชีวิตท่านก็พอใจแล้ว ครูอาจารย์ประเภทนี้มีจิตวิญญาณความเป็นครูสูง หลากๆ ท่านเคี่ยวเข็ญศิษย์จนทำให้ศิษย์ไม่พอใจก็มี แต่ครูอาจารย์ประเภทนี้เป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในการสอนให้ศิษย์นั้นเป็นคนดีและมีความรู้ เพราะคนเรามักจะมีสติและสำนึกตนได้เมื่อได้รับการตักเตือนให้สำนึกด้วยความจริงใจและจริงจัง อาจารย์ที่ดีจะได้รับการนับถือจากศิษย์ว่าเป็นอาจารย์ตลอดไป ไม่ใช่เป็นได้เพียงผู้สอนเท่านั้น พอหมดหน้าที่ก็ไม่มีความสัมพันธ์ในฐานะครูอาจารย์กับศิษย์ แม้ศิษย์ก็เช่นเดียวกัน คือศิษย์ที่ดีนั้นจะอยู่ในใจของอาจารย์ตลอดไป ไม่ใช่สักแต่ว่าผู้มาเรียนเอาความรู้เท่านั้น เรียนจบแล้วก็ไม่มีความสัมพันธ์กัน อย่างนี้ไม่ควรเรียกว่าศิษย์ ดังนั้นจะเห็นว่าแก่นแท้ของความเป็นครูอาจารย์และศิษย์นี้เกิดขึ้นจากคุณลักษณะ โดยธรรมชาติ ครูที่เป็นครูของโลกคือพระพุทธเจ้า พระองค์ไม่ได้ทรง

ศึกษาเล่าเรียนวิชาชีพรมาเพื่อเป็นครู แต่เป็นการศึกษาและปฏิบัติเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงแล้วนำความรู้ที่นั่นมาสอนคนอื่นให้รู้ตามเพื่อความพ้นทุกข์ ซึ่งการสอนให้ผู้อื่นถึงฝั่งแห่งความสิ้นทุกข์ได้นี้เป็นการสอนที่ยิ่งใหญ่ ไม่มีตำราเรียนในมหาวิทยาลัยใดๆ แต่เกิดจากความบริสุทธิ์แห่งพระปัญญาและพระกรุณาคุณอันยิ่งใหญ่ที่ทรงมีต่อสรรพสัตว์ผู้ยังจมอยู่ในความทุกข์ ดังนั้นพระพุทธองค์จึงได้ชื่อว่า“ทรงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

2.3) ความสัมพันธ์ระหว่างสามัคคีกับภรรยา หน้าที่ของสามีต่อภรรยาโดยสรุปคือ ให้เกียรติโดยการไม่นอกใจ ยกย่อง ไม่ดูหมิ่น ให้มีบทบาทในหน้าที่การงาน (งานบ้าน) และให้เครื่องแต่งตัว เพราะผู้หญิงเป็นเพศที่รักความสวยงาม ส่วนภรรยาที่ขยันทำงาน ให้เกียรติสามีโดยการไม่นอกใจ ตีต่อญาติพี่น้องและคนที่นับถือกันของสามี และรักษาทรัพย์ของครอบครัวการใช้ชีวิตบทพิสูจน์แห่งการเข้าใจกัน ความมีน้ำใจเสียสละและความอดทนต่อกัน ฉะนั้นจะไม่แปลกใจที่ชีวิตคู่ของหลายๆ คนไปไม่รอดเพราะความไม่เข้าใจกันและหมดความอดทนต่อกัน กล่าวคือ การใช้ชีวิตโสดเป็นรูปแบบที่มีความสะดวกสบายในแง่ของความเป็นอิสระ สนใจหรือต้องการเรื่องใดตนเองก็สามารถทำตามความต้องการนั้นได้ แต่ชีวิตคู่ไม่เป็นเช่นนั้น เพราะเป็นความเข้าใจและความต้องการของคนสองคนที่ต้องหลอมรวมกันให้ได้ หรือไม่อย่างนั้นก็ต้องยอมให้กับอีกฝ่ายหนึ่งแม้จะไม่เห็นด้วยก็ตาม เพื่อให้เรื่องนั้นๆ สามารถดำเนินไปได้ แม้ฝ่ายที่ยอมนั้นจะไม่มีเห็นด้วยก็ตาม คู่ครองชีวิตที่มีความสุขและสามารถใช้ชีวิตคู่ให้เป็นไปด้วยดีได้นั้นต้องเป็นคู่ครองที่มีความเสมอเหมือนกันทั้งเรื่องของทัศนคติและพฤติกรรมซึ่งเรื่องนี้พระพุทธศาสนาจำแนกไว้ 4 ประการ คือ 1) ศรัทธา 2) ศิล 3) การเสียสละ 4) ปัญญา หากคุณสมบัติทั้ง 4 ประการนี้แตกต่างกัน ย่อมทำให้มีความยากลำบากในการอยู่ร่วมกันจนถึงอาจหย่าร้างไปในที่สุด หรือแม้จะอยู่ด้วยกันได้ก็ไม่มีความสุข ต่างกันมากก็มีความยากลำบากมาก ต่างกันน้อยก็มีความยากลำบากน้อย ไม่มีมีความต่างกันก็ไม่มีมีความลำบากเพราะการปรับตัวเข้าหากัน หากจะมีความลำบากก็เป็นเรื่องอื่น และอาจกล่าวได้ว่า ชีวิตคู่ที่มีความสุขคือชีวิตที่ใช้ความอดทนต่อกันและปรับตัวเข้าหากันน้อยที่สุด ส่วนชีวิตคู่ที่ไร้ความสุขคือชีวิตที่ต้องอดทนกันและปรับตัวเข้าหากันมาก บรรดาองค์ธรรมทั้ง 4 ประการนี้พฤติกรรมทางกายคือการให้เกียรติกัน โดยไม่นอกใจกันและทัศนคติคือความเห็นตรง/ไม่ตรงกันนี้มีความสำคัญมาก เป็นตัวชี้วัดของการอยู่ร่วมกันว่าไปรอดหรือไม่รอด มีความสุขหรือไม่มีความสุข คุณค่าความเป็นผู้ปกครองหรือผู้นำครอบครัวจะสมบูรณ์เมื่อมีบุตร-ธิดาเป็นทายาทสืบสกุล ชีวิตคู่ไม่มีสูตรสำเร็จ แต่หากเป็นศิลปะแห่งการอยู่ร่วมกัน

2.4) ความสัมพันธ์ระหว่างมิตรหน้าที่ของมิตร โดยสรุปเป็นการสงเคราะห์กัน โดยการแบ่งปัน พุทธิไม่หลอกลวงกัน ประพฤติประโยชน์ต่อผู้อื่น และเป็นคนเสมอต้นเสมอปลาย เป็นที่พึ่งของมิตรผู้ประมาทแล้วและนับถือญาติพี่น้องของมิตรมิตรคือผู้มีความเชื่อใจต่อกัน ประรณาคี

ต่อกัน โดยความเป็นมิตรนั้นเริ่มต้นจากการคบหากัน ซึ่งการคบนี้บางคนก็ตั้งใจเลือกคบเพราะเห็นว่าเป็นคนที่น่าคบ บางคนเริ่มจากการที่ต้องมีความเกี่ยวข้องกันบางประการ เป็นไปด้วยความไม่ตั้งใจ แต่ความจริงใจต่อกันจะช่วยสานสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นขึ้น ส่วนการคบเพราะเห็นแก่ประโยชน์ ไม่จัดอยู่ในคุณสมบัติของการเป็นมิตร คำว่า “มิตร” มีความหมายมากกว่าที่จะใช้ “จริยธรรม” มาเป็นกรอบกำหนดคุณค่า เพราะมิตรที่ดีของคนที่คุณคบด้วยนั้นอาจเป็นคนที่ยอมละเมิดประพฤติกผิดจริยธรรมบางอย่าง (ที่ไม่ใช่การเบียดเบียนผู้อื่น) เพื่อทำประโยชน์แก่มิตร เช่น ยอมปกปิดความลับของเพื่อนเพื่อป้องกันมิตรกล่าวให้คำใจงายๆ ก็คือมิตรที่ดีอาจไม่ใช่คนที่ดีสำหรับคนอื่น ที่กล่าวเช่นนี้ไม่ใช่ตัดสินจากเกณฑ์ของจริยธรรม แต่ตัดสินจากน้ำใจและความรักที่มีต่อมิตร มิตรภาพจะมีความยั่งยืนหากรู้จักรักษาไว้ด้วยการเข้าใจกัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ปรารถนาดีต่อกัน ไม่เป็นผู้รับฝ่ายเดียว ต้องรู้จักการเป็นผู้ให้ด้วยสามารถรับเพื่อนได้ทุกอย่าง เห็นมิตรประมาทก็ต้องกล้าตักเตือน ต้องรู้จักระวังคำพูด ไม่ยึดประโยชน์เป็นที่ตั้ง ซื่อสัตย์และมีความมั่นคงต่อกัน หากคนคบกันมีลักษณะตรงกันข้ามจากคุณสมบัติที่กล่าวมานี้ก็จัดว่าเป็นมิตรเทียม คือสักว่าแต่ได้คบกันเท่านั้น เหมือนจะเป็นมิตรแต่ไม่ใช่มิตรกับเพื่อนมีความเหมือนและแตกต่างกัน คือมิตรเป็นเพื่อนก็ได้ ไม่ใช่เพื่อนก็ได้ แต่เพื่อนหมายเอาคนอยู่ในระดับเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน มิตรภาพของเพื่อนเกิดจากความใกล้ชิดกัน คลุกคลีกัน เห็นนิสัยของกัน ปึงจยอื่นๆ ที่ช่วยส่งเสริมความเป็นมิตรและเพื่อนให้แน่นแฟ้น เช่น เชื้อชาติ ถิ่นอาศัย เป็นต้น ความเป็นมิตรนี้ไม่อาจซื้อได้ด้วยเงิน ไม่ใช่การจัดตั้งขึ้น แต่เป็นไปโดยธรรมชาติของการอยู่ร่วมกันและเห็นน้ำใจกันและจะเห็นว่าพระพุทธศาสนาอธิบายลักษณะของกัลยาณมิตรในมิติของอาจารย์กับศิษย์ คืออาจารย์ที่มีคุณสมบัติของผู้เป็นมิตรที่ดีนั้นต้องเป็นคนน่ารัก หนักแน่น น่ายกย่องสรรเสริญ กล่าวกล้าตักเตือน อดทนต่อคำพูดที่ตนไม่พอใจได้ สอนเรื่องที่ยากหรือลึกซึ้งได้ และไม่แนะนำหรือชักชวนในเรื่องเสียหาย หากพิจารณาจากเรื่องดังกล่าวมานี้ ความเป็นกัลยาณมิตรมีคุณลักษณะทางจริยธรรมมากกว่าความเป็นมิตรธรรมดา คือนอกจากจะมีความดีเป็นที่ตั้งแล้วยังต้องมีความสามารถอีกด้วย (วิชาจรณสัมปັນนะ)

2.5) ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับลูกน้องหน้าที่ของนายโดยสรุปเป็นการให้ คือให้ทำงานที่เหมาะสมให้รางวัล และให้กำลังใจ ส่วนลูกน้องต้องเป็นคนขยันขันแข็ง พัฒนาตนอยู่เสมอ ซื่อสัตย์ และเคารพยกย่องนายความสัมพันธ์ของนายกับลูกน้องนี้ค่อนข้างมีความเป็นอริยวินัยน้อยกว่าคู่อื่นๆ เพราะโดยมากเป็นความเกี่ยวข้องกันตามหน้าที่หรือผลประโยชน์ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าทั้งนายและลูกน้องจะไม่มีคุณความดีให้อีกฝ่ายหนึ่งเห็นคุณค่าเสียทีเดียว เพราะนายที่ดีย่อมเป็นที่รักและเคารพของลูกน้อง และลูกน้องที่ดีย่อมเป็นที่รักและเอ็นดูของนายเช่นกัน ลูกน้องที่เก่งก็มีความขยันขันแข็งในหน้าที่การงานที่รับผิดชอบมีความรับผิดชอบสูง ไม่ทำงานให้เสียหาย มีความกระตือรือร้น หมั่นพัฒนาตนและงานอยู่เสมอ เจ้านายย่อมพอใจลูกน้องที่สนองงานเก่ง สามารถคิด

งานต่อจากนายได้และทำงานคล่อง ส่วนลูกน้องที่ดีคือมีความซื่อสัตย์สุจริตต่อนาย ไม่ทำงานเพราะเห็นแก่เงิน แต่ทำงานเพื่อนาย เคารพและรักนาย เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ยกตนข่มท่าน วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ได้ดีแล้วก็ไม่ลืมนายที่มีพระคุณต่อตน โดยสรุปนายที่มีลูกน้องเก่งจะทำให้องค์กรมีความก้าวหน้า หากมีลูกน้องดีก็จะเป็นศักดิ์ศรีแก่องค์กรนายที่เก่งและดีย่อมมีภาวะผู้นำสูง นายที่บริหารเก่งย่อมเป็นคนมีวิสัยทัศน์ คาดการณ์เก่ง เข้าใจสภาพปัญหา รู้จักใช้บทเรียนในอดีตให้เป็นประโยชน์ต่อการบริหารงานในปัจจุบันและอนาคต มีความคิดก้าวหน้าสร้างสรรค์ ตัดสินใจเร็ว และถูกต้องแม่นยำ เป็นผู้นำที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมและตัดสินใจของลูกน้อง ซึ่งจะสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและไม่เหนียวกับงานบริหารมากเหมือนกับนายที่มอบหมายหรือกระจายงานไม่เก่ง หมั่นพัฒนาศักยภาพการทำงานของลูกน้องอยู่เสมอเพื่อสร้างทีมงานที่มีคุณภาพ ส่วนนายดีคือนายที่มีศีลธรรมและคุณธรรม ซึ่งจะสร้างภาพลักษณ์ที่ดี ทำให้ลูกน้องเคารพยำเกรงและรักใคร่น้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ใส่ใจความรู้สึกของคนอื่นเหมือนกับความรู้สึกตนเอง ซึ่งจะทำให้เข้าใจความต้องการของลูกน้อง คุณสมบัติเหล่านี้เป็นพระคุณ ส่วนพระเดชนายก็ต้องมีเหมือนกัน คือต้องเป็นคนตรงไปตรงมามีความกล้าหาญเด็ดขาด ไม่มีอคติกับลูกน้อง ดีก็ยกย่อง ไม่ดีก็ว่ากล่าวตักเตือนจนถึงลงโทษ ทำได้อย่างนี้จะทำให้เป็นที่รักและยำเกรงของลูกน้อง

2.6) ความสัมพันธ์ระหว่างนักบวชกับชาวบ้าน หน้าที่ของชาวบ้านโดยสรุปคือ คิด พูด ทำด้วยเมตตาและอุปถัมภ์บำรุงนักบวช (พระสงฆ์) ส่วนนักบวชก็มีน้ำใจอนุเคราะห์ สอนให้ชาวบ้านละชั่ว ทำดี

และเมื่อรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองเห็นว่าพลเมืองคือกลไกของรัฐในการขับเคลื่อนการบริหารกิจการบ้านเมืองเสมือนหนึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการนั่นเอง โดยสามารถแบ่งธรรมชาติของข้าราชการทั้ง 49 ออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ (มานพ นักการเมือง, 2549) คือ ธรรมชาติเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อพระราชาโดยตรง ได้แก่ ไม่ควรเดินบนราชวิถี และ ไม่ควรใช้หรือบริโภคนมพระราชา ไม่ใช่กิริยา วาจาเสมอกับพระราชา ไม่แสดงอาการสนิท ในพระสนมกำนัล ไม่ฟุ้งซ่านแสดงอาการให้เสียมารยาทของข้าเฝ้า ไม่เล่นหัวกับพระสนมกำนัล ไม่ปรักปรายราชการในที่ลับ ไม่ลักลอบพระราชทรัพย์ออกจากพระคลังหลวง (ไม่คอร์ปชั่น) ไม่ทะนงตนว่าเป็นคนที่พระราชาหัวหน้าโปรดปราน ต้องอยู่ในที่ซึ่งพระราชาจะทอดพระเนตร เห็นถนัด หรือฟังกระแสพระดำรัสได้โดยง่าย อย่าชะล่าใจเมื่อพระราชาทรงกระทำพระองค์ เป็นเพื่อน เมื่อได้รับการยกย่องเชิดชู ก็อย่าทะนงตัวอวดตัวว่าเป็นนักปราชญ์ ควรขอพระบรมราชานุญาตให้เข้าออกนอกในก่อนทุกครั้ง ต้องมีสติ ดำรงตนเป็นคนรอบคอบเสมอ ไม่ควรเพ็ดทูล ถูบหรือโทษ เมื่อพระราชาหรือหัวหน้าจะบำเหน็จความชอบแก่ผู้ใด ไม่เสนอขัด แต่ควรสอบสวน ให้ถ้วนถี่ มีจิตใจอ่อนโยนไปในทางที่เหมาะสม ต้องรู้จักพระราชนิยาม ปฏิบัติให้ต้องตามพระราชประสงค์ แม้จะถูกกริ้วกราบจนถึงต้องพระราชอาญา ก็

ไม่เพียงโกรธตอบ ต้องสักการบูชาพระราชธาตุนั้น เพราะเกี่ยวกับการควบคุมตนเองของข้าราชการ ซึ่งมีธรรมเนียมที่สำคัญ ๆ คือ ความ มีสติ การใช้ปัญญา ความไม่หวั่นไหวตามโลกธรรม คือ ลากยศสรรเสริญ สุข ความไม่เกียจกัน ความไม่เห็นแก่ได้ การไม่มัวเมาในสุราและนารี ความเป็นคนอ่อนน้อม ความอดทนไม่โกรธง่าย การพูดจาดี การละเอียดต่อความชั่ว และการเลี้ยงดูบิดามารดา ธรรมเนียมในส่วนนี้ เมื่อพิจารณาเหตุ จะเห็นว่าข้อใหญ่ คือ การตัดต้นเหตุแห่งการจ้อราษฎร์บังหลวงคือ อบายมุขต่าง ๆ ความโลภ และความชั่ว การปลูกฝังลักษณะที่จะทำให้ทำงานได้ดีและเข้ากับผู้อื่นได้ คือ ความมีสติ การใช้ปัญญา ความอดทนและการพูดจาดี การไม่พูดมากเกินพอดี นอกจากนี้ ยังมีธรรมเนียมที่เป็นเครื่องแสดง ความเป็นคนดี คือ การเลี้ยงดูบิดามารดา และธรรมเนียมที่แสดงความใฝ่รู้ คือ การไปหาสมณ ชีพราหมณ์ ผู้มีความรู้และมีธรรม ธรรมเนียมเกี่ยวกับการงานโดยตรง คือ ความขยัน ความซื่อสัตย์ ความยินดีทำงาน ไม่ว่าเวลาใด ความยึดถือระเบียบ ความไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ความไม่สุรุ่ยสุร่าย การทำงานให้สำเร็จโดยเร็ว ความมีวินัยและสุขภาพ ความอ่อนน้อม การพูดจาดี ความรักงานยิ่งกว่าญาติ ความรู้ฐานะอันควรและไม่ควร การไม่ขโมยเงินหลวง และการหมั่นตรวจตรางบประมาณอยู่เสมอ ดังนั้นจึงพอสรุปได้ว่า ข้าราชการพึงทำงานด้วยความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด ถูก ระเบียบ รอบคอบ อดทน สุภาพอ่อนน้อม และรักงาน ยินดีทำงานเสมอ พระบรมราชาโฆวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชบรมนาถพิตรรัชกาลที่ 9 มีพระบรมราชาโฆวาทเกี่ยวกับเรื่อง “ความซื่อตรง ซื่อสัตย์” ไว้ในหลายโอกาส ดังความตอนหนึ่งในพระบรมราชาโฆวาทเนื่องในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ณ สวนอัมพร เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2522 (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างสรรค์เสริมสุขภาพ, 2552) “...คุณสมบัติพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับทุกคนนั้น ที่สำคัญ ได้แก่ ความรู้จักผิดชอบชั่วดี ความละเอียดซื่อสัตย์สุจริต ทั้งในความคิดและการกระทำ ความไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น ความไม่มั่งงาย หยาบคาย กับอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญเป็นพิเศษ คือ ความขยันหมั่นเพียรด้านความซื่อสัตย์สุจริต...” พระบรมราชาโฆวาทเนื่องในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เมื่อวันที่ 19 ธันวาคม 2528 “...ความเจริญนั้นจะเกิดขึ้นได้ ย่อมต้องอาศัยเหตุปัจจัยประกอบกัน หลายอย่าง นอกจากวิทยาการที่ดีแล้ว จะต้องอาศัยความยุติธรรมเที่ยงตรงและความสุจริต ซึ่งต้องเป็นไปพร้อมทั้งในความคิดและการกระทำ ...” ความสำคัญของพระบรมราชาโฆวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 มีความสำคัญต่อการนำมาใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงาน สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของความซื่อสัตย์สุจริต เนื่องจากการจะปฏิบัติภารกิจใดๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีนั้น ต้องอาศัยคุณธรรม จริยธรรม ซึ่งประกอบด้วย ความซื่อตรง ความซื่อสัตย์ ความมีวินัย และ ความรับผิดชอบ หากทุกคนในสังคมเป็นผู้มีคุณธรรม และจริยธรรม ย่อมจะส่งผลดีต่อส่วนรวม ในระยะยาว

จากหนังสือชุดธรรมาภิบาล เรื่องทศธรรม ตัวชี้วัดการบริหารกิจการ บ้านเมืองที่ดี ซึ่งจัดทำโดยสถาบันพระปกเกล้า โดยการสนับสนุนของสำนักงานคณะกรรมการ พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้กล่าวถึงกรอบแนวคิดการสร้างตัวชี้วัดตามหลักการ บริหารจัดการที่ดี โดยมีการให้คำนิยาม คำสำคัญต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้ (สถาบันพระปกเกล้า, 2552) หลักการบริหารจัดการที่ดี หมายถึง หลักการบริหารงานที่มุ่งเน้นหลักการ โดยมีใช้หลักการที่เป็นรูปแบบทฤษฎีการบริหารงาน แต่เป็นหลักการทำงานหากมีการนำมาใช้เพื่อการบริหารงานแล้วจะเกิดความเชื่อมั่นว่าจะนำมาซึ่งผลลัพธ์ที่ดีที่สุด ซึ่งกรอบแนวคิดพื้นฐาน ของหลักการบริหารจัดการที่ดีที่ใช้ในการพัฒนาตัวชี้วัดมีทั้งสิ้น 10 หลักการ ประกอบด้วย 1) หลักนิติธรรม 2) หลักคุณธรรม 3) หลักความโปร่งใส 4) หลักการมีส่วนร่วม 5) หลักความรับผิดชอบ 6) หลักความคุ้มค่า 7) การบริหารจัดการ 8) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ 9) องค์กรแห่งการเรียนรู้ และ 10) เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร

3) เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และร่วมแก้ไขปัญหาคือ เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม ได้แก่การมีส่วนร่วมในชุมชน ประเทศชาติ ในการที่จะช่วยพัฒนาชุมชน รวมทั้งมีความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของภาครัฐ และเข้าใจแนวทางที่จะบรรลุเป้าหมายร่วมกันคือบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข พลเมืองมีความสุข และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหานั้น มีพุทธธรรมที่พึงพิจารณา คือ จุดหมาย 3 ชั้น ของการดำเนินชีวิต อุตตตะระ ประโยชน์ตน สิ่งที่เป็นคุณแก่ชีวิต ช่วยให้เป็นอยู่ด้วยดี สามารถพึ่งตน หรือเป็นที่พึ่งแก่ตนได้ ไม่ว่าจะเป็ นทักขุวัฑมิกัตตะ หรือสัมปรายิกัตตะ หรือปรมัตตะก็ตาม ปรัตตะ ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์เพื่อคนอื่น อันพึงบำเพ็ญด้วยการช่วยให้เขาเป็นอยู่ด้วยดี พึ่งตนเองได้ ไม่ว่าจะเป็ นทักขุวัฑมิกัตตะหรือสัมปรายิกัตตะ หรือ ปรมัตตะก็ตาม อุภยัตตะ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ร่วมกัน สิ่งที่เกี่ยวข้องแก่ส่วนรวม เป็นคุณแก่ชีวิตทั้งของตนเองและของผู้อื่น ช่วยให้เป็นอยู่กันด้วยดี พวกกันประสบทักขุวัฑมิกัตตะ สัมปรายิกัตตะ และปรมัตตะยิ่งขึ้นไป ที่มีการเป็นพลเมืองจึงเป็นการทำหน้าที่ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองต่อผู้อื่นและต่อทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้องร่วมกัน

4) เคารพความแตกต่าง คือมีความเข้าใจ ยอมรับ และอดทนที่จะเคารพถึงความแตกต่าง คือมีความเข้าใจ ยอมรับ และอดทนที่จะเคารพถึงความแตกต่างไม่ว่าจะเป็นในด้านวัฒนธรรม การรับฟังความคิดเห็นที่มีความแตกต่างจากของตนเอง ไม่ใช่มองว่าสิ่งที่คนอื่นเห็นต่างจากตนไปจะเป็นสิ่งที่ผิด ขันติคือความอดทนนั้นเป็นพุทธธรรมที่พึงนำมาใช้ปฏิบัติเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์และนำมาซึ่งความสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคมและควรใช้ร่วมกันกับ โยนิ โสมนสิการคือการคิดโดยแยบคายโดยใช้ปัญญาในการทำ ความเข้าใจและสร้างการยอมรับในเรื่องต่างๆก่อให้เกิดความเคารพ ขันติ ความอดทน คือ ทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ, ความหนักเอาเบาสู้ เพื่อบรรลุจุดหมายที่ดี

งาม โดยความอดทนนั้นปรากฏเป็นคุณสมบัติส่วนหนึ่งอยู่ในหลักธรรมใหญ่อีก 3 เรื่องด้วยกันคือ
ฆราวาสธรรม 4 ข้อ 1 ในธรรมที่ทำให้งาม 2 ข้อ 6 ในบารมี 10

5) เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ คือยอมรับในเกียรติภูมิของแต่ละคน โดยไม่คำนึงว่า
สถานภาพทางสังคมของแต่ละคนจะเป็นเช่นไร ให้คุณค่าของความเป็นคนตามธรรมชาติ

6) เคารพหลักความเสมอภาค คือการเห็นทุกคนเท่าเทียมกันในแนวระนาบ (horizontal)
คือมองคนทุกคนมีความเท่าเทียมกัน

7) เคารพสิทธิ เสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม คือการเคารพสิทธิผู้อื่นไม่ใช่
สิทธิเสรีภาพของตนเองไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น มีอิสรภาพ (liberty) และพึ่งพาตนเอง
ได้ (independent) ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของระบบอุปถัมภ์ และเคารพกติกา เคารพกฎหมายใช้
กติกาในการแก้ปัญหา ไม่ใช่กำลังและยอมรับผลของการละเมิดกฎหมาย เพื่อที่จะทำให้ไม่เกิดความ
ขัดแย้งและด้วย การมีภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงและภาวะผู้นำบารมี

8) เคารพและเชิดชู เชื้อพึ่งพระมหากษัตริย์ คือในประเทศที่มีการปกครองเป็นแบบ
ราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) นั้น จะมีพระมหากษัตริย์เป็นที่ยึด
เหนี่ยวจิตใจ หรือในบางประเทศเป็นสัญลักษณ์ แต่ในสำหรับประเทศไทยที่มีการเปลี่ยนแปลง
ระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตยประมาณ 80
กว่าปี คนไทยก็ยังคงมีความจงรักภักดีและเทิดทูนพระมหากษัตริย์ โดยที่พลเมืองควรที่จะยึดหลัก
ราชวสดีธรรมเพื่อที่จะปฏิบัติตน ดังมีรายละเอียดแบ่งเป็น 3 ส่วนจากทั้งหมด 49 ข้อคือ

ธรรมะเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อพระราชาโดยตรง คือ การรู้จักสถานะและบทบาทหน้าที่ของ
ตนเอง ได้แก่ ไม่ควรเดินบนราชวิถี และไม่ควรรู้หรือบริโภคนิยมพระราชา ไม่ใช่กิริยาจากเสมอ
กับพระราชา ไม่แสดงอาการสนิทในพระสนมกำนัล ไม่ฟังซ่านแสดงอาการให้เสียมารยาทของข้า
เฝ้า ไม่เล่นหัวกับพระสนมกำนัล ไม่ปรีกษาราชการในที่ลับ ไม่ลักลอบพระราชทรัพย์ออกจากพระ
คลังหลวง ไม่ทะนงตนว่าเป็นคนที่พระราชาหัวหน้าโปรดปราน ต้องอยู่ในที่ซึ่งพระราชาจะ
ทอดพระเนตรเห็นถนัด หรือฟังกระแสพระราชดำรัสได้โดยง่าย อย่าชะล่าใจเมื่อพระราชาทรง
กระทำพระองค์เป็นเพื่อน เมื่อได้รับการยกย่องเชิดชูก็อย่าทะนงตัวคิดว่าตนเป็นนักปราชญ์ ควรขอ
พระบรมราชานุญาตให้เข้าออกนอกในก่อนทุกครั้ง ต้องมีสติดำรงตนเป็นคนรอบคอบเสมอ ไม่ควร
เพ็ดทูลคุณหรือโทษ เมื่อพระราชารู้หัวหน้าจะบำเหน็จความชอบแก่ผู้ใดไม่เสนอจัด แต่ควร
สอบสวนให้ถ้วนถี่ มีจิตใจอ่อนโยนไปในทางที่เหมาะสม ต้องรู้จักพระราชนิยาม ปฏิบัติให้ต้องตามพระ
ราชประสงค์แม้จะถูกหัวกาดจึงถึงต้องพระราชอาญา ก็ไม่พึงกคดอต้องสักการบูชาพระราชา

ธรรมะเกี่ยวกับการควบคุมตนเองของข้าราชการ ซึ่งมีธรรมะที่สำคัญ ๆ คือความมีสติ การ
ใช้ปัญญา ความไม่หวั่นไหวตามโลกธรรม คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ความไม่เกียจคร้าน ความไม่

เห็นแก่ได้ การไม่มัวเมาในสุรานารี ความเป็นคนอ่อนน้อม ความอดทนไม่โกรธง่ายการ พุดจาดี การ ละเอียดต่อความชั่ว และการเลี้ยงดูบิดามารดา ธรรมในส่วนนี้ เมื่อพิจารณาจะเห็นว่า ข้อใหญ่ คือ การตัดต้นเหตุแห่งการถือราษฏร์บังหลวงคืออบายมุขต่าง ๆ ความ โลก และความชั่วการปลุกฝัง ลักษณะที่จะทำให้ทำงานได้ดีและเข้ากับผู้อื่นได้ คือ การมีสติการใช้ปัญญาความอดทนและการ พุดจาดี การไม่พุดมากเกินพอดี นอกจากนี้ ยังมีธรรมที่เป็นเครื่องแสดงความเป็นคนดี คือ การเลี้ยงดู บิดามารดา และธรรมที่แสดงความใฝ่รู้ คือ การไปหาสมณ ชีพรามณ์ ผู้มีความรู้และมีธรรม

ธรรมะเกี่ยวกับการงานโดยตรง คือ ความขยัน ความซื่อสัตย์ ความยินดีทำงาน ไม่ว่าจะเวลา ใดความขี้ดื้อระเบียบ ความไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ความไม่สรุ่ยสร้อย การทำงานให้สำเร็จโดยเร็ว การมีวินัยและสุขภาพ ความอ่อนน้อม การพุดจาดี ความรักงานยิ่งกว่าญาติ ความรู้ฐานะอันควรและ ไม่ควรการไม่ขโมยเงินหลวง และการหมั่นตรวจตรางบประมาณอยู่เสมอ

จากหลักธรรมข้างต้นจะพบว่าการทำงานของข้าราชการนั้น ถ้าข้าราชการมีความเข้าใจใน สถานะและหน้าที่ มีสติและปัญญาในการปฏิบัติงาน และมีความขยันและซื่อสัตย์แล้ว ผลที่ได้รับก็ คือการไม่มีการกระทำทุจริตคอร์รัปชัน ซึ่งก็จะส่งผลให้ชาติบ้านเมืองพัฒนาไปได้อย่างยั่งยืน

9) มีความอดทนและเพียรพยายามมุ่งมั่นตั้งใจในการทำหน้าที่ให้บรรลุผลสำเร็จ คือความ มุ่งมั่นและเพียรพยายามที่จะทำหน้าที่ที่รับผิดชอบให้สำเร็จ

10) ความเป็นผู้นำ คือการที่พลเมืองมีภาวะผู้นำ (Civic leadership) อยู่ในตนเองซึ่งจะ เป็นรากฐานในการที่จะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมพลเมือง โดยภาวะพลเมืองนี้ไม่ใช่หน้าที่แต่เป็น กิจกรรม โดยทุกคนสามารถเป็นผู้นำได้ตลอดเวลาและทุกสถานที่

11) มีความละเอียดกรงกลัวต่อความชั่ว และมุ่งทำความดีร่วมกัน (Common good) คือการ ที่มีความระลึกละอายใจในตัวเองพลเมืองทุกคนที่ละอายที่จะกระทำในสิ่งที่ไม่ดีขัดต่อศีลธรรม ระเบียบและ กฎหมาย ทั้งนี้ก็จะทำให้พลเมืองหันมาทำความดีร่วมกัน

12) มีความภูมิใจที่เป็นคนไทย คือมีความภูมิใจในมาตุภูมิของตนเองคือประเทศไทย ซึ่ง จะส่งผลให้ที่อยากจะทำความดีให้กับประเทศ

โดยสรุปอัตลักษณ์ของพลเมืองดั่งงานวิจัยได้สังเคราะห์เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการสร้าง และขับเคลื่อนการบริหารรัฐให้ดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายที่ต้องการ ในทางรัฐประศาสนศาสตร์ พลเมืองเองและงานวิจัยในลำดับต่อไปควรศึกษาถึงแนวทางในการก่อให้เกิดอัตลักษณ์พึงประสงค์ ในพลเมืองได้อย่างกว้างขวางและยั่งยืนได้อย่างไร

บทที่ 6

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องอัตลักษณ์ของพลเมืองสำหรับรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยที่สนับสนุนให้เกิดการบริหารแบบรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง ที่จะเข้ามาทำหน้าที่พลเมืองดี เข้ามามีบทบาทที่จะสนับสนุนให้เกิดรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองหรือการบริหารภาครัฐโดยประชาชน เป็นการบริหารงานภาครัฐที่เน้นการบริหารเพื่อสร้างพลเมืองรวมถึงการบริหารที่จะเปลี่ยนคนจนหรือคนชั้นล่างให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ รวมทั้งสนับสนุนส่งเสริม เดิมพลังให้ประชาสังคม ชุมชน และท้องถิ่น ให้โอกาสพลเมืองเข้าร่วมงาน ซึ่งมีลักษณะเป็นการบริหารภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่สร้างจากประชาชน ประชาชนปกครองตนเองและเกิดการขับเคลื่อนของประเทศไทยในการบรรลุประโยชน์สาธารณะตามความต้องการของพลเมือง รวมถึงศึกษาผลสำเร็จที่ตามมาของการที่พลเมืองมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนประเทศไทย

รัฐประศาสนศาสตร์ยุคใหม่ได้มีการเปลี่ยนแปลง โดยเน้นการนำพลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น ต่างจากเดิมที่มุ่งเน้นไปที่การศึกษาเกี่ยวกับการบริหารรัฐและข้าราชการ โดยวิวัฒนาการของรัฐประศาสนศาสตร์นี้ ทำให้เห็นว่าบทบาทของพลเมืองในยุคสมัยนี้ไม่เหมือนกับในอดีตที่ผ่านมา ที่เป็นเพียงแกล่นในสังคม เป็นประชาชนของแต่ละประเทศ หรือเป็นแค่ราษฎร แต่คนได้เปลี่ยนเป็นพลเมืองที่เข้ามามีส่วนร่วมภายในสังคม ไม่ได้เป็นเพียงแต่ผู้ที่คอยรับคำสั่งจากเบื้องบนหรือจากภาครัฐ แต่เปลี่ยนสถานะเป็น “พลเมืองที่ทำหน้าที่ของรัฐบาลที่พึงกระทำ โดยมีได้นิ่งเฉยรอให้ผู้ใดมาสั่ง”

โดยการวิจัยนี้ใช้วิธีการวิจัยแบบคุณภาพ (Qualitative) การวิเคราะห์ห่อภิมาณ (Meta-Analysis) โดยการรวบรวมข้อมูลงานวิจัยต่างๆ จากการทำการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เพื่อรวบรวมข้อมูลจากงานวิจัยต่าง ๆ กันมาเปรียบเทียบ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อกำหนดสิ่งที่พบเหมือนกันและความสัมพันธ์ ทั้งนี้เพื่อเพิ่มกำลัง (Statistical Power / Data Power) ของค่าหรือข้อมูลที่สนใจ ซึ่งมีกำลังสูงกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับค่าวัดจากงานศึกษาเดี่ยว เหนือที่สำคัญในการคัดเลือกเอกสารประกอบด้วย 1) ความจริง 2) ความถูกต้องน่าเชื่อถือ 3) การเป็นตัวแทน และ 4) ความหมาย (Scott, 1990) ทั้งนี้ใช้การให้เหตุผลแบบนิรนัย (Deductive Reasoning) เพื่อสังเคราะห์

ข้อมูล (Synthesize) นำไปสู่การสรุปอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยภายใต้รัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองที่ก่อให้เกิดการขับเคลื่อนของประเทศไทยในการบรรลุประโยชน์สาธารณะ

6.1 สรุปผลการวิจัย

จากการที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ในการที่จะค้นหาอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในรัฐประศาสนศาสตร์นั้น ค้นพบถึงอัตลักษณ์ของพลเมืองไทยที่จะต้องประกอบไปด้วยอัตลักษณ์ดังต่อไปนี้

1) การเป็นผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษา และความสามารถในการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา คือการที่พลเมืองได้รับการศึกษาโดยมีความรู้เข้าใจความเข้าใจ จนสามารถที่จะมองเห็นและเข้าใจสังคมที่ตนอยู่และสังคมโลก โดยในการคิดวิเคราะห์นี้ไม่มีความโน้มเอียง และสามารถที่จะเข้าใจระบบสาเหตุ และแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้องและตรงประเด็น

2) เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม คือเริ่มต้นตั้งแต่ที่ตนเองต้องมีความเข้าใจว่าตนเองนั้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ซึ่งการอยู่ในสังคมนั้นไม่สามารถที่จะอยู่ได้เพียงลำพังแต่ผู้เดียว ดังนั้นในการอยู่ร่วมกันในสังคมพลเมืองต้องมีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม โดยอยู่ภายใต้สิทธิและเสรีภาพที่ตนเองมี รวมทั้งเข้าใจถึงสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นว่าเป็นเช่นไร ทั้งนี้ต้องไม่ไปก้าวล่วงสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น และสุดท้ายคือต้องตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

3) เป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วม และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และร่วมแก้ไขปัญหา คือการที่พลเมืองมีส่วนร่วมในชุมชน ประเทศชาติ ในการที่จะช่วยพัฒนาชุมชน รวมทั้งมีความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของภาครัฐ และเข้าใจแนวทางที่จะบรรลุเป้าหมายร่วมกันคือบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข พลเมืองมีความสุข และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหานั้น

4) เคารพความแตกต่าง คือมีความเข้าใจ ยอมรับ และอดทนที่จะเคารพความแตกต่าง คือมีความเข้าใจ ยอมรับ และอดทนที่จะเคารพถึงความแตกต่างไม่ว่าจะเป็นในด้านวัฒนธรรม การรับฟังความคิดเห็นที่มีความแตกต่างจากของตนเอง ไม่ใช่มองว่าสิ่งที่คนอื่นเห็นต่างจากตนไปจะเป็นสิ่งที่ผิด

5) เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ คือยอมรับในเกียรติภูมิของแต่ละคน โดยไม่คำนึงว่าสถานภาพทางสังคมของแต่ละคนจะเป็นเช่นไร ให้คุณค่าของความเป็นคนตามธรรมชาติ

6) เคารพหลักความเสมอภาค คือการเห็นทุกคนเท่าเทียมกันในแนวนอน (horizontal) คือมองคนทุกคนมีความเท่าเทียมกัน

7) เคารพสิทธิ เสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม คือการเคารพสิทธิผู้อื่นไม่ใช่สิทธิเสรีภาพของตนเองไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น มีอิสรภาพ (liberty) และพึ่งพาตนเองได้ (independent) ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของระบบอุปถัมภ์ และเคารพกติกา เคารพกฎหมายใช้กติกาในการแก้ปัญหาไม่ใช่กำลังและยอมรับผลของการละเมิดกฎหมาย เพื่อที่จะทำให้ไม่เกิดความขัดแย้ง

8) เคารพและเชิดชู เชื้อฟ้าพระมหากษัตริย์ คือในประเทศที่มีการปกครองเป็นแบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) นั้น จะมีพระมหากษัตริย์เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ หรือในบางประเทศเป็นสัญลักษณ์ แต่ในสำหรับประเทศไทยที่มีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตยประมาณ 80 กว่าปี คนไทยก็ยังมีความรักภักดีและเทอดทูนพระมหากษัตริย์

9) มีความอดทนและเพียรพยายามมุ่งมั่นตั้งใจในการทำหน้าที่ให้บรรลุผลสำเร็จ คือความมุ่งมั่นและเพียรพยายามที่จะทำหน้าที่ที่รับผิดชอบให้สำเร็จ

10) มีความเป็นผู้นำ คือการที่พลเมืองมีภาวะผู้นำ (Civic leadership) อยู่ในตนเองซึ่งจะเป็นรากฐานในการที่จะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมพลเมือง โดยภาวะพลเมืองนี้ไม่ใช่หน้าที่แต่เป็นกิจกรรม โดยทุกคนสามารถเป็นผู้นำได้ตลอดเวลาและทุกสถานที่

11) มีความละเอียดกรงกลัวต่อความชั่ว และมุ่งทำความดีร่วมกัน (Common goods) คือการที่มีความระลึกละอายใจในตัวเองทุกคนที่ละอายที่จะกระทำในสิ่งที่ไม่ดีขัดต่อศีลธรรม ระเบียบและกฎหมาย ทั้งนี้ก็จะทำให้พลเมืองหันมาทำความดีร่วมกัน

12) มีความภูมิใจที่เป็นคนไทย คือมีความภูมิใจในมาตุภูมิของตนเองคือประเทศไทย ซึ่งจะส่งผลให้ที่อยากจะทำความดีให้กับประเทศ

จากแนวคิดเรื่องของอัตลักษณ์ในข้างต้น ในการที่จะพัฒนาให้เป็นพลเมืองที่หมายรวมถึงการเป็นพลเมืองดี บุคคลจะต้องมีการพัฒนาตัวเองไปด้วยเพื่อให้เกิดสติและปัญญาในการที่จะดำเนินชีวิตและแก้ไขปัญหา ซึ่งตามแนวความคิดตามหลักพุทธปรัชญาพบว่าอันดับแรกเราต้องเข้าใจความจริงตามหลัก อริยสัจ 4 ที่สอนให้เราสามารถแก้ปัญหาได้ คือเป็นการสอนในเรื่อง 1) จาระในปัญหา (ทุกข์) 2) ชีเหตุแห่งปัญหา (สมุทัย) 3) บอกจุดหมาย (นิโรธ) 4) สาขายวิธีทำการ (มรรค)

สำหรับในเรื่องการพัฒนาคณนั้นจะแบ่งเป็น 4 ด้าน ตามหลักภavana 4 คือ กายภavana คือ การพัฒนากายให้ติดต่อกันและปฏิบัติต่อสิ่งภายนอกด้วยดี ซึ่งเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Development) ศิลภavana คือการฝึกปฏิบัติความประพฤติให้อยู่ในระเบียบวินัย สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ (Moral Development) จิตตภavana คือ การพัฒนาจิตใจให้มีความเข้มแข็ง (Cultivation of The Heart: Emotional Development) และปัญญาภavana คือการพัฒนาปัญญาให้เข้าใจสิ่งต่าง ๆ ด้วยความเป็นจริง (Cultivation of Wisdom: Intellectual Development)

นอกจากนี้แล้วพลเมืองที่ดีจะต้องประกอบไปด้วยความรับผิดชอบต่อหน้าที่โดยหน่วยของสังคมที่เล็กที่สุดก็คือครอบครัว ซึ่งบุคคลที่ปฏิบัติหน้าที่ในครอบครัวได้ดีแล้วก็ย่อมจะส่งผลต่อสังคมส่วนใหญ่ให้เจริญรุ่งเรือง ซึ่งจะอยู่ในหลักธรรมเรื่องทิส 6 ซึ่งจะประกอบไปด้วย 1) บุรฉิมทิส แปลว่า ทิสเบื้องหน้า ได้แก่ บิดา มารดา บิดา 2) ทักขิมทิส แปลว่า ทิสเบื้องขวา ได้แก่ ครูบาอาจารย์ 3) บัจฉิมทิส แปลว่า ทิสเบื้องหลัง ได้แก่ ภรรยาหรือสามี 4) อุตตรทิส แปลว่า ทิสเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรสหาย 5) เภฏฐิมทิส แปลว่า ทิสเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้ ลูกน้อง 6) ออุปริมทิส แปลว่า ทิสเบื้องบน ได้แก่ สมณชีพราหมณ์ทั้งหลาย

ซึ่งในการเป็นพลเมืองไม่ได้จำกัดอยู่แก่การเป็นพลเมือง แต่พลเมืองนั้นสามารถไปทำหน้าที่ในการเป็นข้าราชการซึ่งก็มีหลักธรรมในการที่ข้าราชการที่ควรปฏิบัติตามคือ ราชวสดีธรรม ซึ่งประกอบไปด้วย 49 ประการ โดยสามารถแบ่งได้ 3 กลุ่มคือ 1) ธรรมะเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อพระราชาโดยตรง คือ การรู้จักสถานะและบทบาทหน้าที่ของตนเอง 2) ธรรมะเกี่ยวกับการควบคุมตนเองของข้าราชการ คือความมีสติ การใช้ปัญญา ความไม่หวั่นไหวตามโลกธรรม 3) ธรรมะเกี่ยวกับการทำงานโดยตรง

สุดท้ายคือหลักธรรมเรื่อง โยนิโสมนสิการ คือ การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ ซึ่งเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตประจำวัน เพื่อเป็นการส่งเสริมในการอบรมคนอย่างมีสติ ช่วยให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี มีระบบ ไม่มองเพียงผิวเผิน พิจารณาตามเหตุและผล

ดังนั้นแนวคิดตามหลักพุทธปรัชญาจะเป็นสิ่งที่ทำให้พลเมืองเกิดการพัฒนาจากภายในจิตใจออกมาสู่การกระทำที่แสดงต่อภายนอกซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาทางด้านกาย การพัฒนาทางสังคม และการพัฒนาทางด้านคุณธรรม

6.2 ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยในเรื่อง “อัตลักษณ์ของพลเมืองไทยสำหรับรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง” ทำให้เห็นว่าการสร้างอัตลักษณ์ของพลเมืองนั้นเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะการที่จะทำให้พลเมืองเป็นพลเมืองดี ตามความหมายที่แฝงอยู่นั้น ต้องเป็นการสร้างที่ออกมาจากภายในตัวบุคคล แล้วแสดงออกมาในสังคม ดังนั้นในการศึกษาเพิ่มเติมและทำงานวิจัยในลำดับต่อไป ควรศึกษาถึงแนวทางในการก่อให้เกิดอัตลักษณ์พึงประสงค์ในพลเมืองได้อย่างกว้างขวางและสร้างให้มีความยั่งยืนได้อย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นการวางรากฐานที่ดีให้กับสังคมไทยต่อไป

บรรณานุกรม

- กระทรวงวัฒนธรรม กรมศิลปากร. (2558). *ประวัติศาสตร์ชาติไทย*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977) จำกัด.
- จิรัฐ ศุภการ. (2545). *การอธิบายตัวตนในชุมชนเสมือนจริง* (Master's thesis). สืบค้นจาก <https://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/982>
- เจือจันทร์ จงสถิตอยู่, และ รุ่งเรือง สุขากิริมย์ (2550). *รายงานการสังเคราะห์งานวิจัยคุณลักษณะและกระบวนการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมของประเทศต่างๆ*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน).
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2550). *อัตลักษณ์วัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลง*. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ดิน ปรัชญพฤทธิ. (2555). *ศัพท์รัฐประศาสนศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ถวิลวดี บุรีกุล. (2551). *การมีส่วนร่วม: แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการ*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า.
- ถวิลวดี บุรีกุล, รัชวดี แสงมหะหมัด, Eugenie Merieau, และ Michael Volpe. (2555, มีนาคม). *ความเป็นพลเมืองในประเทศไทย*. สืบค้นจาก <http://www.kpi.ac.th/ความเป็นพลเมืองในประเทศไทย-citizenship-in-thailand/>
- ทลิตา สุพัฒนรังสรรค์. (ม.ป.ป.). *ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและพลเมือง. ในหลักพื้นฐานทางรัฐศาสตร์* (หน้า 1-70). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ทิพย์พพร ตันติสุนทร. (2558). *การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันนโยบายศึกษา.
- ธเนศวร์ เจริญเมือง. (2548). *แนวความคิดว่าด้วยความเป็นพลเมือง*. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.
- ธงชัย สมบูรณ์. (2549). *อัตลักษณ์ของชาติตามนโยบายการศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ชนวัฒน์ พรหมทอง, และ วรพงศ์ ตรีการศิรินนท์. (2560, กรกฎาคม-ธันวาคม). *การศึกษาความเป็นพลเมือง: กรณีศึกษาประชาชนในเขตพื้นที่ตำบลอุโมงค์ อำเภอมือง จังหวัดลำพูน*. *วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์*, 8(2), 103-127. สืบค้นจาก <https://www.tci-thaijo.org/index.php/polscicmujournal/article/view/107763>

บรรณานุกรม (ต่อ)

- นัทธนัย ประสานนาม. (2550). *เพศชาติพันธุ์ และปัญหาที่เกี่ยวกับอัตลักษณ์ในภาพยนตร์เรื่อง Touch of Pink*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บุญชู ตันศิริตันสุนทร. (2558, สิงหาคม). ลักษณะพื้นฐานของคนและสังคมญี่ปุ่น. *วารสารเศรษฐกิจและธุรกิจไทย-ญี่ปุ่น*, 2, 1-5. สืบค้นจาก https://ba.tni.ac.th/2015/upload/files/R&D/Aj_Boonchu%2013_11_2558.pdf
- บุญมี แทนแก้ว. (2543). *ปรัชญากับศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- พระกัญจน์ กนดธมโม (แสงรุ่ง). (2558). การพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา (Unpublished Doctoral dissertations). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระนครศรีอยุธยา.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2553). *พุทธธรรม*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). สืบค้นจาก http://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/dictionary_of_buddhism_pra-muan-dhaama.pdf
- พระมหา ทวี มหาปัญญา (ละลง). (2554, พฤษภาคม). *พุทธปรัชญา: โลกทัศน์เกี่ยวกับโลกและชีวิตของพระพุทธศาสนา*. สืบค้นจาก <https://www.gotoknow.org/posts/439399>
- มติชนสุดสัปดาห์. (2561, 27 กรกฎาคม). *บทความพิเศษ/จิตอาสา “ทำความดีด้วยหัวใจ” ในรัชกาลที่ 10 ขยายตัว-มั่นคง-สืบเนื่อง*. สืบค้นจาก https://www.matichonweekly.com/column/article_121298
- มานพ นักการเรือน. (2549, 9 มกราคม). *การวิเคราะห์การบริหารและการปกครองในคัมภีร์ชาดก*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มานิตตา ชานูไชย. (2559). ความเป็นพลเมืองกับการบริหารจัดการตนเองชุมชนไทย. *วารสารรัฐศาสตร์*, 59(1), 77-95. สืบค้นจาก <https://www.tci-thaijo.org/index.php/ratthapirak/article/view/120165>
- รัตติกรณ์ จงวิศาล. (2556). *ภาวะผู้นำ : ทฤษฎี การวิจัย และแนวทางสู่การพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บรรณานุกรม (ต่อ)

ราชบัณฑิตยสถาน. (2549). *พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*.

กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ. (2554). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับรัฐประศาสนศาสตร์*. ไทย: บริษัท บพิชการพิมพ์ จำกัด.

วรรณาสุติวิจิตร (2541). *พุทธวิธีสอนในระดับประถมศึกษา*. กรุงเทพมหานคร:

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ ภาควิชาการศึกษา.

วารกรณ์ สามโกเศศ. (2554). *การศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง*. สืบค้นจาก

http://www.moe.go.th/moe/th/news/detail.php?NewsID=22721&Key=news_research

วิริยา ศิวะศรียานนท์, และ ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์. (2523). *บุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทยในทศวรรษของชาวตะวันตก สมัยอยุธยา-พ.ศ. 2476*. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.

วัลย์พร รัตนเศรษฐ. (2557). *รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง*. *วารสารสถาบันพระปกเกล้า*, 12(3), 5-20.

สืบค้นจาก kpi3.uds.co.th/?edmc=1815

วิเชียร วิทยอุดม. (2550). *ภาวะผู้นำ*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ชีระฟิล์ม และ ไชเท็กซ์ จำกัด.

วิระดา สมสวัสดิ์. (2545). *การศึกษาค้นคว้าเรื่องการศึกษาสภาพการพัฒนาอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพิษณุโลกเขต 1*.

เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 10(3), 460-464. สืบค้นจาก [https://www.tci-](https://www.tci-thaijo.org/index.php/Veridian-E-Journal/article/view/104171/86809)

[thaijo.org/index.php/Veridian-E-Journal/article/view/104171/86809](https://www.tci-thaijo.org/index.php/Veridian-E-Journal/article/view/104171/86809)

สถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย. (2016). *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศญี่ปุ่นและ*

ไทย. สืบค้นจาก <https://www.th.emb-japan.go.jp/th/embassy/sitemap.htm>

สถาบันพระปกเกล้า. (2552). *ทศวรรษ*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า.

สมบัติ จันทร์วงศ์. (2560). *เจ้าผู้ปกครอง (THE PRINCE)*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

สร้อยตระกูล (ติวานนท์) อรรถมานะ. (2540). *สาธาณบริหารศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ. (2552). *พระบรมราโชวาท พระราชดำรัส*

เกี่ยวกับความซื่อสัตย์. สืบค้นจาก <https://www.thaihealth.or.th/Content/21640-พระบรม>

[ราโชวาท%20พระราชดำรัส%20เกี่ยวกับความซื่อสัตย์.html](https://www.thaihealth.or.th/Content/21640-พระบรม)

บรรณานุกรม (ต่อ)

- สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร สำนักประชาสัมพันธ์ กลุ่มงานผลิตเอกสาร. (2555, ธันวาคม). *พลเมืองในระบอบประชาธิปไตย*. จุฬาสาร. กรุงเทพมหานคร: สำนักการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร สำนักประชาสัมพันธ์ กลุ่มงานผลิตเอกสาร. (2556, มิถุนายน). *พื้นฐานความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2559). *รายงานการวิจัยเพื่อจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายการพัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักมาตรฐานการศึกษาและพัฒนาระบบการเรียนรู้ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ.
- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2551, กรกฎาคม 22). *จะเรียก “สหราชอาณาจักร” หรือ “อังกฤษ” ?*. สืบค้นจาก <http://www.royin.go.th/?knowledges>
- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2556, 31 ธันวาคม). *พลเมือง*. สืบค้นจาก สำนักงานราชบัณฑิตยสภา: <http://www.royin.go.th>
- สุจรรยา โชติช่วง. (2554). *การศึกษาสภาพการพัฒนาศักยภาพและเอกลักษณ์ของสถานศึกษา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพิษณุโลก เขต 1* (Unpublished Independent study). มหาวิทยาลัยนเรศวร. พิษณุโลก.
- สุนทร ณ รั้งยี. (2550). *พุทธปรัชญาในพระไตรปิฎก*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรพงษ์ โสธนะเสถียร. (2552). *วิทยปรัชญา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประสิทธิ์ภัณฑ์ แอนด์ พริ้นติ้ง.
- อภิญาญา เฟื่องฟูสกุล. (2543). *อัตลักษณ์ (identity) : การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด*. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อมร รักษาสัตย์. (2544). *การเมืองการปกครองไทย ตามรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน*. กรุงเทพมหานคร: วิ.เจ.พริ้นติ้ง.
- อรทัย ก๊กผล. (2546). *คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิปริญญาโท สำหรับนักบริหารรัฐกิจ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2538). *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- อุดมศักดิ์ จันทร์กล้า (2535). จิตวิญญาณของคณูปถัมภ์. วารสารเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา, 5(1), 142-152. สืบค้นจาก <https://www.tci-thaijo.org/index.php/easttu/article/view/51388/42556>
- อุทัย เลหาวิเชียร. (2529). ความหมาย วิวัฒนาการ สถานภาพและแนวโน้มของรัฐประศาสนศาสตร์. ในเอกสารการสอนชุดวิชา หลักและวิธีการศึกษารัฐประศาสนศาสตร์. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- อุทัย เลหาวิเชียร. (2546). รัฐประศาสนศาสตร์: ลักษณะวิชาและมิติต่างๆ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมาธรรม.
- อุไรรัตน์ ศรีวิศุกคิลภักดิ์. (2558). อัตลักษณ์ของนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดสตรีในประเทศไทย (Unpublished Doctoral dissertations). มหาวิทยาลัยศรีปทุม. กรุงเทพมหานคร.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2558). ลดอำนาจรัฐ เพิ่มอำนาจประชาชน: อ่านและสอนที่จอห์นส์ ฮอปกินส์. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสถาบันสร้างสรรค์ปัญญาสาธารณะ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2561). ราชาธิปไตย ว่าด้วยพระมหากษัตริย์ สถาบันพระมหากษัตริย์ และสังคม-การเมืองไทย. นนทบุรี: หจก. โรงพิมพ์วัชรินทร์ พี.พี.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์, และ วลัยพร รัตนเศรษฐ. (2557). รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์.
- Administration. (2017). โครงการจิตอาสา “เราทำความ ดี ด้วยหัวใจ” สืบค้นจาก <http://www.brh.thaigov.net/webboard/index.php?topic=55.0>.
- Ake. (2009). วิธีคิดแบบอุปายปลูกเร้าคุณธรรม. สืบค้นจาก <http://group.wunjun.com/ake>
- Central Intelligence Agency. (2019). *The World Factbook: JAPAN*. Retrieved from <https://www.cia.gov>: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ja.html>.
- Chrislip, D. D., O'Malley, E. (2013). *For the Common Good: Redefining Civic Leadership*. Wichita, KS: Kansas Leadership Center Press.
- Creighton, J. L. (2005). *The Public Participaion Handbook: Making Better Decisions through Citizen Involvement*. Jossey Bass.
- Denhardt, J. V., & Denhardt, R. B. (2007). *The new public service: Serving, not steering*. Armonk, N.Y: M.E. Sharpe.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- Etzioni, A. (1995). *New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions, and Communities*. University of Virginia Press.
- Hall, S. (1996). *Modernity: An introduction to modern societies*. Malden, MA: Blackwell.
- Hall, S., & Open University. (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. London: Sage in association with the Open University.
- Henry, N. (2006). *Public Administration and Public Affairs* (10th Edition). Prentice-Hall, Inc. Upper Saddle River, N.J., USA.
- Recommendare. (2009). *สังคมเสถียรภาพ กับ กลไกประชารัฐที่ดี*. Retrived form <https://bordeure.wordpress.com/2009/01/26/สังคมเสถียรภาพกับ-กลไกไป/>.
- Scott, J. (1990). *A matter of record: Documentary sources in social research*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). What Kind of Citizen? The Politics of Educating for Democracy. *American Educational Research Journal*, 41(2), 237–269.
- Wikipedia. (2017). *ความเป็นพลเมือง*. Retrieved from <https://th.wikipedia.org/wiki/ความเป็นพลเมือง>.
- Wikipedia. (2019). *ประเทศญี่ปุ่น*. Retrieved from <https://th.wikipedia.org/wiki/ประเทศญี่ปุ่น>.
- World Economic Forum. (2018). *Global Gender Gap Index*. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf [Accessed 2 May 2019].

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	จรรยา สหะสรังยี
วัน เดือน ปีเกิด	8 มีนาคม 2519
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย
ประวัติการศึกษา	มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย ปริญญาบัญชีบัณฑิต สาขาวิชาบัญชีการเงิน, 2540 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารเทคโนโลยี, 2546
ที่อยู่ปัจจุบัน	32 ซอยนิมพลี 28 ถนนนิมพลี แขวงนิมพลี เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร
สถานที่ทำงาน	มหาวิทยาลัยรังสิต
ตำแหน่งปัจจุบัน	Senior International Study Advisor

